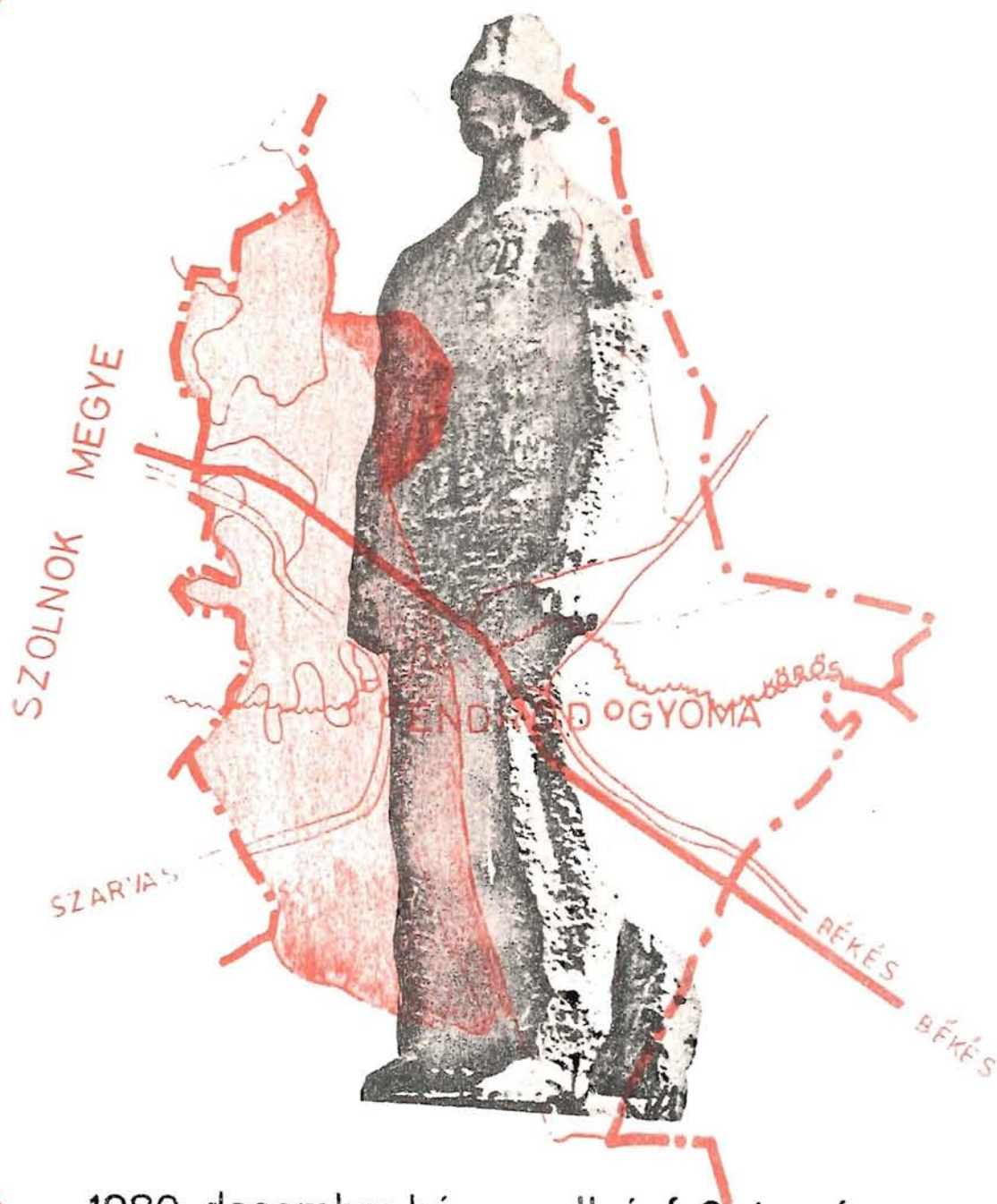

Endrődi HÍRADÓ

1980. december hó

II. évf. 3-4. szám

Endrőd
története

ENDRŐDI HÍRADÓ

Kiadja:

**Az MSZMP Endrőd Nagyközségi Pártbizottságának
Agitációs és Propaganda Központja**

Főszerkesztő:

Pintér Sándor

Szerkeszti:

Az Írásos Agitációs csoport

A kiadásért felel:

Kenyeres István

Készült:

Az ENCI háziyomdájában

Előszó

Ha valaki megkérdezi az endrődi embert, „ki fedezte fel Amerikát?“, rendszerint azt feleli, hogy azt nem lehet tudni, mert amikor Kolumbusz partra lépett, az endrődi kubikos már ott főzte a talicska szarván a „betyárost“.

Úgy érzem, ebben az adomában benne van Endrőd népének egész viszontagságos múltja, küzdelmes, nehéz élete. A Körösnek e csodálatos zuga éltető, „füvet-vizef“ adó tájéka hosszú századokon át többször volt a küzdelem, mint a békés idilli élet színtere. Lakóit a társadalmi viharok, a természeti csapások szétszórták, tizedelték, de a lábön maradók mindig újrakezdték. Újra és újra felépítették az otthont, és benépesítették ezt a földet, amely a szívékhöz nőtt, amelyet megszerettek.

Pedig nem volt bőkezű ez a föld lakóihoz.

Nemzedékek sorát kísérte a szegénység, a robot, az elnyomás. És mégis! Mégis nőtt, gyarapodott Endrőd. Számban, értelemben, akaratban. Sorsa egybeforrnt hazánk e csücskének, a „Viharsarok“-nak a történelmével. Itt nyitott szívekre és elszánt férfiakra talált Dózsa, Kosuth, a dicsőséges Tanácsköztársaság, és minden olyan mozgalom, amely a népfelszabadítást, a dolgozók jobb életét tűzte zászlajára. A nép sorsából egyenesen következett, hogy a századfordulón fellendült agrár- és proletármozgalmak leghamarabb itt gyökereztek meg. Az endrődi szervezetek az elsők között fogadták be, majd sugározták szét Marx, Lenin eszméit. Agitátorai, szervezői a bukotalicska nyomában bejárták az egész országot — de fél Európát is —, gyűjtötték, hirdették az új eszméket. Bízta benne, hogy eljön az idő, amikor a nép szava lesz az igaz, amikor megszűnik a nyomor. Ettől nem tántorította el őket sem az üldözés, sem a legkegyetlenebb terror.

1944. október 6-a hozta meg a várva-várt pillanatot. A felszabadult Endrődön újjászerveződő kommunista párt már harcban edzett, tisztán látó erőkre támaszkodhatott.

A mozgalom régi harcosai példás következetességgel szervezték át a község életét. Lelkesedésük, töretlen hitük nyomán viszonylag gyorsan kibontakozott a szocialista átalakulás, melynek eredményei — így 35 év távlatából — szinte felbecsülhetetlenek.

Községünk sorsa századokon át szorosan kötődött tőszomszédjához, Gyomához. Volt idő, amikor a kapcsolat fő tartalma az ellenszenv, a viszály volt. Ma már tudjuk, hogy ennek gyökere nem a népből eredt. A történelem igazolja, hogy nemzeti sorsfordulók idején nagyon is szoros és összehangolt volt az együttműködés. Amikor a minden bajok forrása, a magántulajdon megszűnt, elmúlt a viszály is.

Kapcsolatainkat ma újból a tudatos együttműködés, a közös múltra épülő, közös jövő építése jellemzi. Azt hiszem, nem kell meggyőzni senkit arról, hogy ez az összefogás a Körös-táj e darabjának új fejlődési szakaszát nyitja meg. Ebben a fejlődésben már az új szocialista nemzedék céljai valósulnak meg, amelyekben beteljesednek az előtünk élők minden törekvései.

1980. Endrőd újratelepítése 250. évfordulójának dátuma. Ez alkalomból próbálkozott munkaközösségünk azzal, hogy egy gyűjteményben kiadja községünk, szülőföldünk krónikáját, hogy ezzel a lakosság széles körében ismertté tegye múltunkat — s ha villanásokban is —, megörökítsük a jelenkor fejlődését.

Az olvasó ne várjon egy irodalmi, történelmi igénytel megírt munkát. Munkaközösségünk erre nem törekedhetett. Csupán azt tettük, hogy szívünk és meggyőződésünk szerint válogattunk a gazdag múlt eseményeiből, dokumentumaiból, s ezzel mintegy keresztmetszetét adtuk szűkebb hazánk, Endrőd küzdelmes múltjának, újabkori történelmének.

Bár munkánk szerény, mégis köszönettel és elismeréssel kell szólnunk Márton Gábor iskolai tanár munkájáról, akinek oroszlanrésze van abban, hogy ez a gyűjtemény megjelenhetett. Most az ő nevében is szeretettel nyújtjuk át községünk népének településünk rövid történetét. Szolgáljon ez mindannyiunknak tanulsággul, és adjon erőt az új, a minden eddigieknél nagyszerűbb jövő felépítéséhez.

Endrőd, 1980. december

Kenyeres István,
a községi pártbizottság titkára

Endrőd

Békés megye nagyközsége. A Hármaskörös bal partján terül el. Szomszédos települések: Gyoma, Túrkeve, Szarvas, Mezőtúr, Örménykút és Hunya. Területe: 11 933 hektár, ami megfelel 20 737 kataszteri holdnak.

Az 1824-ben Trattner Mátyás pesti nyomdájában kiadott „Tudományos Gyűjtemény nyoltzadik esztendei Folyamat” IX. kötetében ÁGOSTON JÁNOS (Á. J.) így határozza meg helyzetét:

„Endrőd fekszik a T. N. Békés Vármegyében a Fehér-, Fekete- és Sebes-Körösnek együttes folyásánál, mely ezen helységnek határát kacskaringós csavargásaival szinte két egyenlő részre osztja úgy, hogy a napnyugati tájról csak révenjárás által történhetik a helységhez való közelítés.” (Rév-zug, a mai liget környéke, melyet körülvevő Ligeti-Körös nyugati torkolatánál található a Rév-zugi szivattyútelep.)

„Tartozik a N. Váradi deák szertartású püspökséghez tulajdon nevezetű Al-Esperességhez és a Csabai Járás második osztályához. Határos napkeletről Gyoma és M. Berény községekkel 3 órányi távolságra, délre a Nagy Kondorosi pusztával, és Szarvas Városával, melytől 3 órányi messzeségre van; északról a Csejti (melyet dél felől az endrődi határtól a Berettyó vize választ el), és Csudaballai pusztákkal 2 órányi távolságra, nyugotról Heves Vármegye Mező Túr nevű városával, mellytől 2 órányi messzeségre esik. Gyulához 5, Váradhoz 13, Pesthez 18 mérföld.”

Dr. Hunya Sándor 1934-ben megjelent ENDRŐD TÖRTÉNETE A GYULAI URADALOMBAN (H. S.) c. munkájában (a szegedi Ferencz József Tudományegyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Karához benyújtott doktori értekezés) az alábbi pontok megjelölésével ad pontos meghatározást:

„... Graenwichtől számítva a keleti hosszúság $20^{\circ} 46$ perc és $20^{\circ} 56$ perc, az északi szélesség $46^{\circ} 48$ perc és 47 fokai között csaknem hazánk kellős közepén fekszik, 85-90 méter magasságban a tenger színe felett. Területe 26 315 kat. hold, a lakosság száma 13 928. Határai: északon Mezőtúr, Túrkeve; keleten Gyoma, Mezőberény; délen Békés Kondoros; nyugaton pedig Szarvas.”

Legrégibb emlékek

Zsigmond királyig (uralkodott: 1387–1437) Endrődről nem található feljegyzés.

Az azt megelőző időkről csak részint a természettudomány, részint az archeológiai leletek mondanak el egyet-mást.

Annyi bizonyos, hogy a község északi területein kialakult szikes talaj eredete az Alföldet borító tenger Vaskapun át Havasalföld felé való lefolyása során keletkezett.

„Amint a víz a terület egy részét szabadon hagyta, ott megkezdték munkájukat a kialakult folyók is. Tavaszí áradáskor ugyanis a fölösleges vizet a lassan folydogáló széles erekbe öntötték, ezek pedig a kapott zavaros vizekben rejlő csillám- és kovarészecskéket, mint valami finom sziták a homok- vagy agyagrétegre” – hangzik a tekintélyes tudós, Karácsonyi (K.) véleménye a szikes talaj keletkezéséről.

A növényzet és az állatvilág gyors térhódítása, a felszínformálódás bekövetkezése folyamatosan megy végbe. (A Berki-halomban 1858-ban 1,3 m mélyen természetes állásban nádgyökereket találtak... Emlős állatok csontjait Gyomán és Endrődön nemegyszer 3 m vastag iszap alól szedték ki – jávorszarvas, mammut, ősmédve.) (H. S.)

Legutoljára az ember jelent meg esetlen fegyverekkel és szerszámokkal. A fennmaradt leletek – részint kőből, csontból, részint fémből készült eszközei, fegyverei, agyagból csinált edényei – tanúskodnak életéről.

Vidékünkön minden feltétele megvolt a kialakítható emberi közösségnek – halban gazdag folyók, partí erdők, nádasok, dús fűvő bokros területek kedvező lehetőséget kínáltak. Az új Körös-meder ásásakor napvilágra kerültek temetkezéshelyek, melyek őskori cserépekkel és kőszerszámokkal tanúskodnak a neolitik korszak életéről. Hálósüüllesztők, szarvas- és őzagancsok utalnak az őskori lakosok foglalkozására – halászatra, vadászatra.

A csiszolt kőkorról értékes leletek tesznek tanúbizonyságot, melyek községünkhöz közeli területekről kerültek elő: Kovács-halom, Őzed-halom, Rótkás-halom. (Bp.-i Szemle 1859. 6.)

A fémkorszakról tanúskodik a község szomszédságában levő, Halásztelken talált vörösrézéből készült csákány. (K.) A bronzkor embere már szövethűt viselt, bronzkapcsok, karperec, függő, nyakék, gyűrűk kerültek elő a környék sírjaiból. Ezek valószínűleg a kelták voltak.

Időszámításunk után népesebb lesz vidékünk. A római légiók Dáciát provinciává tették. Vidékünk nem tartozott szervesen a provinciához, de hatásterülete volt, amiről községünk területén talált római pénzek tesznek bizonyosságot.

Róma hanyatlásával (272) vandálok veszik birtokba e tájat. A VI. sz.-ban élő Jordánés ravennai püspök említést tesz a Crisiát folyóról, melynek partján vandálok tanyáztak. (Ortvay: Magyarország vízrajza.) A vandálokat a gótok a Maros mellett vívott csatában legyőzték és nyugatra szorították. (335 körül.) A győztesek viszont a világot hatalmuk alá hajtó hunoknak hódoltak meg (337-ben.) Erről Priszkosz bizánci rétor írása tanúskodik. A testvérviszályban élő hunokat, Attila utódait 453-ban a leigázott népek legyőzték – s főleg a harcos gepidák mintegy száz esztendeig voltak urai a tájnak. 564-től longobárdok és török–avar (előmagyar!) időszak következett. Az avarok két és fél évszázadnyi ideig lakták vidékünket. Ennek a kornak egyik legértékesebb lelete községünk határában került napfényre: egy avar sisak, a gyulai múzeum birtokában van. Az avar időknek Nagy Károly frank királysága vetett véget: „elfoglalván várgyűrűiket, hringjeiket, és ott századokon át felhalmozott kincseiket” s ettől a környező táj „avarok pusztasága” néven nyert említést.

Az avarok után 100 éves frank–szláv uralom következett s ezalatt a vidék valószínű pusztaság volt. (H. S.)

Az 1970-es hosszan tartó áradás erősen megviselte a Hármas-Körös jobb partjának gátját. Az árvíz elvonulása után a gát megerősítéséhez földgyaluk a hullámtér egy magasabb részéből földet termeltek ki. Ennek során mintegy 100-120 sír került elő. Gellai István kőműves figyelte fel a leletre. Szarmata égetett-korongozott edény (tesla-sugillata) – virágcserepre emlékeztető formájú – került napvilágra. Piros és fekete színzete épségben megmaradt. Ugyanott pasztyagöngyöt és opált egy egész nyakláncra valót szedtek össze.

Egy gazdag nő sírjára is rábukkantak, kinek végtagsontjait mintegy negyven vékony ezüst karperec díszítette. Abból a sírből ruhatűző fibula, ezüsttűkőr, s egy agyagedény is előkerült, mely nem kétséges, hogy áldozati eszközül szolgált. A munkát sajnos nem állították le időben. Mire dr. Ecsédy muzeológus közbelépett, már az egész lelettelepet a gátra szórták. Végül kisült, kétrétegű temetőre bukkantak. A feltárást Tordáné Juhász Irén fejezte be és a gazdag leletkincseket a szarvasi múzeumnak adta. A rádió is foglalkozott a nagy értékű lelettel. (Vaszkó Irén elbeszélése alapján.)

1973-ban a Dobos-kazlak vidékén – ugyancsak gátjavítás során – 2 aranyfüggő, sok kisméretű (meggymag nagyságú) aranygömb és aranylemezek kerültek elő. Az aranylemezek ellapított aranypénnel benyomását keltették és az eltemetett előkelő avar lószerszámának díszítésére szolgáltak. Egyedi sír volt. 1978-ban a Szarvas végi temetőben sírásás folyamán avar tűzhelyre bukkantak, s onnan avar cserépedények is előkerültek.

Szujó keresztje mellett szántás alkalmával paticsból készült lakótelepre bukkantak. Cserépmécsesek, hálónézékek, körömmintás cserépedény-darabok kerültek napvilágra. Ugyanott, az említett felett rátelepedett Árpád-kori temető leletei is előkerültek.

A Lyukas-halomból gabonatarló edény és más apró lelet tanúskodik, hogy környékünk az idősámítás előtt lakott volt. (Vaszkó Irén)

Varjas-pusztán Móra Ferenc kezdte meg annak az őstelepnek a feltárását, mely a Körös-kultúrának egyik jelentős részéhez vezetett. Legértékesebb darabja ennek az a nagyméretű, gömbös formájú, rövid, szűk nyakú edény, melynek oldala körömbenyomásokkal van díszítve. E lelet volt a megindítója az ásatásoknak. Az ásatások során olyan töredékek kerültek elő, melyek e kultúrára jellemző körömbenyomásokkal, szabálytalan vonalakkal, kidudorodásokkal és ezek kombinációjával voltak ékesítve.

Legnagyobb jelentősége azonban kétségkívül annak a két zsugorított csontváznak van, mely e korszakban szokatlan mellékletekkel volt ellátva. Az egyik mellett jellegzetes lábasedény volt, másikkal a koponyája volt vörösre festve. Ez a festés első ebből a kultúrából.

Endrőd határában, Nagylaposon 1932-ben, a Berettyó partján találtak állatkoponyát, óriási agancsot, agyarakat, cserépedény-töredéket, melyből az látszik, a kőkor embere élt ezen a vidéken. (Maday Pál)

Haan Lajos feljegyzi, hogy 1858-ban Kügyben egy vaspáncélba öltöztetett vitéz csontvázát találták.

Honfoglalás (895–96) után a Körösök tája hamar benépesült. (A folyó neve nyelvünk nyíltabbá válása során a következőképpen alakult: Kris, Kiris, Keres, Körös – Csefkó Gyula)

A Körösök és a Berettyó vízdús tája megélhetést nyújtott a halásznak, vadásznak, pákásznak, madarásznak, állattenyésztőknek.

A tájat minden valószínűség szerint a királyi hatalom ellen lázadó Vata nemzetség szállta meg, s csatlakoztak hozzá a szintén pogány sorban maradó Csoltok is.

„Az uralmuk megtörése céljából az uralkodó az itt talált várat és nemzetség területének nagy részét el akarta kobozni, a várba saját ispánját, Békést kívánta ültetni és a vár köré saját katonaságát – a várjobbágyok őseit – akarta letelepíteni.” (Győrffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza.)

Amiről a feljegyzés tanúskodik

A XIV. sz. végén Békés vármegyében 5 uradalom volt. Gerla, Gyula, Körösladány, Szentandrás és Sima. Endrőd mai területe a gyulai uradalomhoz tartozott. Az uradalom alapítója Zsigmond király volt. Birtokosai Losonczyak, majd a Maróthy család volt. Az adománylevélben felsorolt félszáznyi település neve közt Endrőd ugyan nem szerepel, de a közeli települések: Keresztúr, Kondoros odatartozása szinte bizonyossá teszi Endrőd területének birtoklását is, noha még pusztá megjelölést sem találunk róla elnevezve. A tulajdonos család kihalásával az uradalom 1476-ban a „királyi fiskus” útján Mátyás király birtoka lett, aki hamarosan természetes fiának, Corvin Jánosnak adományozta. Az pedig pénzügyi problémái miatt 1490-ben a békési kastélyt 11 faluval Bánuczay Andrásnak adta, de három év múlva visszavette.

1510-ben Brandenburgi György kapja meg a gyulai uradalmat, melyhez akkor 85 helység tartozik, de abból kb. 20 pusztá.

Endrőd eredete

Községünk a gyulai uradalomnak békési kerületében a Hármas-Körös bal partján épült. Nincs birtokunkban oklevél, mely keletkezésének pontos évszámát és körülményeit tartalmazná. A későbbi időben is kevés olyan feljegyzést találunk, mely pontosan eligazít bennünket.

„Létezése első dokumentuma egy 1416-ban keltezett oklevél, mely Endrőd egy részét, a Körösön túlit (északi rész), az Endrődi és Verbőczy család birtokául jelöli meg. Oka, hogy az említett családok közt régóta birtokviszály folyt. Nemezszer vérengzéssel végződött a torzsalkodás. Végül 1416-ban Endrődi András (Tamas fia és István nevű testvére nevében), másrészt Verbőczy Benedek ardói plébános és testvére, Dávid, a nagyváradi káptalan előtt barátságos egyeségre léptek, és birtokot egymás között felosztották. (H. S.)

Az említett dokumentum azt is megszabja, hogy a Berettyón lévő malom fele részben illesse a Verbőczyeket is, míg az Endrődiek másik malmot nem építenek.

Ezután fél évszázadnyi ideig a település a két család közös birtokában van.

Később Fodor, Kamuthy, Harangi család tulajdona, kik valószínű beházasodás útján jutottak Endrőd egy részének birtoklásához.

A falu nevének írása 1425 körül: Endréd, 1450-ben Endreed, 1550-ben Endryd. A végleges — mai — név formájában 1630-ban található: ENDRŐD.

Ágoston János tanulmányában az alábbiakat találjuk:

— Első eredete és története ezen helyiségnek a hiteles tanulságok fogyatkozása miatt homályosak, bizonytalanok. Bizonyos azonban az, hogy a Vármegyének legrégebb, s legnevezetesebb lakhelyei közül egy volt mindenkor; sőt már a 16. századnak elején virágzó Curiális helység volt. Ugyanis Endrődnek leveles tárában olvashatni Bethlen Gábornak, Erdélyi Fejedeleme s Magyarország némely része Urának az Endrődieket dicsérő 1625. eszt. Novemb. 22. napján Kolozsváron költ oklevelét, melyben Endrőd úgy említetik, mint ezen időtájban szépen virágzó, sőt ennek előtte is sokkal virágzott, maga magát bírt, s bíró nemesi curiális helység. Azonban a 17. századnak folyamata alatt, hihető az akkoriban uralkodott háborús viszontagságoknak, az országos zűrzavaroknak ellenállhatatlan árvízjéről Endrődnek népe is tulajdon lakhelyéről elsepertetvén, a helység pusztasággá változott által, lakosai kiváltságoknak káros elenyészésévé. elszéledtek; egynéhány famíliák Kereki nevezetű Megyei helységben (mely mai napon Körös-Tarcsa és Mező-Berény közt fekvő pusztta) telepedtek meg. Ezen helység ettől fogva új nemes megszállóitól nemes Kerekinek nevezetett . . .

1425-ben már jelentős nemes község, ahol 33 nemes család lakik. Gyoma községgel határperük volt, melynek során elszántan védtek területüket. S hogy a létrejött megbékélés tartós legyen, határjárás végeztek a vitatott területen. Hat határdombot emeltek a Keselyős-halomtól északra haladva a folyóig, majd azon átkelve az északi részen, és a Szele-tónál az utolsót. Ezeknek a halmoknak némelyike még ma is megvan. Egy az öregszőlői csordagyep keleti oldalán, másik a Vatai-tanya közelében, harmadik a hunyai határnál.

Ekkor a Körösnél még Endrőd Gyomával nem volt határos, mivel közéjük ékelődött a pár házból álló Keresztúr, vagy más néven Nyárszeg.

Endrőd északi szomszédja Sima község volt, nyugaton Tölgy, déli és délnyugati tájon Déccsel és Kondorossal volt szomszédos. Területe a mainak mintegy felét tette ki. (Ezeket később a török pusztítás után Endrődhöz csatolták.)

Az 1500-as évek közepén területének egy része a királyi kincstár tulajdona.

Az 1561-es összeírás birtokosként a Karóczy, Veress, Boros családokat jelöli.

1596-tól a királyi birtokrész mint Erdély hódoltsága szerepel. A XV—XVI. században lakói közt szerepelnek: Balassa, Bereczky, Bernóthy, Both, Botos, Eszes, Farkas, Fodor, Haranghy, Harasztos, Kamuthy, Kiss, Kőre, Nemes, Seres, Vasass és Weress családok. „Akik közül többen Békés vármegye alispánjai, szolgabírái és országgyűlési képviselői voltak” . . . — olvashatjuk az endrődi tanítók által a község újratelepítésének 200. évfordulójára összeállított „Endrőd története” című munkában, mely nyomtatott a HUNGÁRIA Könyvnyomdában. Gyoma, 1930.

A birtokviszonyról van legtöbb hiteles adat. A politikai eseménynek vajmi kevés írásos dokumentuma található. Legtöbbet dr. Neuman Jenő Szarvas története című művéből olvashatunk e korról, aki szó szerint ezt írja:

„. . . Dózsa György május 18-án Ceglédről elindulva még aznap átkelt a Tiszán Várkonyánál és 12-én Mezőtúron állott, 21-én pedig Endrőd táján átkelt a Körösön. Minden bizonnyal az országos méretű lelkesedés

az ittlakókat is a forradalmár mellé sodorta. Ezt valószínűvé teszi az a tény, melyet Bartha-Fekete Nagy Parasztháború 1514-ben c. munkájában találhatunk:

„... a további toborzást megtiltó utasítással szemben mintegy 2300 ember csatlakozott Dózsa György seregéhez, míg az Békésről Gyulára ért.”

Török-idők

A másfél évszázados hódoltság ideje 1541-gyel, Buda elestével vette kezdetét. A várháborúk során Gyula 1566-ban került török kézre. Ezzel az egész gyulai uradalom sorsa megpecsételődött.

A gyulai vár elfoglalása előtt is megjelentek török seregek vidékünkön. Akkor azonban még átmeneti jellegű volt. Ugyannyira, hogy az 1552-ben tartott tridenti zsinatra utazó követ költségéhez 3 forinttal (Ft) járult hozzá a község. A török első megjelenése is ez idő tájra tehető.

Gyula eleste után a törökök a területet sajátjuknak tekintik. Létre hozzák a hódoltság szerveit: Gyulán szandzsákság létesült, mely a temesvári vilajet része lett. A temesvári kádi 1557-es felsorolásában ott találjuk Endrydet is. (A község jobbágysai már 1554-ben a tized felét a töröknek fizették!)

Az 1557-es fejadó kivetése a temesvári defterdár feljegyzése alapján tartalmazza a gyulai uradalom községeit, azt is, hol mennyi a régi és az új ház. Endrődön 32 régi és 3 új házat tartalmaz. Mivel akkor egy-egy házra két családot számíthatunk, kb. 70 család lakja a községet. Ismerve az akkori népességet (családonként 5 fő): 1557 táján 350 körülire becsülhetjük a település lélekszámát.

Az imént említett összeírásban Décse 65 házzal (60 régi és 5 új) szerepel, tehát jóval nagyobb település Endrődnél.

Csejt mindössze 13 ház. Tölgy: 7 ház (üres). Sima 39 ház. Itt a lakók egy része is ismert: Szabó Gergely bírósági, Nagy Ambrus, Turi Péter, Csontos István stb.

Ugyanakkor Gyoma: 25 ház. (22 régi és 3 új.) Virág Ferenc. Endrőd lakossága főleg állattenyésztéssel foglalkozott, mivel a Körös közelsége, a füves területek korlátlan lehetőséget biztosítottak. Földművelés csak a Köröstől távolabb folyt, ahol a tavaszi ár veszélye nem forgott fenn.

Karácsonyi megállapítja:

„... (Endrőd) 1561-ben nem fizetett gabonatedet, mert ez évben nem vetettek semmit.”

Bizonyára többre becsülték a biztos hozamú kaszálókat a bizonytalan termésnél, mely mellé még nehezebb munkát is kívánt.

A termesztett gabonák közt búzát, árpát, zabot, kölest találunk. A termést köböllel mérték. (1 köböl = 48 liter)

Az adózás méretére jellemző Karácsonyi adata:

„1556-ban Eszes Kelemen, Haranghy Gáspár, Bernóthy András jobbágysai közösen fizettek 8 forintot. 1564-ben Dékány András jobbágysai 2, Eszes Kelemené és Veress György pedig egy-egy kapu után fizettek.

A halászat is jelentős volt. Hisz a Körös kacskaringós szakasza nagy területet behálózott. Ezenkívül Endrőd és Gyoma közt volt a Szele-tó.

Legjelentősebb ipar a molnárkodás volt. Vízimalmok nagy száma dolgozott a Körösön.

A gyulai vár török kézre kerülésével a török csapatok rátörték a község lakóira, azok egy részét felkoncolták, vagy rabságba vitték, a többi elbujdosott. Endrőd területe 1598-ban lakatlan volt. Ebben az időben pusztult el Csejt, Sima, Décse, Tölgy. Ezek emlékét ma is őrzik az endrődi határ pusztái. (Pusztacsej, Décspuszt)

A vidék pusztulását a 15 éves háború is mélyítette (1591–1606). A keresztények vidékünket 1595-ben – Gyula kivételével – rövid időre visszafoglalták, s mivel a tájat ellenséges zónának tekintették, sok falut leromboltak.

1596-ban tatár seregek jöttek a temesvári beglerbég segítségére, s a keresztények által kezdeti pusztítást hihetetlen kegyetlenséggel folytatták. Április 20-án Békésre jöttek, s mind Békést, mind környékét kegyetlenül feldúlták. A lakosokat részint felkoncolták, részint rabságba vetették. (Békés megyei Oklevéltár II. k. 224. lap.) Ez a pusztítás a sárréti részt és Endrődöt is megkímélte, de 1598-ban a gyulai várban tartózkodó török sereg rátört a községre, felgyújtotta, lakóit, kik idejekorán el nem menekültek, legyilkolták vagy rabul ejtették – írja Karácsonyi.

Ez volt Endrőd teljes pusztulása. Lakói egy része Erdély területére, más része Eger, Tokaj, Szatmár vidékére húzódott. A környéken mindössze 4 jelentősebb mezőváros maradt, s 50 falu határa állt üresen. Ezért a szultán megparancsolja I. Rákóczi Györgynek, hogy „az Erdélybe menekült jobbágyokat saját falujukba küldjék vissza”.

A község területe mintegy 30 évig lakatlan. 1630 táján több szökött jobbágycsalád telepedett le a Hármas-Körös partján, akik fejlődő kis községet alapítottak a régi romokon. Az új lakosok a helvét valláshoz tartoztak, mert a régi megrongált templom helyreállítási költségére „alamizsnáért” folyamodtak más református községekhez. A telepítő jobbágyok közül Biró Lóránt, Kiss János, Nagy Mihály, Szabó István, Süveges Péter, Juhos István, Erdélyi István, Ábrahám János és Thury Demeter neve fennmaradt.

Az uralkodó vallás a mohamedán volt, bár az endrődiek közt nem akadt híve. Viszont Szarvason török mecset is állott.

Gyula visszafoglalásával a környék is felszabadult. Az 1699-ben megkötött karlóci békével elmúlt a törökvesztély, de a visszatérést, elhagyott lakhelyek birtokba vételét akadályozta, hogy Gyula várában nem maradt helyőrség, hanem rácok és 200 német katonai birtokolta. Az élelmüket nagyrészt szabad rablás útján szerezték. Rettegésben, bizonytalanságban tartották az egész környéket.

Az 1698-as királyi tisztartó-összeíráson 20 háznak helyét és 150 holdnyi művelhető földet állapított meg Endrődön. Az említett összeírás szervezője, Linder Keresztély sorai szerint „Gyulától Szentandrásig csak vadállatok és az égi madaraknak volt lakhelye.” Endrődről megállapítja: . . . „az egykor virágzó község teljesen lakatlan”.

Az 1700-as évek kezdetén Szabolcs megyéből és Bihar északi területéről szivárogni kezdett vissza az elmenekült lakosság. Vállalkozásukat nem kísérte szerencse, mert a bécsi udvar által a Rákóczi-szabadságharc ellen uszított rácok mindent szétverték, leromboltak. A régi endrődi templom még állott a Körös partján. Az idő és a folyó rombolására a kelet felé néző szentély bedőlt. A templomhajót Miklós deák nevű örmény két éven át istállóként használta, miután az endrődi pusztát Harruckern Jánostól 1724–28-ra megkapta.

(Kovács Béla gimnáziumi tanár birtokában van egy körpecsét „1718. SIGILLUM ENDRŐDIENSE ANNO” felirattal. Minden bizonnyal eredeti. Ha az akkor itt lakott településnek kellett lenni. Évek óta tartó kutatómunkájának összegzése során bizonyára megnyugtató és végleges eredményről fog beszámolni.)

Ágoston János írásában ezekről az időkről szó szerint az alábbiakat találjuk

„Az 1718-ik esztendő tavasza az a határidőpont, midőn nemes Kerékiből az ottan dühösködött árvíz miatt vagy 40 familia felkerekedvén, a hajdani Endrődöt ismét megállította, s a még akkor is a Körös partján fennálló régi templomot az istentisztelet szolgálatjára fordította. — Nem sokára ezen Kánahán földjére a felső részekből szinte tódult a katolikus tótság, s ezek amazokkal öszveelegyedvén, a már régi időktől fogva egészen megmagyarosodott új endrődieknek törzsökös atyáikká lettenek.

A számos R. Katolikusoknak itten lett megtelepedések természetesen vonta maga után a rendel lelkipásztoroknak szükséges létét is; ennek következtében a jó népnek szíves kérésére a fenn említett 1718-dik esztendőben a Parochiának talpköve is megvetetett, s ide az akkori N Várad Püspökség Adminisztrátora Gróf Csáki Imre Érsek és Kardinális által törvényes Plébánus rendeltetett.”

Mádaynál viszont ezt találjuk:

„III. Károly Endrődöt 1720-ban, a többi Békés megyei helységgel együtt, báró Harruckern János György udvari szállítónak adományozta, aki az első években Bibics Jakabnak, majd Miklós deák örménynek adta bérbe, Miklós a régi templomot kijavítva istállónak használta.

Harruckern, a bécsi udvar telepítési politikáját követve 1731. április 24-én (és nem 1718-ban) Nemes-Kerekiből magyar és szlovák ajkú jobbágyokat telepített ide. Később a Nógrád megyei Zsaluzsánból, Detváról költöztek ide lakosok. A falu 1831-ben méltó módon ünnepelte meg születésének százados évfordulóját. A telepítéskor lakosai nagyon szegények lehettek, mert kápolnájukhoz a gyulaiaktól kértek kölcsön harangot.”

Mindenesetre a Histori Domusz 34. oldalán szó szerint az alábbiak olvashatók:

„1818 . . . május 17-én Szentháromság vasárnapján ünnepelte a község fennállása 100-ik évfordulóját, mely Szakálos András 116 éves, Alexi Márton 97 éves, Pelyva András és más öregek visszaemlékezése után állapított meg. . . . A háladó istentiszteletet tartotta Kovács Miklós váradi kanonok és gáborjáni c. apát, a szónoklatot Fekete Ferenc tör. szentmiklósi tb. kanonok-plébános. Ezt követte a plébánián és a községházánál több mint 100 személy megvendégeltetése. Jelen vannak Vidovich György kir. tanács l. alispán, b. Rudnyánszky Sándor v. nótárius Stummer János fő, Szombathelyi József vice, Bogyó József tisz. viceszolgabírák, Thorma Ferenc táblabíró, Lengyel Márton vfiskális, Lehoczky Lajos eskütt, Csepcsányi Tamás uradalmi plenulotentiarius, Vámosi István szarvasi, Salacz Antal békési uraságtiszt, Thimár István gyomai ingénieur, Grocz Gábor szarvasi Ispán, a szarvasi, öcsödi, szentandrás, túri, gyomai, berényi, békési és csabai helységek deputátusai, főtitelendő Varju Viktorinus úr a cs. Hadi seregek Fő-Papja, mint hazafi, kedves szülőföldjének e jeles napját Budáról való lejötivel drága jelenlétivel nagytotta, valamint számos főtitest, papság.”

A község újretelepítéséről a kétszáz éves évforduló emlékirata ezt mondja:

„A mai községet alapító ősök Nemes-Kerekiből jöttek Endrőd régi helyére. Kerekiben ugyanis a Körös folytonos áradásaival sok bajuk volt, ezért folyamodtak Harruckern János Györgyhöz, a vármegye földesurához, hogy engedélyt nyerjenek a régi Endrőd megszállására . . . Az ő engedélyével költözött be 1730-ban Endrődre a kerekai katolikus raj lelképástorukkal: Pocsuk Imrével és tanítójukkal: Zámbo Istvánval, aki egyúttal az új falu jegyzője is volt.

Az új települők a régi kanyargó Körös partján talált omladozó öreg templom környékét szállták meg. A Szent Imre tiszteletére szentelt régi templom a mai Templom-zug mellett a híd déli sarkában, tehát az ásott Körös hullámterében 8-9 öles épület volt. Még 1730-ban a templom mellé építettek paticsból egy két-szobás paplakot.”

Hunya Sándor kutatásai is azonosak ezzel, csupán a templom méreteit 8-9 öl szélességben és 12 öl hosszúságban adja meg. (Patics: a földbe vert ágakat sövényvel befönték, s aztán két oldalról sárral betapasztották.)

A lakosok úgynevezett bogárhátú házakban laktak. (Földbe ásott vískók.) Mihelyt Endrőd megalakult, a gyulai jószágkormányzó hozzácsatolta Tölgyi-pusztát és Nyárszeg nagyobb részét.

Karácsonyi 1731-re teszi az alapítás évét. Azonban a plébánia iratai szerint előbb kellett lenni, mert 1831-ben már viharos dolgok történtek. Mikor is a lakosok panasszal éltek a szentszéknél Pocsuk Imre papjuk ellen — „mivel nem misézik rendesen és a nagy nehezen felépített paplakot pálinkamérésre használja . . . továbbá, hogy a Körös vizét bérbe vett halászok közt akkora confuziót (zavar, rendetlenség) csinált, hogy sem a mi halászainknak, sem az örményeknek nem lehetett halászni . . . Gyomán szállásoló katonatisztekkel cimboráskodva erőszakoskodik rajtuk.”

1731-ben Borsodból még leköltözött néhány magyar család. (H. D.) Ez is okozhatja az időpontvitát Endrőd keletkezésére vonatkozóan.

Az új telepések nagyon szegények voltak, patrónust nem találtak, papjuk pedig nem indított gyűjtést. A templomot, ahogy tudták, rendbe hozták és Szent Imre tiszteletére felavatták. Szegénységükre jellemző, hogy először csak szalmával fedték be, csak az egyik ablakára tettek üveget, harangot pedig a gyulai uradalomtól kértek kölcsön.

1732 augusztusában megújítják a panaszt. A kihallgatottak: Hornok András, Zsombok István, Német András, Kukla György, Timár Mátyás, Szujó András, Polyák Márton, Poharelec János, Kovács Márton, Pleva

György, Hornok István, Mastala János, Gyepes, Sipos, Lászlóvszky, Sztencsik, Bónus, Nándori, Fazekas, Czmarkó, Kuracsik vallomása alapján Pocsuk plébánost Rézbányára áthelyezték és helyére Sztankovics Jánost tették.

1733-ban 89 házaspár, 244 lélek lakta a települést. Az új pap megkezdi az anyakönyvezést. A keresztelték (születettek) anyakönyvébe elsőnek Szalkai Pál, a házasuló párok közül: Balogh István Juhász Máriával, a halottakéba Mészáros Márton lett beírva.

A legelső bejegyzések nevei közt szerepel: Balogh, Bacs, Bónus, Balina, Biró, Bindis, Borbás, Buza, Benkó, Bohácsik, Eottó, Czmarkó, Csányi, Cserenyecz, Cserni, Csordás, Dudás, Deák, Draho, Dányi, Filep, Fekécs, Faggyas, Farkas, Gombos, Gácsi, Gulyás, Goda, Gyuricza, Hornok, Horváth, Hanyecz, Iványi, Kovács, Kulik, Mastala, Mészáros, Medveg, Mokány, Nagy, Nándori, Novák, Német, Pelyva, Poharelec, Rupcsó, Rácz, Szulyó, Szakálos, Sztancsik, Salamon, Smir, Szabó, Sztanyik, Timár, Talán, Tóth, Tamási, Turcsányi, Tyelár, Uhrin, Urbán, Zelovecz, Valastyán, Vaszkó, Vrana, Vass. Az összlakosság 11%-a volt újszülött (keresztelt). Ez a nagy népszaporulat eredményezi, hogy 40 év (egy emberöltő) leforgása alatt 1655-re nő a település lélekszáma. A születettek száma hat-hétszerese a halottakéknak évi átlagban.

Sztankovics a templom- és iskolaügyben kezdte el buzgólkodását. Tanítóik gyakran változtak. A velük betelepedett első tanítót, Zámok Istvánt 1733-ban Kovács András, 1737-ben Nida Péter követte. 1741-ben már Kelemen Péter a „mester”. Az első mester megmaradt notáriusnak 1743-ig, majd Nida János lett az utód, 1746. június 18-ig, a Körösben lett haláláig. Az utód Sztrenszky János. A falu első bírja Molnár György, utána 1732-ben Hornok András, akit Pocsuk plébános másodizbeni szentszéknél való feljelentéséért meg akart veretni.

1739-ben pestis pusztított Békés vármegyében. Februártól novemberig szedte áldozatát. Endrődön 33 halt bele a járványba. A Bónus és Mráz család teljesen kipusztult. Akiket vesztegárra tanyáikra űzték, azokat haláluk esetén nem vihették a temetőbe, hanem tanyájukon temették el. (A Bónus családot a Körös melléki tanyájuknál.) (Bónus-izug!)

A járvány okát a következőkben találták meg:

„... az egészségtelen kigőzölés, a népnek az egészségügyi rendeletek elleni bizalmatlansága, és az, hogy a község lakossága a Körös vizét használta ivóvízül, így a fellépő pestis és kolera betegségek rettenetes pusztítást vittek végbe.”

A Körösről hozott vizet egyesek „in natur”, mások „csöpögőn” megsűrve fogyasztották. A vizet kavics-, homok- és faszártegeken szűrték át. (Ez volt a csepegő.)

A járvány füzledésekor a vallásos lakosok fogadalmat tettek, hogy „Gyümölcsoltótól (III. 25.) karácsonyig a szombat délutánt megülik.” (Böjt, imádság, templomlátogatás.)

1744-ben Mokány Ferenc hagyatékából 6 mázsás harangot szereztek be s azt a templom melletti haranglábrára helyezték el.

A fiatal szántisza katolikus községet – körös-körül protestáns települések voltak – nem céltalanul látogatta meg kétszer gyors egymásutánban gróf Csáki Miklós püspök. 1742 és 1746-ban, amikor bérmálást végzett.

1748-ban himlőjárvány sújtotta a népesedő települést. Az 1753-ban elhunyt Sztankovics plébánost a régi templomba temették. Később még számos utóda követte ott kijelölt nyughelyre. A temető egyébként a templom körül volt, amit bizonyít a Körös szabályozásakor kiásott sok csont. A tót anyanyelvű, felvidékről (Szlovákia) származó Lapcsánszky Györgyöt nagy örömmel fogadták a tót származású lakosok. Utána többször fellángolt a magyar és tót anyanyelvű lakosok közt az ellentét a prédikációk nyelvének tárgyában.

Egyébként etnikai ellentét nem volt, amit bizonyít a házassági anyakönyv, mivel magyar és tót nevű fiatalok sűrűn házasodtak össze.

1751-ben új templom építését kezdték el szilárd anyagból, azonban csak 1753-ban nyer befejezést. A vontatott építkezés oka: a kegyuraság a Köröstől távolabb akarta építtetni, de a hívők erősen ragaszkodtak a régi helyhez. A templom hajója mennyezetes, szentélye bolthajtásos, teteje zsindelyes volt. A templom biztonsága érdekében elrendelték a közelében levő tűzveszélyes rozzant házak és a dűledező iskola lebontását. Az új

iskoia és paplak 1755-ben, az új jegyzőlakás 1758-ban készült el. A nép vallásos lelkületét érdekes végrendeletek tükrözik. Pénzt, tehenet hagynak a templomra, hogy halott lelkük üdvösségéért „szentmise szolgáltatassék”.

A község előjárósága 3 máriás forintra büntette az „adta-teremtette” kimondóját.

1751-ben Harruckern Ferenc Endrődhez csatolta „Pusztá Kondorost”. (Itt alakult ki később: Kondorostanya, Endrődszentlászló — Hunya.)

Tölgy falu utolsó lakója 1731-ben Túrra költözvén, ez a határrész is Endrődbe olvadt. Ma Fazekas néven külterületi rész.

Az 1759. évi feljegyzés két szárazmalomról tesz említést. Megtudjuk azt is, hogy „a község a bérbé vett urasági földek nagy részét és a Körösön túli részeket erdélyi oláhoknak adta ki birkalegeltetésre, s jószágonként 3 krajcár díj fizetését szabta ki”.

Az állattartás méreteire hű képet kapunk, ha a feljegyzést olvassuk, hogy „1759-ben Duda János bíró 2260 birka legeltetéséért 113 rénus forintot fizetett a község pénztárába”. (Most 1980-ban a két nagy termelőszövetkezetnek 4401 birkája van!)

Csejtet, mely ekkor már pusztá volt, kisújszállási „uraimék” árendálták márciustól mindszentig 300 Ft-ért. A simai csárdát a mellette levő zuggal együtt 150 Ft-ért használta Hanyecz György Szent Györgytől Szent Györgyig. 1761-től a községi sorból pusztává lett Sima endrődi terület lett. Így növekedett községünk területe 26 029 holdra.

(Az 1950-es években a termelőszövetkezetek megerősödése idején Nagylapason tanítottam. Nagyméretű földjavítást végeztek. A bányagödörből a bágerek a simai temető talaját széthordták. A tanítványaim sok festett lyukas agyaggolyót szedtek össze. A halottak nyakdíszei lehettek. Néhány szerszám- és fegyverdarabot is találtak. Téglatemploma fundamentumára évekkel előbb ráakadt szántás közben a föld akkori tulajdonosa és gazdasági épületet emelt belőle. Csejt a hagyomány szerint 2 templommal rendelkezett. A község ezen területe később is vegyes vallású volt.)

Az 1700-as évek paraszti megmozdulásával kapcsolatban pozitívumot nem tudunk találni. Az 1735-ös évben Szegedinác Péró vezetésével indult szentandrászi mozgalommal kapcsolatban tevékeny részvételről nincs feljegyzés. Sőt a lázadás leverésében, illetve elfojtásában az endrődiek is segédkeztek, amennyiben a nád és sás közé rejtőzött zendülőket felkutatták és kiszolgáltatták az illetékes hatóságnak. Éppen így békében maradt a község lakossága az 1753-as vásárhelyi-túri megmozdulásban. (Karácsonyi)

Pedig korabeli adatok szerint Endrődön is feltűnt ezekben a napokban négy fehér köpenyes lovas, és egy gazda kíváncsi szolgáját megverték. (Spira György: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon.)

Az újjátelepítés második fél évszázada

Pálffy Sámuel plébánossága alatt (1772–1780) a tót anyanyelvűek a szomszéd falvakban élő nemzetiségi testvéreik példáját követendőnek tartva kérték a lelkészt, hogy istentiszteleteken és hitoktatásban a tót nyelvet használja. Az ellentétet kiélezte, hogy a plébános egy Mészáros nevű embert megpálcáztatott, mert az összeírás alkalmával magyarul beszélni nem akart. A plébánost a püspöknél is bepanaszolták, mert „körülbelül 30-60 olyan ember találtatik, kik magyarul gyónni nem tudnak”. A püspök békítő levele ellenére (hogy kéthetente tót nyelvű oktatás is legyen!), csak magyar nyelvű maradt, mert a pap nem tudott tótul.

Az utód egyházi vezető — Barics Bálint — sem teljesítette a Knap Jakab vezette küldöttség kérelmét a hitoktatás tót nyelvű végzésében . . . „mert a predikációt is az öreg Labcsánszki egyházfival fordítottatta tóra”.

1781-ben 2 új temetőt nyitottak: a szarvasvégit és a gyomavégit, mivel az öreg temető, a régi templom mellett betelt. A falu terjeszkedése pedig Gyoma és Szarvas felé irányult. A Szarvas végi öregtemető mellett létesült a református, a Gyoma végi keleti oldalán a zsidótemető.

Sokan jelentős adományokat hagytak a templomra. Varju György egy sárga kanca lovat harmadmagával, Hanyecz Ferenc egy ötödfű meddő tehenet . . . stb. Ezen hagyatékokból igen szép és értékes felszerelése lett a templomnak. „A francia forradalom alatt a kincstár az összes ezüstkészletet bekívánta.” (H. D.)

Erkölc dolgában az alábbiakat olvashatjuk a tanítók összeállításában:

„A század utolsó évtizedében az erkölcsök kissé lazulni kezdhettek, mert a hatóságok sokkal szigorúbban kezdték alkalmazni a korbácsbüntetést, mint előbb. Dávid György bíró idejében, 1783-ban Nyida György 12 pálcát kapott azért, mert Kolibán nevű görögöt pogánynak és tatárnak nevezte.”

Még érdekesebb egy másik eset:

„Mint hogy ifjabb Hanyecz Györgyné tékozlás miatt már többször megintetvén újabb kender-tékozlásba avatta magát, hogy ennek utána jobb gondviselője legyen férje gyűjteményének, neki és tékozló társa, Kakasnének rossza cselekedeteikért egyenkint tíz korbácsuk leszen.”

1787-ben Kovács Pált nevezik ki új tanítóul, aki azonban a fiúkat és a lányokat még együtt tanítja. A lakosság egy része kifogásolta azt, hogy az új tanító csak magyarul tud beszélni. A Helytartó Tanács válaszában azt írta — nem baj, ha tótul nem is tud, mert a hívek 15-ön kívül mind értenek magyarul.

Iskolának megszerezte a hitközség a régi „réhajó” melletti katonaszállásoló épületet.

1794-ben Nagy István került a jegyzői állásba, kinek fizetését az előjáróság a következőkben állapította meg:

„100 Ft készpénz, 12 köből búza, 1 hízott sertés, 100 font tehénhús, 100 font só, 30 font faggyú, 12 itce vaj, 1 font bors, 4 öl fa, télen át fűtőbéli provízió (jutalék) az uraságtól 1 sessió föld.”

Az 1790-es évek legkeményebb bírása Binges János volt, aki hivatalos hatalmát nagy szigorral kezdte. Sulykó Mátyás például, mert vasárnap dolgozni mert, 12 pálcát kapott. Azokat a fiatalokat, akik húsvéti gyónás idején táncoltak, s akik húsvét második napján öntözni járván megrészegedek és misére nem mentek, 10 pálcával büntették. A község hadnagyai esti harangszó után mindenkit hazahajtottak. Az 1790-es évek közepén Endrőd 341 házból állt.

A XVIII. sz. végén a Harruckern birtok megoszlott. A szarvas—endrődi uradalmak beházasodás révén a Stockhammer grófi családnak jutottak. Az osztás alkalmával a kegyuraság határozatot hozott, hogy hasonlóan a többi kegyúri templomhoz, az új endrődi templom építéséhez hat éven át 3000, összesen 18 000 Ft-tal járul hozzá. 1799—1804 között 18 433 Ft végösszegben lett rendezve.

A politikai község Kalmár Mihály folytonos bírósokodása mellett 1789. VIII. 19-től 1806. okt. 26-ig 18 050 Ft-ot áldozott e célra. A hívek adományából 3072 Ft, régi anyagok eladásából 1826 Ft folyt be. Az összes kézi és ígás napszámokat a lakosság adta.

Az új (mai) templom alapkövetétele 1798. XI. 6-án történt, a teljes befejezés 1804-ben. Felszentelésére 1824. máj. 9-én jött el Vurum József váradi püspök. Mária Terézia korának egyik híres bécsi építésze tervezte, barokk és román stílus keveréke. Az öles falakat még az 1843-as „földingás” sem tudta megrongálni.

Érdekességnek megjegyzem, hogy az építéshez 3356 köből meszet, 2582 szál deszkát, 1252 öl sínfát, 836 fenyőszálat, 143 mázsa vasat, és 1 613 150 téglát használtak fel.

Hamarosan felépült a plebánia, kántorház, harangozólakás.

Ágoston János tanulmányában így összegez:

„Mint hogy pedig a kised templom elégtelen volt azon célra, hogy a számos híveket kebelébe fogadhatná, 1798-ban a mái fennálló roppant templomnak talpköve letétezt. Ennek gyönyörű tornyát ékesítik 5 harangok összesen 32 mázsát nyomók, s az óra . . .”

1801-ben a község vezetősége összeíratta és szigorú büntetés kilátásba helyezésével buzdította a hanyag szülőket gyermekeik iskoláztatására. Valószínű ennek a következménye, hogy a község tanácsulése határozatot hozott a fiú- és leányöndékek különválasztására. A fiúkat Bartha János „rendes professzorra” bízták, kinek fizetését — tekintettel a növendékek számának megszorodására és régi szorgalmas tanítói munkásságára 300 Ft-ra és 6 köből búzára emelték fel. A lányok oktatására Huszka kántort kötelezték, ki eddig a tanítóskodás alól felmentést kapott. Pár év múlva Huszka segédet fogadott Alt Sándor személyében a lányok oktatására. Fizetése 60 Ft, 4 köből búza, 5 köből árpa, 2 öl fa és 1 kocsi fűtő. 1803-ig 2-2 öl fát adtak a terem fűtésére. A századfordulón a község házáat is kihozták a Templom-zugból és felépült a mai épület régi szárnya, az alacsonyabb nyugati rész. A piactartást is pengették, de csak 1818-tól engedélyezte Csepcsányi Tamás, az uradalom direktora: mégpedig a kért szerdai nap helyett csütörtökre.

A század elején nagy gond nehezedett a község vezetőire: a borbélyügy. A régi konvenciók — miután gonosz magaviselete miatt fizetését megvonták — elment. „Egy ideig nem kaptak megfelelő mestert, úgy hogy a haj- és szakállnövesztés — kénytelen, kelletlen — veszedelmes méreteket kezdett ölteni az asszonyok nagy bosszúságára.” (Endrőd története.)

Végre felfogadták Vranovics Józsefet évi 30 Ft, 7 köből búza és szabad lakás mellett. Mivel azonban a férfiak egy része elidegenedett a borbélytól, s az elégséges jövedelem híján megélni nem tudott, a mester továbbállt.

Ezután a gyomai borbélyt szerződtették évi 20 Ft, 5 köből búza és 5 köből árpa fizetése mellett. „Tartozván minden pénteken délig itt tartózkodni és hívásra akármikor megjelenni.” (E. T.)

A francia háborúval való pénzromlás miatt nagy drágaság következett. Emelték a fizetéseket. A jegyzőt 160, a bírót 100 rénus forintra. A kántor illetménye az alábbi volt:

Tizennyolc hold tanyaföld, 11,5 hold rét, 200 Ft készpénz, 10 pozsonyi mérő búza, 12 öl fa, stóla fejében 61 Ft. A kistemetés után 1, a nagytemetés után 2 Ft. Búcsúztató minden verséért 20 kr, de 24 versszaknál többet nem énekelhetett.

A gazdasági cselédek bérét is szükségesnek tartották rendezni a következők szerint:

„Mivel a szolgálk mód felett való bért szoktak kívánni, szükségesnek ítéltetett ez iránt rendeltet tenni. Az első, vagy öregbéres fizetése 100, a másodiké 80, a harmadiké 60, a negyediké 40 Ft, s ebbe be kell tudni minden természetbeli illetéket: gabonát, vetést stb. A nőtléneknek azonban csak készpénzt szabad adni. Őrlés, kendermagvetés és fűtő adható ingyen vagy bérbe tudva. Büntetés alatt meghagyatik azonban, hogy senki semmiféle marhát bérbe ne adjon, mert ha kitudódik, valamint a gazda, úgy a szolgálk is kemény testi büntetést fog nyerni.”

A plébános jövedelme az alábbiakból állott:

„40 hold ugar, 50 hold tanya, 55 hold rét, 1 hold bánomkert, összesen 146 kat. hold az uradalomtól adományozva. Párber és szegények stólaváltsága fejében 1000, később 1500 Ft, 24–24 köből búza, árpa, zab, 24 öl sínfa, 24 akó helyi óbor, 1 mázsa faggyú s a hívek által két ugar szántása és boronálása.” (H. D.)

„A község tisztikara eddig nem sokat törődött a közegészségüggyel. A különböző lázak csodálatos módon dühöngtek; a kétségbeesztő melakórságnak számtalan példái akadnak; a gyermekeket és felnőtteket megtámadó himlőbetegség is folytonosan uralkodik s évenként számtalan áldozatot követel. Nincs senki, ki ezen betegségeket gyógyítaná, vagy legalább védekezésre oktatóná az embereket. Kuruzsló, javasasszonyok, érvágó és köpülőző felcser (borbély) voltak azok, kikhez a szegény szenvedők fordulhattak, ha egyáltalában gyógyították magukat. Ezen áldatlan állapotot kívánta megszüntetni az előjáróság, mikor 1812-ben a lakosság kívánságára orvosi állást létesített, s meghívta arra Rázso János debreceni chirugust (sebész). Fizetése 80 váltó forint 2-2 köből búza és árpa, 5/8 föld az uraságtól és 1 lánccal veteményes kert volt.” (H. S.)

1814-ben az uradalmi plenipotentiárus (teljhatalmú vezető) engedélyezi a plébánosnak kettős szárazmalom felállítását. A régi templom anyagából befolyt 1654 Ft-ot fordította e célra. A malom évi jövedelme: 230 Ft, a templom javára szolgált, csakúgy, mint a községi szárazmalmok szombati bevétele, mely pl. 1816-ban 442 Ft 30 kr-t tett ki. (Úgy látszik, már akkor is ismerték a társadalmi munkát! M. G.)

Ekkor a falu lakóinak száma: 4563. A születések száma 1815-ben 257, ami a lakosság 5,6%-a. „A község és a hitközség viszonya változatlanul kitűnő és szeretetteljes volt. A hitközség terheinek nagy részét a község viselte.” — olvashatjuk a tanítók által összeállított dokumentumban.

1824-ben Ágoston János — minden valószínűség szerint — a legfrissebb adatokat közölte a TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY-ben ENDRÓD-ról az alábbiakban:

„... Vagynak ezen helyiségben összesen 658 házak — 324 házzal s földdel bíró gazdák, 320 házzal bírók és 14 szabad épületek. — Ékesítik ezen szép helyiséget a Körös körül fekvő tágas kies legelők rakva szép ménesekkel, derék ökör, tehén csordákkal, gulyával, birge, juh, sertés nyájakkal. Az idei dicélis felszámolás szerint találtak szarvasmarha 2000, ló 1600, juh, birge: 800, sertés 600 db. Fizet a contributióba s domesticációba 3754 Ft. 5x. ezüstben.

A gazdagon termő szántóföldek a Hármaskörösnek a helység körül kacskaringós folyása, mely a Napkeleti részen egy szép füzes szigetet formál (Fűzfás-zug M. G.) gazdag ponty, csuka, harcsa keszeg halászzal... Tulajdon határa Endrődnek a hozzá törvényesen kapcsolt Simai és Kis-Kondorosi pusztákkal egyetemben hosszában 4,5, szélességében pedig 2 Mértföldet meghalad. Határainak ezen kiterjedése foglal magában 25 ezer egynéhány száz holdat.

Ezen mennyiségben urbáriális szántóföldekben és kaszálókban (amely együtt van kiosztva) van 10 964,5 hold; vagy 58 jucerumot vévén 1 sessióba: 189 1/8 sessiók. A szabad földekben pedig 1131 holdak vagyis 19 4/8 sessiók találtak. A középszerű jóságú bortermő, de gyümölcsösökkel ékeskedő szőlőkertek 517 holdakat foglalnak el (Öregszőlő, Öregkert — M. G.). A Körös vize Árka hosszában mintegy 14 000, szélességében, ahol legkeskenyebb mintegy 40 folyó bétsi öleket tévén, öt-hatszáz holdat nyél el. A többi holdak legelőül szolgálnak. — A szántó földek három részre vagynak felosztva: őszi, tavaszi ugarakra és tanya földekre. Az ugarok sessió számra való felosztás szerint a földbeli compententiának mintegy 2/7 részét foglalják magokba. Vagynak 2/8 sessiótól kezdve 2 egész sessióval bíró gazdák is. A tanyaföldeken találtak házak, istállók, fél serek, a szarvasmarhák s lovak számára; bekerített aklok birgék, juhok teletetésére, szénáskertek, kutak sat.

A gléba (termőtalaj) minémúsége résszerint fekete homokkal vegyes, résszerint fekete agyagos, résszerint pedig használható szikkel s iszappal kevert. — Általában gazdagon termő, úgy hogy alkalmas időben 1 szem 14–15-öt, a tavaszi pedig 20-at is megad. — A trágyázás ugyan szokásban vagyon, azonban a parlagon hagyása földnek, vagy kukorica alá való használtatása, egy legjobb neme az itteni föld javításának. A szántás a közönséges magyar ekével történik, s nem ritkaság látni feles számú gazdákat, kik 2. 3. 4. sőt 5 ekével is szántanak egyszerre.

Az ideai népfelszámolásakor úgy találtak, hogy ezen helységben özsveséggel vagynak 5331 lelkek. A lakosságnak csak kisded része úzi a kézi mesterséget, úgy mint 17 tsizmadia, 9 szőlőcs, 10 kovács, 6 kerékgyártó,

6 szabó, 1 asztalos, 2 kötélgyártó, 2 szíjgyártó, 2 varga, 1 szűrszabó; összesen 56, mindnyájan priv. czéhbéliek. — A többi része a lakosoknak földműveléssel, barom és juh tenyésztéssel foglalkozik. Gabona terméseit a Gyulai, Váradi, Pesti piacokon szokta elárulni. Ugyan ezeken kelnek el a sajtjai, a vaja, a gyapját helyben adják el a zsidónak. Marháit a Békési, Gyulai túri vásárokbba hajtja eladni."

(Úgy gondolom mindent megtudtunk elődeink akkori életéről — M. G.)

Műveltség, igazságszolgáltatás

A már többször említett Ágoston-tanulmány ezeket tartalmazza.

„... — A nép általjában szólva fel van ruházva szép religiónus érzésekkel és erkölcsös. Vallását szereti, annak szertartásait tiszteli, nagy becsben tartja. — Előjárói iránt különös engedelmességgel viseltetik. Az aljas nép ugyan kitsapongó, káromkodó, s a lopásra hajlik (mert tanyákon elvadul) de a nagyobb rész tiszinosult, emberséges, nyájas, engedelmes, vendég-szerető. Gyakran vendégeskedik, pedig rendes és gazdag ebédeknel és vacsoráknál; ami különösen a keresztelés, névnap, templom napja, halotti tór, de kivált képen a lakodalmak alkalmatosságával szembe tűnő.

A lakodalmak, bátor 4-5 napig is eltartanak evés, ivás, tancz, dévajkodás között; azomban ezektől a kicsapás, zűrzavart okozó rendetlenségek távol vannak. Szent kötelessége a Násznagyoknak a rendre, az erkölcsre felvigyázni.

Az endrődi férfiú magas, tömött test alkatású, piros pozsgás, kellemetes arcz vonásokkal; vidám, bátor tekintetű. — A fehér nem alaton, silány, színre sápadt, épen nem kellemetes képvonásokkal, ájtatos, Istenfélő, tisztaságot szerető, a ház körül határozottnak foglalatosságai.

A férfiak magyar színes nadrágot, tiszmat hordanak, bő ujjú golyos inget viselnek, melyet szép gombos melyre valóval szorítanak a testhez; erről függ nyakba akasztva a setét vagy világoskék rékli; fejeket magyar kis kerek kalap, vagy csákó fedezi; nyakra valójuk fekete selyem, vagy fátyol, arany fonállal hímmzett szélekkel, az Asszonyok setét kék posztóból vagy más matériából készült rékliben, tisztességes rokolyában piros vagy fekete kordovány steklis tiszmatban járnak, fejeket e Debreczeni magyar fejkötő fedezi. A leányzók tsinossan tisztán öltözködnek, minden piperézés nélkül, szemérmesek."

A XIX. sz. második negyede zajtalan, csendes életet mutat Endrődön. Nagyobb építés, vagy említésre méltó alkotás nemigen történt.

„A nyugodt, békés idők ezúttal is a lakosság, de kiváltképp az ifjúság erkölcsi életének ellanyhulását és bizonyos tekintetben romlását idézték elő... A csendes tó vize poshad... régi szólásmondás érvényesül. A fiatalok kicsapongása oly szembetűnően kezdett jelentkezni, hogy Iványi Pál bíró 1828-ban betiltotta a fonókák látogatását. Két év után László János plébános pedig az előjárósághoz a következőkben panaszokodik: — Sok gonoszságok uralkodnak Endrődön. Én a prédikációkban eleget harcolok azok ellen, de kevés, sőt az ifjúságra semmi sikere nincsen az evangéliumnak. Ennélfogva bíró uram figyemességét és pácáját szólítom föl."

Mik voltak ezek a gonoszságok?

Ismerjünk meg közülük néhány esetet, melyeket 1822-ben PROTOCOLLUM ANNI 1822 POONIS ENDRÖD jelige alatt jegyzett föl SLACZ JÓZSEF HITES NÓTÁRIUS az elhangzott panaszokról és hozott ítéletekről:

N° 5. Babarik János panaszolja, hogy a Timár Istvánné lakodalmában Timár János Paulis András meglökvén, az a böggjét elhasította, kéri kárának megtérítését, amidőn kisülne az, hogy a bevádoltak azon kárt nem szándékból okozták, sőt akkor éppen a muzsikálás nem is tartott, Babarik a böggjét alkalmatlan helyen tartotta.

Végeztetett

Maga vigyázatlanságából történvén kára Babariknak, azt tehát szenvedje is.

N° 12. Hanyecz János tavalyi utca kapitány panaszolja, hogy őtet az ősön éjszaka, a midőn kötelessége szerént az helységben került, Binges Mihály fia megtámadván egy rúddal agyba főbe verte, mely miatt a fején nem kevés fájdalmat érzett. A Bé-vádolt maga sem tagadván rossz tettét.

Végeztetett

Fog szenvedni 10 pácza ütéseket, a fájdalomért pedig és a gyógyításbeli költségekbe Hanyecznek 2 Ft-ot fizetni.

N° 19. Gátfy Imre előadja, hogy Mészáros Mihály szomszédjának adván kölcsön egy kávéat, amidőn azt tőle vissza kérte, nemhogy vissza adta volna szép módjával, hanem még nékie hájába kapott, meg verte és tolvajozta, amit ő nem szenvedhetvén, kér elégtételt. Nem tagadván Mészáros ezen cselekedetét.

Végeztetett

Szenvedjen 8 pácza ütést, és a kávéat adja vissza.

N° 38. Ki-világosodván az, hogy Gellai Mátyás panaszosnak a házatól Alexi István, Gombkötő Mihály és Mastala János el-lopták egy juhát.

Végeztetett

A juhot tartoznak in natura vissztéríteni tolvajságokért pedig fejenként 12 pácza ütések elszenvedésére ítéltetnek.

N° 44. Lisák János czéhbeli szüts mester panaszképpen elő adta, miképp ötöt Giricz József Gátsy István tizedes előtt, midőn mint Párbér szedő házához hozzá ment, rútu! káromította, sőt a czéhet is hutzszutolta. Giricz József maga mentségére semmit elő adni nem tudván, sőt Gátsy Tizedes Lisáknak elő adását erősítvén.

Ítéltetett

Ezen garázda vakmerő tettéér Giricz József ugyan öregségére nézve a testi büntetés alól fel-mentetik, hanem a czéh ládába 6 forintokat fog fizetni, s azonkívül 6 órai árestomot szenvedni.

N° 53. Szujó György, Porubcsánszki Ádám és Mogyorósi József Suhanczok éjjeli kóborlásokért s káromkodásokért be vádoltatván

Ítéltetett

Egyenként 8 bot ütéseket fognak szenvedni.

N° 60. (április 9.)

Gábriel Ferencz, Timár András, Varga Pál, Timár Mátyás és Duda János éjjeli kóborlók dolgában

Végeztetett

Fejenként 8 pácza ütéseket fognak szenvedni.

N° 64. Sós András káromkodásért be-vádoltatván, szenvedett 6 pácza ütéseket.

N° 52. Smiri Jánosné be-vádoltatott, hogy a múlt Pénteken Gyomárról 3 Ludakát lopván, nála a Gyomai Káros Orosz Pálnének utasítása után azokat megtalálta és el-vitte. Nem tagadván tolvajságát Smirné.

Ítéltetett

A kár megkerülvén, rossz tettéért fog szenvedni 10 korbács ütést . . .

Ezek és hasonlóak voltak a nagy gonoszságok.

A Protocollum, mely első tételként az 1821. nov. 5-i elöljáróság választását ismerteti — főbíró, törvénybíró, esküdtek, malombíró, hadnagy, tizedesek, kisbírák, bakterok, utca kapitányok nevét sorolja fel, aztván 1821. dec. 1. és 1822. június 30. között 78 ízben hozott ítéletet. (Bölcs Salamon se hozhatott volna különbet! M. G.)

1831-ben az első kolerajárvány idején félelmetes pusztulás következett be. „Volt olyan nap, hogy 14-et temettek, de legalább 8 mindennapra esett a két hónapig tartó halálaratás idején. Ebben az évben közel 500-at temettek Endrődön” (H. D.)

A helyzetet még súlyosabbá tette, hogy Zemplén megyében kitört a parasztlázadás s félni lehetett a továbbterjedésétől, úgyhogy a község szigorú rendeletet volt kénytelen hozni. Lakosságának meg volt tiltva a község területének elhagyása, s más községek népeivel való érintkezés.

„A megmaradtak hálából a nagyharangot újra öntették, a templom tornyát új rézzel borították, és a torony tetejére 6 akós hordó nagyságú díszes gombot rakattak.” (H. D.)

Az 1831-es kolerajárvány után 6400 volt a lélekszám. Nyolcszáznál több a tanköteles korú, kik közül felényi járt iskolába.

A már előbb említett dobos-kazlakai ásatás közelében 1973-ban koleratemetőre bukkantak. Két férfi és egy leánygyermek csontvázát ásták ki. A leányka nyakában aranyozott keresztet találtak. (Vaszkó Irén)

1841-ben ismét volt kisebb kolerajárvány, de a lakosság óvatossága és a rendeletek jobb betartása meggátolta a nagyobb mérvű pusztítást.

Az 1830-as évek végén 1000 (!) iskolaköteles közül 474 járt a „mesterek elé”. Ezen hanyagságért nemcsak a szülőket, de a két tanítót: Szőlősi Józsefet és Molnár Józsefet is megrovásban részesítették.

Csomák esperes ugyan Balla Károly kántort is kötelezni akarta tanításra, mert eredeti bérlevelében a fizetésjavítást azért kapta, hogy tanítja a lányokat, de „megfelelő helyiség a faluban nem akadt oktatásra”.

Arról is van írás, hogy az uradalom csejti részén dohánykertészkedést űztek. A dohánykertészek ismételten kérték az uradalmi inspektort, hogy gyermekeik részére iskolát állítsanak. 1836-ban 16 nebulóval megnyílt a csejti iskola. A tanítást az első években Botos József uradalmi jegyző végezte. 1839-ben 33 növendékkel már Takács István tanító foglalkozott.

1841-ben bevezették a „verbunkot”. A beálló legény a verbunk költségén kívül 10 esztendőes katonai szolgálat után 250 váltó forintot kapott az obsittal. Ezenkívül a gazdagoktól is kaptak pénz- és gabonajutalmat, mivel a módos legényeket váltották meg beállításukkal. Mindjárt az első évben 24-en álltak katonasorba.

Eddigre a község teljesen magyar anyanyelvűvé vált.

1843-ban földrengés rázta meg a községet. Több ház összeomlott.

Ebben az évben alapították a Vida-féle kórház, mely később szegényházként működött. (Ma községi bölcsőde.) Alapítója Vida Imre uradalmi inspektor 32 000 Ft-ot hagyott „ispotáy”-ra. A végrendeletet még 1808-ban tette, de csak felesége halála után, 1844-ben készült el.

Még egy alapítvány van, ami megérdemli az emlékezés sorait: Kalmár Mihály, ki hosszabb időn át volt Endrőd bírása, összes vagyonát: 8453 Ft-ot hagyományozott „szegény, vagy nyomorult sorsban lévők” számára. Az elhelyezett pénz „interresét” évente osztották ki. Az első világháború idején az alapítványt hadikölcsönbe fektették és megsemmisült. Az alapítvány 1819-ben létesült, tehát egy évszázadon át segített az elesetteken.

1848.

A március 15-i események hírei már másnap Békés vármegyében is visszhangzottak. Szarvason már 16-án elterjedt az örömhír. Gyulán a megyeháza udvarán lelkes hangulatú gyűlésen csatlakoztak a forradalmi eszmékhez. Létrehozták az Ideiglenes Bizottmányt. (Oláh Gy.: Békés m. 1848—49-ben)

Endrődön 1848 áprilisában Orosházához, Békéshez, Gyulavárihoz, Mezőberényhez hasonlóan kritikussá vált a helyzet. (Járol: Gyomai tanulmányok 91. o.) A törvényes útban csalódott parasztság Endrődön a forradalmi utat választotta. Az endrődi jobbágy, a földnek, melyet megművelt, eddig nem tulajdonosa, hanem csak használója volt. Érte a megállapított bérrel és szolgáltatásokkal tartozott.

Mielőtt a termés betakarításához fogott, az uradalmi tiszt megeskette a községhez, hogy hány vontatója van. Ezután a tisztek több helyen próbát csinálva, tanyáról tanyára mentek, megolvasták a vontatókat. Ha valahol többet találtak, mint amennyit bevallott, azt lefoglalták az uraság részére, s még meg is büntették. Ennek megtörténte után próbacseplést tartottak. Minek során néhány vontatót kinyomtattak, fölmértek, s megállapították, a jobbágy mennyi magot köteles adni az összes vontatók után.

Mindez természetesen a községnek tetemes költségbe került, mert a sokszor hetekig eltartó időszakban a községnek kellett szállással, étellel ellátni a tiszteket és a hozzájuk tartozó hajdúkat. S mivel a próbát más-más időben végezték az őszi és tavaszi, többször is megjelentek és meglakták, kiszípolyozták a községet.

Hozzájárult még a szénagyűjtési robot, a gyalog és igával történő „úr szolgálat” — s az uradalmi munka idején külön szolgát és fogatot kellett tartania, vagy a legszorgalmasabb munka idején kellett kiállnia saját dolgából, hogy az uraságnak dolgozzon, messze vidékre fuvarozzon.

Érthető tehát az öröm, mely az endrődi jobbágyok lelkét eltöltötte, mikor földesura 1848. március 22-én lemondott a robotról, s egyéb földesúri tartozásokról, és kész volt a jobbágyságot felszabadítani. „A főispán 1848. május 3-án megyegyűlést tartott, melyen kihirdette a király által is szentesített törvényeket, hogy méltányos kárpótlással megszűnik az úrbér és a robot, továbbá az úriszék és ősiség is.” (Karácsonyi)

Endrődöt leghamarabb a délvidéki szerbek lázadása érintette. Az előlük menekülők közül többen Endrődre is eljutottak, s őket az itteniek szeretettel és részvétellel fogadták.

Alig készült el a megye felhívó levele, Endrődön báró Dreschel főhadnagy vezetése alatt 164 harcos állott készen és indult a csaták színhelyére. Még 1848 végén újabb 50, és 1849 elején 84 újonc állt katonának. A községben csak gyerekek és aggok maradtak. Pontos jegyzék nem maradt a hősi halált halt katonákról, de néhány adat itt áll bizonyosságul:

Az 55 ismert név közül 6 toborzott Miklós-huszárról, a többi 49 önkéntes, kik Vécsey-, Kmetty-, Hannover-huszárként szolgált. Akadt Bern vitéze, Perczel katonája, Klapka harcosa. Önkéntesként halt meg Salacz József hadnagy is. Kolompár József hősi halottunk — neve után ítélve — minden bizonnyal cigány volt.

Nevük felsorolásával kívánok adózni hős elődeinknek lassan másfél évszázad távlatából: Mikusa András, Majoros István, Bela Mátyás, Rácz Imre, Mastala János, Hitsha János, Bradák Mihály, Dinya Gy. Mátyás, Friedrich István, Batsa Pál, Giricz György, Vrana János, Dávid András, Varga M. István, Liziczai György, Alexi István, Valauska Mátyás, Hegedüs Ferenc, Kolompár József, Hanyecz István, Hunya István, Bajcz Mihály,

Kurilla Mátyás, Mészáros János, Hlavalinszki Kálmán, Dinya Pál, Juhász Pál, Kenyeres József, Barthos János, Szabó Antal, Hakkel János, Kálmán Mihály, Barják József, Dinya J. Pál, Sz. Timár János, K. Kovács Pál, F. Timár András, Salacz József, Csenger Antal, Száfián József, Zs. Timár János, Porubcsanszki András, Tokor György, Tóth J. Mátyás, Fülöp J. Mihály, Klinka István, Kakas Antal, Czindni Imre, Szujó J. György, Urbán János, Varga J. István, Fekéts István, Rácz Mátyás, Rácz István, Rácz István Mihály.

Igaz ügyért harcoltak és haltak meg hősként.

Az itthoniak áldozatkészségükkel álltak a nemzeti ügy mellé. A sebesültek elhelyezésében és ellátásában példásan helytálltak. A hadi élelem szállításában is eleget tettek szinte erejük felett. A szarvasi főbíró a megyéhez küldött levelében arról ír, hogy a tavaszi hadjárat idején a tiszai hadsereg élelmezése annyira igénybe vette Gyoma és Endrőd lakosságát, hogy százra menő földes gazdák vannak, kiknek birtokukban annyi búza sincs, hogy az új termésig családjukat eltarthassák. (Oláh György)

1849. II. 25-én pl. a község 24 381 font kenyeret, 900 font húst, 1134 véka zabot, 6993 adag szénát, 50 akó bort, 25 akó pálinkát szállított a hadsereg élelmezésére.

A nemes érzésű nők szorgalmas kezük által készült fehérneműket osztottak ki honvédek között. 1849 első napjaiban 131 inget, ugyanannyi lábravalót (alsónadrág), 16 lepedőt, 8 mellényt, 6 nadrágot és nagy csomó tépést (sebkötő) küldtek.

A bukás után elfogták, bebörtönözték a község vezetői közül azokat, kik jelentős szerepet játszottak a szabadságharcban. Nevét csak kettőnek tudjuk: Omaszta Zsigmond képviselő és Csepcsánszky György földesgazdát. A rekvirálások napirenden voltak. A község nehéz helyzetbe jutott, a Kossuth-bankó elértektelenedésével a község pénztára kiürült.

1852-ben felépült Endrőd egyetlen szélmalma, mely éppen egy századon át őrlött.

1855 júniusában rendkívül súlyos járvány tizedelte meg a lakosságot. A régi iratok szerint hasonlított az 1831-es kolerajárványhoz. Ebben az évben 775-en haltak meg, míg a szomszédos esztendőben 100-120 temetés történt.

1858-ban az elszaporodott mesteremberek több elkülönülő céhbe tömörültek. Az egységes iparosság csoportokra oszlott. A szűcsök a szabókkal, kovács-, kerékgyártó, bognár, asztalos csoportosulás, cipész-varga tömörülés jött létre.

1857-ben megtörtént a legelők elkülönítése. Minden telekhez a közös legelőből 24 hold jutott.

Az 1850-es években még mindig csak két belterületi iskola volt. Az egyikben 270 fiú, a másikban 292 leány járt 1-1 tanítóhoz. Működött még Csejten a már említett tanyai iskola. Háromszáz gyerek soha nem lépte át az iskola küszöbét. A megtorlás idején mi mást lehetett volna várni?

Viszont arra volt gond, hogy „fegyelemhez szoktassák”, zaklassák az embereket. A szolidabb rendcsinálások mellett 1853-ig többször volt katonai erővel végrehajtott razzia. Céljuk: az elszaporodott betyárok elfogásával együtt a bujdosó honvédek, szökött katonák kézre kerítése, a fegyverek és forradalmi iratok házkutatás során való összegyűjtése: az elrettentés.

Endrőd a szarvasi, Gyoma a békési járáshoz tartozott, noha mindkét község területén tetemes közös Wodiáner-birtok volt. A jó kapcsolatokkal rendelkező uraság megpróbálta Gyomát is a szarvasi járáshoz kapcsoltatni, hogy birtokai együtt legyenek. Az 1860-ban kialakított gyomai járás csupán a két szomszédos községből állt. Az 1966-ban történt járásmegszüntetésig együtt voltak, azóta mindkettő a szarvasi járás része. (Gy. T.)

Feltétlen szólni kell az 1863-as szűk esztendőről. Azt olvashatjuk róla a régi históriában: „Oly nagy szárazság, aszály következett be, hogy a fenyegető éhhaláltól csak nagyobb kölcsön és adomány nyújtásával tudták megmenteni az elképzelhetetlen szükségű lakosságot. A vetőmag sem termett meg. A jószágot vagy elkótyavatyélték, vagy a felvidékre adták teletetésre 'FELIBE'. A község 800, az egyház 250 egyénnek főzetett; naponként levest osztott ki és személyenként fél font kenyeret. (1 font = fél kg) A segélyezés egész májusig tartott.”

Kiegyezés után

Sem a Historia Domusban, sem Hunya Sándor munkájában jelentősebb feljegyzésre nem találok a kiegyezéssel kapcsolatban. Csupán annyit, hogy: „Jó természettel és igen magas árakkal köszöntött be a kiegyezés éve.”

Megelőzőleg, 1857-ben Ferencz József országos körútján Békés megyébe is eljutott. A Gyulán hódoló fogadó bizottságba községenként embereket rendeltek ki, ezenkívül a császár-királyt kíséző bandériumba is lovasokat kellett adni, sőt kivezényeltek községenként megadott számú hódolót sorfalat állni, kiknek a király éljenzése volt a feladat.

Amennyire hallgat a községi krónika az országos kibékülésről, annyira bőbeszédű a kiegyezés évében kirobant ellentétről a világi és vallási vezetők között Endrődön.

Az előjáróság tervbe vette, hogy az ún. tanítóföldeket (újtelep) községi kezelésbe és tulajdonba veszi. Negyven hold földről volt szó. A plébános megvétózta a határozatot. A plébános jelentésére az úrbéri ügyek kezelője, az „alispáni bíróság” a földet az egyháznak ítélte s a pap kezelésébe adta. A vármegyei közgyűlés pedig kimondta, hogy a község, úgy mint eddig, ezután is fizesse az adót a tanítóföldek után, mert arra 1858-ban kötelezte magát.

Még fokozódott az ellentét 1870-ben, az első iskolaadó kivetése után. 1869 decemberében ugyanis az 1868. évi népiskolai törvény rendelkezésére megalakult az egyházi iskolaszék és a kiadások fedezésére kivetett 5%-os iskolaadó kezelését az előjáróságnál hagyta. A község a beszedett adót nem utalta át a hitközségnek, hanem 1870. szeptember 8-án a képviselőtestület határozatilag kimondta az iskolák községi jellegét. Vadász Manó Békés—Csongrád megyék tanfelügyelője jóváhagyta e határozatot s a községet külön iskolaszék alakítására utasította. A gyulai megyei iskolaszék azonban a hívek fellebbezésére megsemmisítette ezen határozatot és elrendelte, hogy ez ügyben az egész endrődi nép szavazzon meg. A községi párt Kovács István vezetésével a VKM-hez fordult és tőle a községi iskola jóváhagyását kérelmezte. A minisztérium megbízottja és a megyei iskolaszékből alakított bizottság 1871 augusztusában megszavazta a lakosságot, mely 96 szavazattöbbséggel a katolikus iskola mellett döntött. Csupán a csejtpusztai iskola maradt meg községinek. (Azon a területen jelentős számban éltek reformátusok.) 1875-ben újabb kísérletet tett a község. Ismétlő iskola létesítésével kívánta a földet megszerezni. A felettes szervek ezt a határozatot sem hagyták jóvá. Eredmény: az ellentét elmérgesedése lett. Többé nem állt helyre a másfél évszázados egyetértés.

A megyei tanfelügyelő felhívására újabb 3 tanítói állást szerveztek. 1873-ban Wodiáner Albert Nagylapason uradalmi iskolát szervezett a cselédei gyermekeinek, de a kocsorhegyieket nem engedte oda. 1878-ban Öregszőlőben is megnyílt a Timár-iskola. A két kövesút között, mely később Brichse tanító lakása volt.

1870-ben 1130 tankötelesből 679 látogatta rendszeresen az iskolát (60%-os beiskolázás.)

1773-ról feljegyezték, hogy június 6. és szeptember 8. között „epemirigy” pusztított Endrődön. Hatszáznál több lakost ragadott el az élők sorából.

1877-ben a mirhói iskola első terme épül fel és Kocsorhegyen is iskolát nyitnak.

1878-ban a „Kondorosi kertekben” nyitnak új iskolát.

1882-ben felépült a járványkórház.

1887-ben nyitották meg a központi temetőt. (A mai mellett van.) És abban az évben elkészült az Endrőd–Gyoma közti országút bazaltkockákkal.

1888-ban felépült a Kondoros tanyai új iskola 2 tanteremmel.

1891-ben felépítik a központi óvodát (nagyóvoda). Irgalmasrendi apácák oktattak benne.

1889-ben Ujházi Miklóst választották kántorrá elhunyt atyja után. Irodalmi értékű búcsúztatóival és rendkívüli hangjával emlékezetes egyéniségként él az endrődiekben. Saját szerzeményű egyházi énekeit is ismertük. Búcsúztatói az egész országban ismeretesek. „1896 a milléneumi év május 18-án, hétfőn az iskolások ezredévi ünneplése. A templomtérén (Hősök tere) iskolai ünnepély: hazafias szavalmányok és dalokkal. Délután 1 órakor az itt egybegyűlt iskolások zeneszóval és dalokkal a szarvasvégi szénáskertbe vonultak mulatságra. Csatlakoztak az ipariskola és a második óvoda is (kisóvoda). Számuk meghaladta az 1200-at. Künn gyermekmulatság, különféle versenyek és játékok. Kenyér, pecsenye, kalács, süteményből álló uzsonna, melyet a szülők és gyermekbarátok aláírás útján adakoztak össze. Óriás néptömeg kiözönlése ez alkalmat valódi népünnepéllé tette.” (H. D.)

1896. december 1-én az irgalmasnénék (apácák) eltávoztak, mert nem akarták vállalni házon kívül a leányiskolákat, azt állítván, hogy „szabályaikkal ellenkezik”. Az óvodák ezzel községi kezelésbe kerültek.

1897-ben épül fel Kondoros tanyán a templom. Árvai Imre endrődi építésmester tervezte és építette fel 4828 Ft, 8 kr-ért. A lakosság 2193 Ft-ot adott össze és 103 000 téglát égetéséhez adott szalmát.

Itt említem meg, hogy a századfordulón téglagyár működik Endrődön. A mostani szarvasi kövesút mellett (akkor még földút volt!). Öregszőlő szélén Bacsalapos felé. A gyár építéséről pontos adatunk nincs, sem az építetű nevét nem tudjuk. Csak annyit, hogy féldűlő hosszan nyúltak be az agyaggödörök. Kézi erővel termelték ki az agyagot, lóvontatta csillékkal szállították. Mivel kavicsok is akadtak benne, géppel megőrölték, keverték és kézi erővel „furmázták”. Naponta 5000-6000 téglát készült. Nagyméretű téglán kívül tetőcserepet és kúttéglát is gyártottak. Égetéséhez az a 34 méteres gyárkémény segített, mely kb. 8x8 méteres alapon állt és ahonnan három boltíves kemencébe áramlott a meleg. Hegedüs Máté, ezen adatok közlője a szomszédban lakott és a kémény belsejébe épített acélkapaszkodók segítségével többször kinézett a kémény tetején. Emlékezete szerint kb. 25 ember dolgozott. Szállításuk is ott volt a gyár mellett. S mivel a tulajdonos akkor Kozma nevű öcsödi ember volt, a munkásai is zömmel onnan kerültek ki. Utolsó tulajdonosa Wenger-Kurilla Mihály nevezetű endrődi ember volt. A gyár 1924–27 közt szüntette be a működését. A kéményt 1936 táján döntötték le igen praktikus megoldással.

A helyben gyártott téglák igen jó minőségűek voltak. Több mint fél évszázados épületek bontásából is teljesen használható állapotban kerülnek elő, pedig fundamentumban voltak. Endrőd utcáinak járdáit is azokkal kövezték. A téglát egyik oldalán kb. 10 cm-es hossz tengelyű ellipszisben „ENDRŐD” volt az emblémája. (Egy időben tulajdonosa a gyomai Ailer téglagyáros is volt.)

1899-ben a Békés megyei közigazgatási bizottság 5 iskola felállítását követeli. Azzal lenne 16.

A Historia Domus 1901-ben készült feljegyzése a politikai helyzetről:

„Politikai életünk láthatára mindinkább borulni kezd, vésses felhők mutatkoznak mindenütt, a szocializmus nagyban terjed, a munkások között és befolyását érvényesíteni kezdi minden téren. A községi elöljárók nagy része szocialista érzelmű, az egyháztanács tagjai közt is van egynéhány. E mozgalmat nagyon növeli a szegénység és elégedetlenség kívül az a körülmény, hogy Gyomán rövid időn 3 választásnak kellett megtörténni. Első ízben Barabás Béla Debreczeny Endre agrárral szemben győzött; Barabás Váradon is megválasztván, gyomai mandátumról lemondott; új választás lett szükségessé s mikor Győri Elek abszolút többséggel meg lett választva, Várkonyi István szociál agrár 530 szavazatot többnyire Endrődről nyert. A szocializmus tetemesen megerősödött azóta, pártja egyre terjed és féltő, hogy az 1902. március 6-án tartandó újválasztáskor — mert Győri Elek meghalt — Hentaller és Várkonyi közt igen heves küzdelem lesz.

Mezőfi, Várkonyi és társaik környékezik a munkásokat és sajtójuk terjesztésével erőteljesen kiélezi az ellentéteket.”

Édesanyám sokszor mesélt erről az időről, választások – nyílt szavazás – menetéről. A nagy tömegben énekelve vonuló kubikosokról, cselédekről, napszámosokról, kik ezt harsogták:

Várkonyi lesz a követünk
Érte tűzbe-vízbe megyünk.
Éljen Várkonyi István.

A község lakossága már 13 000 fölé emelkedett. Valóságos kubikosország lett. Nem hiszem, hogy Csongrádon kívül volt még egy települése a 325 000 négyzetkilométeres nagy Magyarországnak, ahol az arányszám elérte volna a mienkét. A folyószabályozások, vasútépítések, a csatornázás és műutak létesítése során sokfelé elvetődtek a talicskáikat az országon gyalogosan keresztül toló „vacerok”. Találkoztak az új eszmével és egyre határozottabban haladtak a szervezkedés útján. Nem csoda, hogy az agrárproletár község a későbbiekben jelentős szerepet játszik a magyar munkásmozgalomban, sőt országos akció részese lett. (Hunya István: Kubikosok c. Moszkvában írt és kiadott könyve a krónikás és átélő hitelességével mutatja be életüket, és az eseményeket.)

Szomorú fényt vet községünkre a kivándorlás mérete. Sok országos kirajzás, szomszédos területek birtokba vétele volt az előjátéka ennek a század eleji új népvándorlásnak. 1905-ben még csak ennyi feljegyzést találunk a H. D.-ban: „Az Amerikába való kivándorlás mind nagyobb arányban terjed.” 1906-ban már 400 azoknak a száma, kik vándorbotot vettek kezükbe, hogy emberibb életet keressenek.

„1907-ben 865 kivándorlási útlevelet adtak ki Békés megyében. Ebből 200 volt endrődi, a többi a megye 23 településén lakóknak.” (Endrődi csendőr sortűz 1935. c. kiadvány.) Számuk a világháború kitöréséig tovább nőtt.

Voltak, akik vagyont szerezve visszajöttek, de nagy részük (kb. 95%) kinn maradt és elveszett a magyarságra nézve. (E. T.)

1904. június 3-án óriási báméskodó tömeg jelenlétében 6 akó nagyságú gömböt a rászerezelt kereszttel csörlő segítségével emelték fel a 60 méter magas templomtoronyra. A gömbben előzőleg elhelyezték az akkor forgalomban levő pénzek 1-1 példányát, endrőd addigi történetét lényegre lerövidítve, valamint az egyházi vezetők névsorát. X. Pius római pápától Zelinka János helyi apátig, ugyanígy az állami irányítókat I. Ferenc József királytól Uhrin Imre bíró és Viskovics Ignác jegyzőig.

„Ünnepe volt az egész községnek, dacára az afrikai hőségnek, a község apraja-nagyja ezerekre menő sűrű tömegekben ellepte a templom környékét és utcáit, hogy tanúja legyen a ritkaság számba menő eseménynek. Fehér ruhás lányok koszorút helyeztek a keresztre, majd a munkások azt a felvonó géphez vitték és koszorús lányok segítségével felhúzatott. Lassan emelkedett a kereszt, mindig jobban felfelé, ezer szemtől kísérve a 60 méternyi szédítő magasságban levő csúcsra, ahol lenge deszkákból összerótt állványokon vakmerőséggel határos ügyességgel munkások a keresztet felerősítették.” (H. D.)

1905. november 7-én meglátogatta Endrődöt gróf Apponyi Albert, Áchim L. András és még négy országgyűlési képviselő társaságában, és a piacon népgyűlést tartottak. (Minden bizonnyal az erősen ellenzékiesedő hangulatot szándékoztak leszerelni.)

Ekkor már Endrőd gyermekeit 18 tanító és két óvónő neveli, oktatja.

1900-as években kibontakozik a szövetkezeti eszme. 1907-ben Öregszőlőben Hangya Szövetkezet alakul. Endrődön pedig a Fogyasztási Szövetkezet áruháza nyílt meg. (A mostani műszaki bolt helyén.) 1909. december 12-én munkába kezd a szövetkezeti motoros malom. A Kondorosi úton épült 80 ezer korona költséggel. Később (1925-ben) itt hozzák létre a községi villanytelepet és az első endrődi fürdőt. (Kádas, meleg vizes.) 1907-ben meghalt dr. Jakus Benő (aki házában egész komoly műtéteteket is végrehajtott) községi orvos. Utódául dr. Krich Bélát választották, majd a következő évben telepedett meg Endrődön dr. Weisz Aladár, ki az 1944-es deportálásból visszatérve egészen 1955-ig gyógyította nagy szakértelemmel a betegeket. Ekkor már két gyógyszerárunk van: első a még 1868-ban alapított „Mégváltó Gyógyszertár”, másik az 1907-ben létesített „Páduai Szent Antal”. Mindkettő az államosításkor történt összevonásig külön működött.

1910-ben Nádasi helybeli kispazda lóbuszjáratot létesít Gyoma és Endrőd között.

1911-ben megalakul az iparos dalárda és sok sikeres szereplés után 1960-ban szűnik meg.

1910-ben Kovács Gyulát (független) az endrődi választók szavazata juttatta képviselői mandátumhoz. Ő az, aki 1912-ben az országgyűlésen rálőtt Tisza István miniszterelnökre. Az első vashíd tervei 1910-ben készülnek el. Tervezett költség 250 ezer korona. 1911-ben már 300 ezer korona együtt van. A munkák megkezdődtek. A Ganz-Danubiusz vállalat építette. 1913-ban a folytonos esőzés miatt a Körös nagyon megáradt és július 16-án 773 cm magasságot mutatott. (1980-ban volt hasonló ár még magasabb tetőzéssel.) A kompözeledés igen hosszú ideig lehetetlenné vált. Az újonnan épülő vasbeton híd munkálatai is szünetelnek, míg végre október elején (I) elapadván a víz és igen kedvező idő lévén az építés folytatott és annyira haladt, hogy karácsony táján a vasrészeket, traverzeket fel lehetett rakni a középnylásra. 1914. május 24-én rendkívül lelkes ünnepek között áldatott meg és adatott át a forgalomnak. Végösszeg: közel 350 ezer korona. Endrőd 200 ezer koronát vállalt, a Kereskedelmi Minisztérium 50 ezret, a Földművelésügyi Minisztérium 40 ezret utalt ki. Tekintélyes adományt nyújtottak még: gr. Ferry Lipótné, a Körös–Tisza–Maros és az Ivánfenéki Társulat. A fennmaradó összeget a vármegye fedezte. (E. T.)

1913. november 30-án Dobos István pilóta szép repülési próbákat mutatott be a vashíd melletti gyepen. Óriási néptömeg jött össze bámulva a nagy csodát. Este Dobos a Korona vendéglő nagytermében az aviatikáról előadást tartott.

1914-ben az első mozielőadást rendezi Timár Jenő, a körzeti orvosi rendelővel szembeni orvoslakás helyén állt épületben. Későbbi években (Piktor) Szabó Imre a Korona vendéglő tulajdonosa létesített állandó mozit és üzemeltette felszabadulás utániig bekövetkezett államosításig.

Az utolsó kolerajárvány 1914-ben volt. Már folyt akkor az első világháború. Több megbetegedés történt, de csak 1 halálos áldozata lett.

I. világháború

„1914. július 28: sarajevói gyilkosság; Ferenc Ferdinánd trónörökös és neje, Hohenberg Zsófia esik áldozatul Princip pisztolyának. Július 26.: mozgósítás, majd augusztus 1-én általános mozgósítás és így fegyverbe lett behíva az egész tartalék és népfelkelők 20-tól 42 éves korig. Óriási tömegekben hullámozott a nép, ki-ki a maga hadfelszerelési helyére. Általános izgatottság és lelkesedés szállta meg a népet. Zenével és énekszóval járták be az utcákat, lelkesítő, hazafias beszédeket tartottak. A bevonuló katonáknak különmisét és predikációt tartottak, imakönyvvel és megszentelt érmécskével megajándékoztattak.” (H. D.)

Alig tört ki a háború, az árak hallatlan magásra felszöktek. A búza ára Budapesten 32 korona. Egy évvel előbb még 22 korona volt.

Hamarosan szomorú események jelzik a háború pusztítását:

„A sebesültek javára a Kat. Kör egyik szobáját kórháznak rendezte be. Hat-tíz beteget látott el. Úgyzintén az ipartestület 8-at, a zsidók pedig 4-et. Ősapay gyógyszerész saját házában 5 sebesült szállását és étellemezését biztosította. Aztán a kórház céljaira berendezett a Vida-féle szegényház, ahová csakhamar 40 sebesült elhelyezést nyert.” (H. D.)

Mindenütt meglátszott, hogy az épkezlab férfiak a fronton vannak. (Iparban, kereskedelemben.) Épülőfélben levő házak évekig befejezetlenül álltak. A mezei munka befejezetlen maradt.

Leállt a két kövesút építése is: az 1912-ben elkezdett Endrőd-Szarvas és az 1913-ban megindult Endrőd-Kondoros köztié.

1915-től orosz hadifoglyok érkeztek. Mezei munkához lehetett őket igényelni. Teljes ellátást kaptak érte. Megkezdődött a hadikölcsön-jegyzés. Három év alatt nyolc ízben végeztettek hadikölcsön-jegyzést.

1916-ban vörös- és sárgarézből levő mindenféle háztartási edényt rekviráltak hadi célokra. Augusztus 7-én cseh katonák asszisztenciája mellett házról házra járva a múlt évi termés minden maradványát lefoglalták a hadsereg étellemezésére. Augusztus 28-án az átállt románok betörték Erdélybe. Előlük nagyszámú menekült vándorolt ki. Endrődre 1400 menekültet szállásoltak be. A drágaság nő: 1916-ban már 41 korona 1 mázsa búza. Májustól szeptemberig nem kapható petróleum.

1917. május 12-én a templom harangjait is hadi célra lefoglalják. Három napig tartott a leszerelés. Gyomára szekereztek, hogy ágyút öntsenek.

Az elvitt harangok adatai:

Neve	Átmérő	Magasság	Súly	Öntés éve
Nagyharang	129 cm	178 cm	1048 kg	1832
2. harang	94 cm	85 cm	466 kg	1856
3. harang	60 cm	50 cm	87 kg	1835
Lélekváltság	36 cm	37 cm	27 kg	1805

Egyetlen harangot hagytak meg, mely 315 kg-os és 1900-ban készült.

Elvittek továbbá a Kondoros tanyai templom fatornyából kettőt: egyik 109 kg, a másik 67 kg-os volt. Elvitték a décspaskomi iskola 44 kg-os és az örménykúti iskola 10 kg-os harangját. Az elvitt 8 harang átvételi súlya: 1859 kg, s érte kilónként 4 koronát fizettek; összesen 7438 koronát.

1917-ben már 4000 endródi férfi volt a fronton. Még a disznóölést is az asszonyok végezték!

1918. március 21-én elviszik az orgonasípokot: 133 kg, 15 ko/kg, összesen 1995 korona térítést adnak. Április 3-án búzát rekvirálnak katonai asszisztenciával, április 11-én szalonnát, zsírt kérlelhetetlen szigorral. 13-án a maradék terményt és a szalmát is lefoglalják takarmánynak. Aztán a marhaállományt szedik 4,5 koronás kilónkénti árban, mikor a marhahús (ha lehet kapni) 19 korona volt.

Szeptemberben spanyolnátha-járvány kezdődik. Bél- és tüdőlobbá fejlődve szedi áldozatait. Napi 6-8 temetés sem ritka. Összesen 251 embert vitt el a legyengült hátországból. Most már nemcsak a fronton pusztult az ember.

Péksütemény a háború kitörése óta nincs. A petróleum zárlat alatt. Dohány nincs. Egy kg szalonna 16 ko, kenyér 60 fillér, tej 60 fillér, cselédbér: 3000-4000 korona.

Forradalom és Tanácsköztársaság

A hosszú nyúlt háborúban 397 ember halt meg a fronton. Emlékükre a Hősök terén 1925-ben emlékmű állítottatott.

Az elkeseredés és szegénység egyre nőtt. Özvegyek, árvák, hadigondozottak szaporodtak. Több százan hadifogságba estek. A nyomorúságot hadisegéllyel akarták enyhíteni, azonban a kifizetések nagyon rendetlenek, megbízhatatlanok voltak. Napirenden volt a nélkülöző, betevő falat nélküli asszonyok tömeges megjelenése a község házában. A bíró gögösen és durván válaszolt a gyermekeiket, férjüket sirató anyák panaszos és ingerült szavaira. A jegyző még a kiutalt pénzt is vonakodott kifizetni. A felbőszült asszonyok kezéből a jegyzőt a falusi rendőr szabadította ki.

Az orosz fogságba esett endrődiek közül többen agitátoriskolába kerültek és részt vettek a Nagy Októberi Szocialista Forradalom harcaiban. Többet közülük hazaküldtek az oroszok, hogy saját hazájukban küzdjenek a kizsákmányolás ellen. Így került haza többek között Fekécs Imre is, akit a csendőrség figyelt.

1918. október 31-én kitört a forradalom. Endrődön is megindult a változás. Eleinte voltak komoly rendbontások is. A fiatalok behatoltak a boltokba és az árut kidobálták az utcára.

A gyomai állomáson a németek által Romániában rabolt vasúti szerelvény vesztegelt: élelmiszerekkel, zsírral, cukorral, szappannal, ruhaanyaggal megrakva. A kocsikat feltörték, kirabolták. Endrőd tanyai vasútállomásán, Nagylaposon petróleumot és olajat szerzett a tömeg. A fosztogatók közt sok endrődi volt.

Egy frontról hazatérő katona kézigranátot dobott Korcsok János jegyző udvarába.

A forradalmárok Gyomán szervezték a 23. vadászszázaljat, mint nemzetőrséget. A csoport feladata a további fosztogatás megakadályozása volt, meg a közbiztonság védelme. Az alakulatban nagyszámú endrődi szolgált. Ők látták el a hidak, közraktárak, vasútállomás, posta, középületek védelmét.

Endrődön is megalakult leszerelt katonákból a 40 tagú nemzetőrség, melynek parancsnoka: Tóth Mátyás, majd Fülöp János, végül Szabó József lett.

Megalakult a Nemzeti Tanács Ősapay Lajos gyógyszerész elnöksége alatt.

Rekvirálások történtek az élelem biztosítására. A Földmunkás Szakszervezete volt a legnépesebb tömegszervezet 700-800 taggal. A nemzetőrség is annak az irányítása alá tartozott. A szakszervezet Majoros Lukácsot választotta vezetőjévé. Bartos Pál — Amerikát járt anarchista gazdálkodó — értékes tevékenységet fejtett ki a szervezetben.

A falusi színjátszás is lábra kapott, „A kintornás család” c. népszínművet 5 ízben adták elő a fiatalok.

Gyoma és Endrőd között feledésbe merült a hagyományos ellentét. A két község proletárjai és fiatalsága kölcsönös szomszédlátogatást végzett.

1919. márc. 21-én megválasztotta a község a direktóriumot. Másnap a községi előljáróságtól átvette a község irányítását. A régi vezetők közül egyedül Timár Mihály községgazda maradt a helyén, aki becsületes, igazságos ember hírében állt és mindenki szerette, tisztelte.

A direktórium igazgatóságába: elnöknek Bartos Pál, alelnöknek: Szabó István, mezőgazdasági ellenőrnek: Fekécs Imre, pénztárnoknak: Verbőczy István, pénztári ellenőrnek Barják Lajos választották. A nemzetőrség parancsnoki tisztét Szabó Józsefekre bízta. A nemzetőrséget vörösőrséggé alakították.

Forradalom és Tanácsköztársaság

A hosszúra nyúlt háborúban 397 ember halt meg a fronton. Emlékükre a Hősök terén 1925-ben emlékmű állíttatott.

Az elkeseredés és szegénység egyre nőtt. Özvegyek, árvák, hadigondozottak szaporodtak. Több százan hadifogságba estek. A nyomorúságot hadisegéllyel akarták enyhíteni, azonban a kifizetések nagyon rendetlenek, megbízhatatlanok voltak. Napirenden volt a nélkülöző, betevő falat nélküli asszonyok tömeges megjelenése a községházán. A bíró gögősen és durván válaszolt a gyermekeiket, férjüket sirató anyák panaszos és ingerült szavaira. A jegyző még a kiutalt pénzt is vonakodott kifizetni. A felbőszült asszonyok kezéből a jegyzőt a falusi rendőr szabadította ki.

Az orosz fogságba esett endrődiek közül többen agitátoriskolába kerültek és részt vettek a Nagy Októberi Szocialista Forradalom harcaiban. Többet közülük hazaküldtek az oroszok, hogy saját hazájukban küzdjenek a kizsákmányolás ellen. Így került haza többek között Fekécs Imre is, akit a csendőrség figyelt.

1918. október 31-én kitört a forradalom. Endrődön is megindult a változás. Eleinte voltak komoly rendbontások is. A fiatalok behatoltak a boltokba és az árut kidobálták az utcára.

A gyomai állomáson a németek által Romániában rabolt vasúti szerelvény vesztegelt: élelmiszerral, zsírral, cukorral, szappannal, ruhaanyaggal megrakva. A kocsikat feltörték, kirabolták. Endrőd tanyai vasútállomásán, Nagylaposon petróleumot és olajat szerzett a tömeg. A fosztogatók közt sok endrődi volt.

Egy frontról hazatérő katona kéziránátot dobott Korcsok János jegyző udvarába.

A forradalmárok Gyomán szervezték a 23. vadászszázalókat, mint nemzetőrséget. A csoport feladata a további fosztogatás megakadályozása volt, meg a köztulajdon védelme. Az alakulatban nagyszámú endrődi szolgált. Ők látták el a hidak, közraktárak, vasútállomás, posta, középületek védelmét.

Endrődön is megalakult leszerelt katonákból a 40 tagú nemzetőrség, melynek parancsnoka: Tóth Mátyás, majd Fülöp János, végül Szabó József lett.

Megalakult a Nemzeti Tanács Ósapay Lajos gyógyszerész elnöksége alatt.

Rekvirálások történtek az élelem biztosítására. A Földmunkás Szakszervezete volt a legnépesebb tömegszervezet 700-800 taggal. A nemzetőrség is annak az irányítása alá tartozott. A szakszervezet Majoros Lukácsot választotta vezetőjévé. Bartos Pál — Amerikát járt anarchista gazdálkodó — értékes tevékenységet fejtett ki a szervezetben.

A falusi színjátszás is lábra kapott, „A kintornás család” c. népszínművet 5 ízben adták elő a fiatalok.

Gyoma és Endrőd között feledésbe merült a hagyományos ellentét. A két község proletárai és fiatalosága kölcsönös szomszédlátogatást végzett.

1919. márc. 21-én megválasztotta a község a direktóriumot. Másnap a községi előljáráságtól átvette a község irányítását. A régi vezetők közül egyedül Timár Mihály községgazda maradt a helyén, aki becsületes, igazságos ember hírében állt és mindenki szerette, tisztelte.

A direktórium igazgatóságába: elnöknek Bartos Pál, alelnöknek: Szabó István, mezőgazdasági ellenőrnek: Fekécs Imre, pénztárnoknak Verbőczy István, pénztári ellenőrnek Barják Lajos választották. A nemzetőrség parancsnoki tisztét Szabó Józsefekre bízta. A nemzetőrséget vörösőrséggé alakították.

A község régi alkalmazottai közül Moldvai Lajos harmadjegyzőt és Kugler György írnotkot visszahívták az apparátusba. A direktórium tagja volt Orbók János és Bencze Sándor tanító. Tehát értelmiségellenességről szó sem volt.

Zelinka János plébános a direktóriumot hálaadó istentiszteletre invitálta, de azok sürgős tanácskozássra hivatkozva elhárították a „szívélyes invitálást”.

A nagylaposi uradalom vagyonát felleltározták. Területe 3646 kat. hold volt. Tulajdonosaitól: gróf Sinti Genois Mauriette, br. Beese Jánosné és lovag Bleilében Régnér Péternétől Balogh Gyula bérelte.

A terület kétharmadán búzavetés volt. Két tábla, ami összel gőzekével megszántatott, kukorica számára volt feltartva. Az árpa is földben volt már, hisz igen kedvező időjárás volt.

A leltár szerint az uradalom állatállománya: 36 igásökör, 46 söre ökör, 30 növendék jószág, 8 tehén, 20 ló, 12 csikó, 56 hízó sertés, 11 anyakoca, 80 süldő.

Terménykészlet: 6 vagon búza, másfél vagon árpa, 60 mázsa zab, 2 góré csöves kukorica.

Hús hízót kijelöltek levágásra, hogy a lakosság hússal való ellátását biztosítsák.

A direktórium megvitatta az uradalom sorsát. A lakosság a földosztást követelte. Az elnök és helyettese szövetkezeti művelést javasolt, mivel gépek, eszközök használata csak így biztosított. Végül a föld kiosztása mellett döntöttek. A kukoricaföldből 1-1 holdat adtak az igénylőknek. A HD szerint 500-an követeltek földet. Veteményesre 250 igénylő volt. Száz-száz négyszögöl kiosztására került sor a Knapcsek-zugban (mai Csókási-zug!) és a ligeti veteményes kertben, valamint a mostani sportpályák területén. Az új birtokokat, szántót és veteményest haladéktalanul birtokba vették és művelését megkezdték.

A KMP 1918. dec. 20-án alakult meg. Hamarosan 180 tagja volt.

1919 áprilisában érkezik a hír a cseh és román burzsoá csapatok támadásáról. A párt hívó szavára — **FEGYVERBE!** — pár nap alatt 375-en jelentkeztek vöröskatonák. Az egyik csoportot Mészáros Mátyás vezette Békéscsabára. Április 27-én a direktórium csaknem teljes tagsága és a hozzájuk csatlakozó proletár tömeg gyalogosan indult el Mezőtúrra.

Hamarosan jöttek az örömhírek: Szolnok, Salgótarján, Kassa környékén úszik a betolakodó ellenséget a vörösök. Tíz endrődiről tudunk, aki életével fizetett a fronton a proletárhatalomért: Polányi Mihály Mindszent határában, Hegedüs Mihály, Márton György, Adamik József Hódmezővásárhely táján, Hegedüs Imre Kőszegabos vidékén, Duber Lajos Szajol mellett, Bagó György Hidasnémetinél, Fadgyas Gergely Abasnál, Szosznyák András Kürtös környékén, Paulis István Batyu mellett. Nevüket nem vésték fel a hősök emlékművére. Emléküket a Szarvas végi temetőben felhantolt sír őrzi — írja a Tanácsköztársaságról Borbély Sándor az ENDRŐDI HÍRADÓ I. évf. 1. számában, melyhez az anyagot a még életben levő veteránoktól gyűjtötte 1979 márciusában.

Zelinka János apátplébános feletteseinek adott jelentése sem nélkülözhet bizonyos realitást 1920. VIII. 27-én:

„A szomorú igazságot szem előtt tartva rá kell mutatnom a szomorú előzményekre, melyek tisztességes és becsületes népünk ezen fájdalmas és erkölcsi bukását előkészítették. Előre bocsájtom azt, hogy Endrőd község 14 ezer lakosú népe mindössze 26 ezer kat. hold földön keresi mindennapos megélhetését. A mintegy 6000 holdból álló uradalmon kívül egyes gazdák főképp Kondoros táján 2-300 hoddal bírnak, a szegény földművelők túlnyomó része 5-10 holdas parcellákon a Körösön túli vagy páskomi sziken nyomorog.

Továbbá, tekintve azt, hogy a községben sem számottevő kereskedelem, sem nagyipar nincs, így a lakosság 75%-a csak napszámos és kubikos munkából él, így igen közel fekvő magyarázat, honnan származik az elégedetlenség, az irigység, a mások vagyonának meg nem becsülése.

A földnélküli vagy mint most fogcsikorgatva mondják — nincstelen nép —, hogy hozzátartozóinak megélhetést biztosítson, miután helyben foglalkozást nem kapott, keresete nem volt, messze vidékre: Szlovénia, Horvátország, vagy a Felvidékre kisebb-nagyobb csoportokban vándorolt vagy vasút, gátmunkálatoknál, mint kubikosok némi keresethez jussanak. Ott maradtak hónapokig, visszatértek régi tűzhelyükhöz, de már ezek sajnos, nem a régi és becsületes endrődiek voltak; tanultak ott társaiktól sok rendbontó és világfelforgató dolgokat, és azt nagy hanggal hirdették a földművelő és polgári körökben.

Akadtt hallgatójuk elég, kik mohón szedték be a szájuk szerinti beszédet. Keletkeztek aztán sűrű kivándorlások Amerikába, s folytonos gyülekezések szakszervezeti klubokban, meg a szociáldemokratikus lap olvasása.

Egyszer-mászor egy-egy nagyszájú szaktárs jön vidékről, ki szóval tartotta a könnyen hívő szerencsétlen népet, mely aranytiszta igazságnak vette a Népszava kommunista kirohanásait. Elő volt készítve tehát a talaj. Megdolgozták alaposan a szegény tudatlan népet." — eddig az említett jelentésből.

1919. április 20. A huszadik vöröshadosztály kimutatása a Vörös Hadsereg soraiba bevonultakról:

Helység, ill. toborzó járás	Összesen	Az összesből			
		gyalogos	huszár	tüzér	újonc
Békéscsabai járás	42	31	4	6	0
Békéscsaba város	969	763	29	49	90
Békéscsaba vasút	796	690	22	17	35
Orosházi járás	1382	746	188	82	337
Szarvasi járás	701	500	20	16	161
Békési járás	1074	668	18	23	314
Gyulai járás	987	608	13	119	246
<u>Gyomai járás</u>	<u>1614</u>	<u>1069</u>	<u>57</u>	<u>53</u>	<u>219</u>
Szeghalmi járás	436	214	61	38	98

E statisztika tanúskodik, hogy a mindössze két községből álló (Gyoma, Endrőd) járásunk hogy állt a haladás oldalán.

„1919. április 28-án a román burzsoá hadsereg megszállta Endrődöt. Kivonulása csak 1920. március 13-án következett be. Mindjárt az első napokban megtörtént a lakosság lefegyverzése. A megszállók folytonos rablása és rekvirálása állandó rettegésben tartotta a lakosságot. Alig volt ház, ahonnan ne vittek volna el jószágot, vagy gabonát. Sőt 1919 nyarán hadszíntér volt Endrőd. Július 24-én a Vörös Hadsereg egészen a Körösig szorította vissza a románokat. Összeütközés községünk mellett is történt. A két sereg 3 km-nyire volt egymástól. A lövöldözés du. 4-5 órakor kezdődött és két óra hosszat tartott. A lakosság az anyagi kimerülés szélén tartott.” (H.S.)

Ilyen gyorsan elhervadtak az endrődi proletárok szép reményei. 1919. május 2-án a folytonos esőzéstől annyira megduzzadt a Körös, hogy árvízről kellett tartani. A lakosság rémületében éjjel-nappal a gátakat töltögette, a töltést védte. (H.D.) Az intervenciók parancsnoka Pap Dániel román tábornok Gyomára rendelte a község 12 tagú küldöttségét és tudtukra adta, hogy . . . „nem mint hódító, hanem mint rendcsináló jött.”

A História Domus az alábbiakban írja le a vörösök harcát a megszállók ellen:

„Július 21.: sűrű ágyúzás hallható Mezőtúr, Szarvas felől. 23–24.: az oláhok nagy vereséget szenvedtek a vörösöktől Túr alatt és pánikszzerűen rohantak vissza az összes tüzérrel és szekerészettel Endrőd, Gyoma, Ványa felé. Koromsötétségben, folytonos lövöldözés mellett vágattak az oláhok a falun keresztül és erőszakkal betolakodtak a házakba az egész lakosság iszonyú rémületére.

Július 24-én Stefaneuscu Alexander tábornok engem (Zelinka János) és két káplánomat: Szabó Frigyest, Timár Mátét és a községi bírót: Sóczó Ignácot maga elé idéztetett, mint túszoikat felügyelet alá helyeztetett, felelősökké tett minket minden legcsekélyebb zavargásért. Különben agyonlövet, vagy felakasztat minket . . . a tiszt, ki a mezőtúri csúf vereséget el nem felejtette, mert állítólag 118 oláh elveszett, mérgeesen ordított.”

„Du. 2 óra: az oláhok a Körös mentén Nagylapos felé rajvonalban heves lövöldözést és ágyúzást kezdtek. Egyszerre pokoli zaj lett. Srapnel-golyók, gépfegyverek visítása a becsapott lövegek robbanása rettenetes és kinteljes órákat szereztek . . . Leginkább a templomot féltettem, melynek tornyába el volt helyezve a megfigyelő őrség gépfegyverrel, a templom belseje pedig katonasággal megszállva úgy, hogy aznap nem is misézhetünk . . . Estefelé már némi csend lett. A csatában sok veres katona elesett, akik ott valahol a nagylaposi árokban nyugosznak.”

Horthy-korszak

- az endrődi szervezkedés

1920. március 13-án este érkezett Endrődre a „nemzeti hadsereg” előőrs. A románok rohamosan távoztak. 29-én de. fél tizenegykor Horthy seregének egy százada vonult be. A direktórium vezetői tanyákon és szomszédos vagy távolabbi városokban keresnek menedéket.

A szegények álmainak megvalósításáért újak állnak a vezetők közé. A régieket figyelik, munkájuk veszélyes lenne. Nem lehet beletörődni, hogy kisémmizettek legyenek, mikor rövid időre oly szép volt az élete a szegényeknek.

Hunya István Emelt fővel c. könyvében a következőket találjuk:

... „1921 márciusára már 60-an lettünk. Kubikos társaim követelték, mire megkezdődnek a tavaszi munkák, legyen meg a szervezetünk is. Március közepe táján lejött Szeder Ferenc. Vele megbeszéltük az alakulás napját. ... Az alakulógyűlésről a Földművesek Lapja 1921. ápr. 23-án közölte:

— Az endrődi földmunkások április 7-én kitűnően sikerült gyűlést tartottak, amelyen kimondták a szervezkedés szükségességét és megalakították szövetségük helyi csoportját ...

A Földművesek Lapjában „A falusi gyöngyélet” c. cikkben Hunya István tollából a következő olvasható 1921. május 21-én:

... Endrőd nagyközség területe 26 386 kh. A jelzett területből szántóföld 22 738 kh. kert 77 kh., rét 186 kh., szőlő 171 kh., legelő 1388 kh., erdő 8 kh., nádas 2 kh., adó alá nem eső 1816 kh. A birtok megoszlása ... Az 5 holdon aluli törpebirtokok száma 1041, összterülete 1839 kh., 5-től 100 holdig terjedő középbirtokok száma 933, összterülete 18 170 kh., 100-tól 1000 holdig terjedő birtokok száma 13, összterülete 2259 kh., 1000 holdon felüli nagybirtok száma 1, összterülete 2327 kh., egyházi birtok száma 1, összterülete 305 kh., községi birtok száma 1, összterülete 1486 kh.

A telekkönyvi kimutatás meglepett. Habár sokan már a mezőtúri, szarvasi, gyomai határban szereztek maguknak árendás, feles, harmados vagy örökulajdon földet és oda költöztek, mégis 14 340 lélek a község területén lakott. A cikkben ezután az aratási szerződéseket ismertettem.

Nagyobb aratócsoportok három közeli uradalomba szerződtek le. Éspedig a kondorosi határban levő Geiszféle birtokra 35 pár arató, Pusztapóra (Szolnok megye) 24 pár arató, Varsányhátra 21 pár arató szegődött holdanként 60 kiló gabonáért, ezek komenciója 40 kg liszt, 3 kg szalonna ...

A község területén a nagylaposi birtokra is szerződtek aratók. Köztük ismeretlen nem kapott helyet, de olyan sem, aki a proletárdiktatúra idején ismertté vált ...

Gyulaváriba elment 54 lány répamunkára. Ezek 600 korona havi bérért szerződtek el, amelyhez komenciót kapnak havonta 3 kg szalonnát, 4 liter főzeléket, 2 kg sót; és 1 kg kenyéret naponta. Somogy megyébe 50 lány szerződött el 900 korona havi bérrel, komenciójuk: 4 kg szalonna, 2 kg só, hetente 8 kg krumpli, és naponta 1 kg kenyér. Dobozra elment 120 lány. Fizetésük 600 korona havonta, komenciójuk 4 kg szalonna, 8 kg burgonya, 4 liter kása, 4 liter bab, 2 kg só, minden vasárnap negyed kiló hús, és hetente 6 kg kenyér.

A gyomai határba, Telekpusztára 40 lány ment el, Szegedre konyhakertészeti munkára 65 lány szegődött, Pusztapóra 62 lány, Sarkadra gróf Andrásy birtokára 45 férfimunkás.

Ugyanebben a cikkben a cselédek bérét is leírja: . . . A cseléd kap egész évre 600 korona pénzbért, 16 q gabonát, 1 hold földet kukoricának, 1 vékás kenderföldet, fél éves sertést, 1 választási malacot, 1 pár csizmát, 1 bőrkabátot, 3 szekér szalmát.

A gyerekek már 8-9 éves korukban ismerkednek a kanászélettel. A 13-15 éves kisbéres fiúk díja 8-10 hónapra így alakul: 300 korona, 3 q gabona, 1 májusi malac és 1 kocsi szalma.

A szolgálólányok havi bére 300-500 korona. Nekik házi munkán kívül mezei munkát is végezniük kellett.

A munkabér és piaci árakat összevető cikkét a lap 1921. július 4-i száma közölte:

Endrődön mezőgazdasági munkára nem keresnek férfi munkaerőt, csak lányokat és fiúkat. Ezeknek 15-30 korona közötti napszámot ígérnek. Kubikmunka van a Hármas-Körös déli oldalán. A Bákóczkai Társulat végeztet gétepítést. 100 munkás dolgozik, 32 koronát fizetnek köbméterenként. Napi keresetük 70-120 koronára rúg.

. . . egy pár 6-10 hetes malac 800-1200 korona, 1 pár tyúk 240-260 korona 1 kg szalonna 100-120 korona, disznóhús 60 korona, marhahús 40 korona, túró 20 korona, bab 12, kilogrammonként. Tej litere 8 korona, krumpli vékája (32 liter) 140. Egy férfiing 280, egy pár csizma 1000-1400 korona.

Az 1922-es választáson csak a csendőrterror akadályozta meg Vági István szoc. dem. jelöltet a képviselővé választásban. A június 4-én megjelent Népszava foglalkozott egyik cikkében az endrődi letartóztatásokkal. 17-nek a nevét is megjelölte, de közölte, hogy még vagy 30 a száma a letartóztatottaknak. Hunya István, Nagy József, Uhrin György, Gellai István, Giricz Pál esetében a letartóztatás oka: „Vági István szoc. dem. képviselő-jelölt megválasztása érdekében meg nem engedett módon agitációt fejtettek ki.”

A pénzromlás, a szegénység egyre nőtt.

1913-ban: ffi. napszám: 2,09 k, 1 q búza 23,20 k, azaz 11 napi bér, 1923-ban: ffi. napszám: 550 k, 1 q búza 20 000 k, azaz 36 napi bér.

Az agrárproletariátus az uradalom és más nagybirtokok szétesztését várta a forradalomtól és becsületes paraszti élet megteremtésére készült 1919-ben. A román megszállás ezt megakadályozta.”

„A földmunkásszövetség helyi csoportja köré tömörült kommunista és baloldali szocialista grárproletárok a politikai munka során hangoztatott elveket a földért, a jobb bérezésért folyó küzdelemben közvetlenül érvényesítették. Tekintélyüket, élcsapat-szerepüket a nincstelenek előtt jórészt éppen ez alapozta meg. Vállalták a szószóló, a legjobb értelemben vett népvezér szerepét. 1921 októberében Hunya István és Tóth István még az előljáróságot is rá tudta venni arra, hogy kérje a megye és a minisztérium uraitól az Endrődhez közeli szarvasi határreszen eladó 1100 holdas Csáki birtokot ne az endrődi gazdagparasztoknak, hanem az endrődi földnélkülieknek adják el. A kérés nem talált meghallgatásra. Ugyanúgy nem, mint a nagylaposi uradalom földjéből 1921-ben még közel 600 holdat használó endrődi kisbérlelők nevében írt beadvány, 1923-ban már semmit sem adott parcellás bérletbe az uradalom. Ezek az esetek a szocialista mozgalom híveit, szimpatizánsait szaporították. A Nagyatádi-földreform során mindössze 112 személy kapott házhelyet a községben, a földhözjuttatottak száma pedig 592 volt, alig több, mint kétholdas átlaggal. 13 személy igénylését eleve elutasították, mert — a kommunizmus alatt az állami és társadalmi rendre veszélyes magatartást tanúsítottak.” (Endrődi csendőrsortú 94. o.)

Egyébként is a kiosztott vagy proletárföldek a község északi, gyenge minőségű földjének a leghitványabb területén voltak.

A község agrártársadalmának tagozódása a földreform folytán alig változott.

„Még 1935-ben is az endrődi határ 15%-a nagybirtok, 46%-a pedig középparaszti, vagy gazdagparaszti birtok volt. Az 1069 szegényparaszti gazdaságra csak 4200 hold jutott. Az agrárnépesség közel 42%-a nincstelen volt.” (ECsS. 95. o.)

Szeder-Peyer megalkuvó vonalvezetése (paktum) után az endrődi földmunkásszervezet határozott irányt vett a kommunista sejt kiépítésére. Polányi Máté, Hunya István, Uhrin György, Majoros Vince, Gubuznai (Gyomai) Géza, Szabó Péter, Barják Lajos, Bella Elek volt az eszmei irányító. A csendőrség, főszojgablórság, alispán, sőt a szegedi kerületi rendőrség is akcióba kezdett.

A KMP Bécsben megtartott első kongresszusán a rendőri hatóság megfigyelése alatt levő Hunya István helyett Szabó Péter képviselte az endrődi kubikosokat. A Népszava írja (1925): Bécsben a KMP alakuló kongresszust tartott.

Tizennyolc endrődit Pestre kísértek, de Szabó Péter kivételével, pár nap múlva mindet hazaengedték.

Október közepén bezáratta a szolgabíró a kubikosok egyletét.

„Az 1925–26-os tél munkát adott a kubikosoknak. Sok volt az eső. Duzzadtak a Körösök. December vége felé a Hármaskörös már annyira emelkedett, félő volt, valahol a hullámok átszakítják a gátat. Gyomán mozgósították a kubikosokat. A két gáton éjjel-nappal a gyomai határtól a szarvasiig vagy 100 kubikos ásóval-lapáttal járt, figyelve, a hullámok hol ostromolják erősen a gátat. Ha kellett karókkal erősített rőzsekévékkel védték. A fenyegető veszély csak akkor szűnt meg, mikor Komádi környékén az erős hullámverés átszakította a gátat. A vizet, ahogy kubikos nyelven nevezték: megfogták. (H. I.)

1922. szept. 27-én Endrődre került kiegészítő lelkésznek, majd plébánosi megbízást kapott Csernus Mihály. Megelőzőleg 1911-ben már mint káplán egy évet Endrődön töltött. Plébánosi kinevezése hosszabb ideig késett, minek okát ő az alábbiakban látja:

Báró Harkányi János és gróf Nemes János (Izraelnek kikeresztelkedett leszármazottai) – kegyurak, mint a háború előtti vallástalan, de különösen kereszténytelen liberális korszak vezéremberei egy évig vonakodtak bemutatni az erős antiszemita hírű, volt keresztény szocialista nemzetgyűlési képviselőt – Csernus Mihályt.

Az egyházmegye buzgó és bölcs főpáστοra nem engedte a politikát érvényesülni e fontos egyházi pozíció betöltésénél, a kegyurakat merev magatartásuk feladására készítette.” (H. D.)

Ugyanott 1923-ban az alábbi bejegyzés található:

„Hogy a férfiak közt pusztító szociáldemokrata és liberális felfogás terjedésének gátat vessünk, ez év január havában megalakítottuk a Keresztény Földmunkás és Földműves Egyletet, Décspaskomon a Katholikus Kört s a Katholikus Legényegyletet. A szervező munka nagy nehézségek közt halad előre. A háború és a forradalmak alatt meggyökerezett bűnök: a testiség, iszákosság, túlságosan fényűző ruházkodás, a szertelen arcfestés, a vallástalan és indifferens irányzatnak hatalmas segédcsapatát képezték . . . Nagy szomorúsággal jegyzem fel a gyászos tényt, hogy a közeli protestáns községek nagy bűne: a gyermekszaporulattól való óvakodás szórványosan községünkben is jelentkezik. Az első félévben közel harminccal volt kisebb a születések száma, mint a háború előtti esztendőkkben. Egy-két vadházasság is előfordul – különösen hadiözvegyek között – államegélyük mentése céljából.”

Endrődiek tevékenykednek 1926 januárjában a környékbéli községek kommunista sejtjeinek megszervezésében. Hunya István Gyomán, Gubuznai Dévaványán, Polányi Szarvason.

1926. január 24–28. között újabb letartóztatási hullám rölapok terjesztése miatt: Gubuznai, Polányi, Huszár János, Hatvani Máté, Hunya, Majoros, Bradák Lajos az összefogottak között. Később még 31 embert tartóztatnak le. Az 5 napos vattatás után 14-et párba bilincselve Gyulára, majd Szegedre kísértek.

Ugyanebben az évben Csernus Mihály feljegyzései között az alábbi nagyon is igaz sorok olvashatók:

„– A munkanélküliség nagy nyomorba döntötte munkásainkat.

Másutt:

– . . . A kormány együtt üzérkedik a bankokkal, csaknem minden hónapban egy-egy panama sül ki az államférfiakra és miniszterekre, de orvoslást, megtorlást sehol sem találunk.”

Közben 1923-ban beindul a polgári iskola I–II. o. előkészítő tanfolyama. A tanulók fejenként 3 q búzát fizettek. Az iskola igazgatója és szervezője a kiváló nevelő: Koczás Sándor lett. 1930-ig az ő irányítása alatt folyt az oktató-nevelő munka, s amellet a község ásatásaiban is tevékenykedett. A beindított KÖZMŰVELŐ-DÉSI ESTÉK kiváló és szívesen hallgatott előadója volt.

1926-ban a község vezetői és a plébános közti ellentét tovább mérgesedett, a szó szoros értelmében elvadult. Csernus tizedmagával Rómában jubileumi zárandokúton volt, s az alatt a község díszpolgárává választották Rózsahegy Kálmánt, a Nemzeti Színház tagját. Az egyházi vezető kiengesztelhetetlen haraggal fordult a községi irányítók ellen: „az atheista Kovács István bíró, Finta Albert főjegyző és a szellemi vezér: a feketevérű dr. Kovács Péter községi orvos ellen”. A színművész díszpolgársága két okból is számla volt az apát szemében:

„Zsidó asszony az anyja, és az törvénytelen gyerek.” A község szeretne szabadulni a minden hatalmat kézbevenni akaró Csernustól. Feljelentik „sikkasztás és eltulajdonítás”-sal vádolva egy szegényházi részvény adás-vétele ügyén. A plébános az egyházpárti tömegek mozgósítása után „rokonszenvtüntetés”-sel erősíti meg pozícióját. 2-3000 ember állt mellé.

Felsőbb politikai és egyházi szervek próbálták az elmérgesedett helyzetet lokalizálni.

Az 1926. évi választáson nagy besegítéssel ismét a kormánypárti Zeőke Antal lett a képviselő. Erről az apát a H. D-ban az alábbiak szerint tesz említést: (1927-ben)

„A múlt év utolsó havában lefolyt, kíméletlenül erőszakos, hatósági közegektől diktált választás után megcsendesedett a falu népe.

Vészesen közeleg a nyomort mélyítő nagy gazdasági világválság. Horthy ígéretei frott malasztal érték egyet.”

1929–33-as évek a nyomor legmélyét jelentették. Ennél több megpróbáltatásnak még nem volt kitéve a község több ezer szegénye. A munkalehetőségek megszűntek. Csupán az időnként szervezett „ínségmunka” krajcárjai jutottak hébehába a családok kasszájába. Az éhhaláltól ínségkonyhák merőkanálnyi köménymagos levesével, szeletke kenyérével, az iskolában gyerekeknek juttatott sovány tejadaggal „jótékonykodtak az alalmazószók”. Ez is felért az 1863-as szűk esztendő szegénységével, de ez éveken át tartott.

A munkaképes emberek munka nélkül tengtek-lengtek munkalehetőségre várva a piactéren százával.

Megismerte a szegénység a kapitalizmus igazi arcát. Most már nemcsak az ész, de a szív is sokakat oda vezetett az új erő, a szervezkedő munkásság táborához.

Becsei József sorai tapintanak rá a meztelen igazságra:

„A néhány hónapos remény után a Horthy-diktatúra ismét a régi állapotba kényszerítette vissza a falu legnyomorultabbjait, s alig egy évtized múltával a nyomor legnagyobb megpróbáltatásait kellett kiállniok. A gazdasági válság e nyomorban tengődő néptömegek számára igen keserves éveket hozott.

Az Endrődön végzett ínségösszeírás alkalmával 1072 család került a szomorú listára. (1932-ben ez a szám 2453-ra nőtt!)

Egy-két találmra kiragadott példa:

Hegedüs János 30 éves, lakik Zöldfa utca 11-ben cséplésnél keresett 450 kg búzát. A nála talált készlet 1 zsák búza 28 kg liszt. Ingóságai nincsenek.

Kenyeres József 76 évesnél — munka- és keresetképtelen — 1 kenyér volt a készlet, egyéb semmi.

Gácsi Lajos 26 évesnél találtak 20 kg lisztet, 3 mázsa tengerit, 2 malacot. Az aratáson keresett 2 mázsa búzát.” (E. Cs. S.)

El lehet képzelni, milyen nyomor lehetett, olyan helyen, ahol 10-12 gyerek volt, s netán az apa munkaképtelen, vagy nem is élt!

Nem szólva a falu sok cigány családjáról!

Koldusok álltak a templom előtt, a piacon, utcasarkokon, vásárban, üzletek előtt. Házról házra jártak kéregetni karéj kenyeret, evőkanál zsírt, pár deka szalonnát, szedőkanál lisztet azoktól, akik majdnem olyan koldusok voltak, mint a kéregetők. Érdeemes beletekinteni ezen időszak népmozgalmi statisztikájába. Úgy gondolom értékes tapasztalatokat és tanulságokat vonhatunk le belőle:

Év	Házasságkötés	Születés	Halálozás	Megjegyzés
1913	122	537	297	
1914	64	652	366	
1915	14	339	381	
1916	31	255	372	
1917	80	267	272	
1918	118	242	415	
1919	292	463	257	
1920	204	524	270	

Év	Házasságkötés	Születés	Halálozás	Megjegyzés
1921	197	534	334	
1922	149	532 (13)	292	
1923	147	483 (15)	243	
1924	127	446 (17)	273	
1925	139	529 (18)	248	(ebből 105 gyerek)
1926	105	418 (25)	247	(ebből 129 gyerek)
1927	138	429 (17)	270	(ebből 115 gyerek)
1928	128	421 (16)	259	(ebből 115 gyerek)
1929	122	393 (10)	249	
1930	132	393 (10)	233	(ebből 100 gyerek)

A születési oszlopban zárójelben levő szám a törvénytelenül születettek száma.

1927-ben 6 utcát betonoznak (Széchenyi, Kossuth, Andrássy, Apponyi, Király, Hősök tere). (Lenin, Kossuth, Bajcsy, Vöröshadsereg, Hősök tere.)

Folytatódik a Kondorosi út kövezése. (Zúzott köves)

1929: a Szent Antal-szegényház létesítése 14-16 nincstelen felsegítségére. Kiszely Márton adománya.

1930: impozáns ünnepség a község 200 éves újraterelődésére.

Öregkerti 2 termes (Kondorosi úton) és a varjasi új iskola beindítása.

1930-ban létrejött szervezetek: Keresztény Földmunkás Egylet, Décspaskomi Kath. Kisgazda Kör, Ugari Kath. Kör, Szent Imre Olvasókör (Öregszőlő), HONSZ, Kath. Népszövetség Kisgazda Kör, Csejti Olvasókör, Varjasi Népház. Az 1930-as évek egyre súlyosodó helyzetét mutatja az alispán részére 1932-ben küldött jelentés:

1. Munkába állítottak:

a) Iparban:

Első Endrődi Hengermalomban 13

Endrődi Ker. Rt. 2 malmában 13

b) Kereskedelemben:

Endrődi Ker. Rt. bolt és faterlepén: 8

Grósz-faterlepen 5

Önhibájukon kívül munkanélküliek száma:

1. Kubikos családfő 670

2. Mezőgazdasági családfő 295

3. Ffi. és női summás munkás 1431

4. Munkanélküli iparos 47

Kereset nélküli munkanélküliek száma 2453.

1933. június: Endrődön 16 munkás letartóztatása és átadása a szegedi ügyészségnek.

Az 1929-33-as gazdasági válság mélypontra süllyesztette az agrárproletárok életét. Rongyokban járt a szegénység. Inségkonyhán étkezett, mert betevő falat sem volt sok háznál.

A Békés megyei Közlöny 1932. aug. 4-én az alábbiakat írta:

... „a budapesti Baross téren is százával váraoztak a Békés megyei kubikosok. — Legtöbbje endrődi volt. Vállaltak volna bármilyen munkát, de nem akadt. Akinek elfogyott a hazuról vitt élelme, maga előtt tolvai nyikorgó talicskáját, gyalog ment haza.”

1932-ben a mezőberényi útpályán az endrődi kubikosok erőszakkal álltak munkába.

Bella Elek visszaemlékezéséből megtudjuk, hogy 1932-ben a Körös gátjának javításakor szerződés nélkül is új szakaszt kezdtek. A társulat főmérnöke kénytelen volt átvenni az önkényesen végzett munkát, és az érte járó pénzt is megkapták.

1934-ben az Endrőd és Hunya közt épülő kövesútnál 37 létszám fölötti is munkába állt, s csak a csendőrség drasztikus fellépésére hagyták abba.

A nyomorúság szorosabb egységre, elszánt ellenállásra készítette a proletár tömegeket.

Már 1927. március 2-án a Népszavában az alábbi olvasható:

... „A bolsevista szervezkedés vezetői mind ismeretesek a rendőrség előtt. A legnagyobb részüket már el is fogták. Félhivatalos közlés szerint a legjobban kiépített szervezetek Salgótarjában, Debrecenben, Győrben, Miskolcon, Kaposváron és Endrődön voltak.”

Valóban már 1927 nyarán az endrődi kubikos földmunkások két röplapon intéztek felhívást a „Magyar föld robotosaihoz, kubikosokhoz, földmunkásokhoz, bányák, gyárak, műhelyek dolgozóihoz!” Bennük követeléseiket jelölték meg.

1930-ban illegális területi bizottság alakult községünkben. Az illegális pártnak 9 tagja volt nálunk 1932-ben. Hogy megértsük a viharosan közeledő tragédiát, ismerni kell az agrár népeesség rétegződését:

Mezőgazdaság										
Birtokos és bérlő										
Év	önálló				segítő családtag		előtört			
	birtokos	hasznbérlet	kisbirtokos vagy bérlő 10-100 kat. holdtal	kisbirtokos vagy bérlő vagy kisbirtokos napszamos 10 katasztális holdon alul	részes földművelés	kertész	összesen	férfi	nő	
1910	7	1	541	659	21	1	1230	713	102	3899
1930	7	3	537	884	46	3	1500	751	573	3110

Kertészlet										
mezőgazdasági										
Év	tisztviselő		cseléd		előtört			munkás		
	kereső	előtört	kereső	előtört	kereső	előtört	kereső	előtört	előtört	saját háza volt
1910	5	2	528	471	525	760	154			
1930	1	-	332	286	1338	1668	371			

1910-ben a 659 10 kh alatti birtokos és bérlő földje: 4430 kh

1930-ban a 884 10 kh alatti birtokos és bérlő földje: 4620 kh

Az endrődi társadalom legelesettebbjei a gazdasági cselédek, mezőgazdasági munkások, napszamosok, házi-cse. édek. Számuk: 1910-ben 5249, az összlakosság 38,7%-a; 1930-ban 4064, az összlakosság 29,1%-a.

Csendőrsortűz

1935 országgyűlési képviselőválasztás esztendeje volt. Az endrődi nép jelentős része ellenzékinek számított. Már régen torkig voltak a kormány ígérgetésével. Más akartak. Mindenki mellé odaálltak, akitől remélhették sorsuk jobbra fordulását. Egyetlen lehetőséget láttak: a legálisan működő Kisgazda Párt jelöltjét: Andagázy-Kasnya Bélát a képviselőházba juttatni.

Március 20-án hatalmas tömeg gyülekezett a piactér környékén. A tömeg egyre beljebb húzódott a tanács-háza udvarára. A választók az előző nap szétszortott röpcédula útján szereztek értesülést a gyűlésről, mert a hatóság ahhoz sem járult hozzá, hogy kidoboltassa a faluban és úgy értesítse választóit Andaházy-Kasnya képviselőjelölt. A röplap szövege:

„Polgártársaim! Mivel nem engedték kidoboltatni, ezúton tudatom, hogy szerdán délután 1/2 4-kor a piactéren gyűlést tartok, melyre minden ellenzéki érzelmű polgártársamat szeretettel meghívok. Andaházy-Kasnya Béla. A Független Kisgazda Párt képviselőjelöltje.”

Andaházi Kondorosról, ahol választási beszédet tartott negyedórányi késéssel érkezett Endrődre. Bakos József gyomai főszolgabíró közölte vele, hogy késése miatt nem engedélyezi a gyűlést. A jelölt tiltakozott és a belügyminisztert kereste telefonon az engedélyezés ügyében. Ekkor a tömeg még a község-háza udvarán volt. A hivatalában nem tartózkodó belügyminiszterrel beszélni nem tudott, így az alispánhoz fordult, aki engedélyezte a programbeszéd megtartását.

Míg Andaházi telefonálgatott, a tömeget a piactérré kiszorították. Baricz Károly csendőr alhadnagy a község-háza főbejáratánál távozásra szólította fel az összegyűlteket. A tömeg nem távozott. Baricz erősfítést kért a gyomai csendőrösről.

Andaházit a választók vállukra vették s a publikációs köre állították. Egyesek Rubinek Istvánt, a kormány-párt képviselőjét, mások Andaházit éltették. Állítólag leitatott egyének igyekeztek zavart kelteni a tömegben. Egy csendőr felszólította a jelöltet: takarodjon a községből. Bakos ekkor már Gyomára távozott. Andaházi odakiáltotta Baricznak: „Megvan az engedély!” A távolabb álló dr. Cseh József hallotta, hisz ezt a vallomásában is határozottan állítja, de a jelölthöz közelebb álló Baricz vallomásában azt állította, hogy ő „csak hangfoszlányokat hallott”.

Gyoma felől két lovas csendőr érkezett. A tömeg utat nyitott nekik.

A rendőrök Andaházit ismételtelen távozásra szólították fel, de az cinikus választ adott, mivel az engedély birtokában volt.

Egyik csendőr pisztolyát elővette. A nők sikítozni kezdtek. A lovas csendőrök Baricznál jelentkeztek. Valamit halkán beszéltek. Az egyik csendőr a Szent Jánoshoz (Nepomuki Szent János szobra — a vizek védőszentje — a Domszög előtti téren állt) vágatott, kihúzta kardját és keresztet rajzolt a levegőbe. Erre eldördültek a lövések. Hogy valamelyik csendőrt bántották volna, erről Baricz vallomása szerint nem tudott. Indoka ez volt:

„Engem a tömegből senki sem bántott, és nem is láttam, hogy valamelyik csendőrt bántották volna, de a tömeg hangulata olyan volt, hogy a fegyvert használnj kellett, mert a csendőr nem várhatja be azt, hogy

lefegyverezték, arról kaptam később jelentést, hogy a támadás elhárítása végett használták a fegyvert a csendőrök között azok, akik lőttek."

A sortűz tehát eldőrdült és még kétszer ismétlődött.

Andaházi vallomásának részlete:

„... a csendőrök levették fegyverüket, és karjukra tették, s pár pillanat leforgása alatt jött a tömegszerencsétlenség."

A rend pillanatok alatt felbomlott. Mindenki menekült a térről, ahol halottak és sebesültek maradtak.

Egy golyó a hősök szobrába csapódott. Nyoma most is ott van a szoborkatona feje fölött.

A sebesülteket dr. Cseh József látta el gyors orvosi segítséggel. Ő is részt vett a gyűlésen. Mivel nem volt elég kötszer, Gyomárról kértek sürgős segítséget. Farkasinszki Lajos kosárfonó, Gellai István földmunkás, Mészáros Gyula cipésmester, Pribovszki István, Gyuricza Bálintné, Polányi Józsefné azonnal meghalt. D. Kovács Lajos gyomai napszámos röviddel a sortűz után, Roó Gáspárné pedig több mint 2 hónappal később, már a gyulai kórházban halt bele sérüléseibe. A Roó Gáspárnéről 1935. június 13-án felvett kórházi jegyzőkönyv megállapította, hogy a halál közvetlen oka: fertőzöses szívburokgyulladás; golyósérülés következménye. Gyuricza Bálintné még egy életet vitt el magával, hisz egy hónap múlva szülte volna meg gyermekét.

Farkasinszki kosárfonó már egy évtizede kapcsolatban állt a kommunista sejttel. Gellai István apja a földmunkás-szervezet régi vezetője volt. A Polányiak pedig beírták nevüket nemcsak Endrőd, hanem a legújabb kori magyar munkásmozgalom történetébe is. A MTI első jelentése hat, majd hét sebesültről ad jelentést. A gyulai kórház már tíz súlyos sebesültet, köztük négy nőt tartott nyilván. Ez a szám azonban nem tekinthető teljesnek, mert sokan a megtorlástól való félelmükben titkolták bajukat. A faluban 40 sebesültről beszéltek. Dr. Weisz Aladár, aki hamarosan a helyszínre ért és segített a már munkában levő orvos társának, megközelítően ennyit tartott sebesültnek. A sebesültek közül többen mentek be elsősegélyre, dr. Igrin Nándor orvoshoz is.

Kozma Miklós belügyminiszter, Fáy István főispán Márky Barna alispán társaságában másnap Endrődön volt. Az áldozatok hozzátartozóinak 100 pengő azonnali segílyt utaltatott ki.

A tragédia után a községet csendőrök, rendőrök szállták meg, majd erősítésnek katonák is érkeztek.

A Békés megyei Levéltár őrzi a nyomozók jelentését:

„Eddigi eljárásunk során megállapítottuk, hogy folyó hó 20-án kirobbant tömeghangulat kialakulásának előzményei évekre nyúlnak vissza. Endrőd lakossága igen nagy százalékban kubikos foglalkozású nép, akik békében és részben a háború alatt is Európa minden államában dolgoztak, s így már akkor, külföldön szívták magukba a marxista eszméket. A háború után ez a foglalkozási ág abba a szerencsétlen helyzetbe került, hogy a külföldi munkavállalás teljesen megszűnt s a hazai munkaalkalom is minimálisra csökkent. Természetes következménye lett a lakosság teljes elszegényedése, s így minden szélsőséges, demagóg ígéretek iránti fogékony-sága."

A csendőrök egy részét Endrődről elhelyezték. Egyet, aki nem volt hajlandó lőni, leszerelték. (Farkas István tanár szakdolgozata alapján.)

Persze az érdeklődés középpontjában Endrőd állt.

Népszava. 1935. március 21. csütörtök.

„Eldőrdültek a csendőrpuskák a választási harcban — Hat halott."

Hogyan oszlatták szét a csendőrök Endrődön a független kispapárt választóit? Mit mond a hivatalos jelentés a véres endrődi sortűzről? A jelentés szerint a választók a csendőrövek farkát cibálták és támadólag léptek föl a csendőrök ellen. A hat agyonlőtt áldozat között egy asszony is van. Egy sebesült választó haldoklik.

ESTI KURIR: 1935. március 22, péntek.

Hét halottja és tizenegy sebesültje van az endrődi választási ütközetnek. Helyszíni tudósítás a borzalmas vérfürdőről.

Az Est. 1935. március 23. szombat.

Az endrődi vizsgálat. Politikai körökben elterjedt hírek szerint Bakos tb. főszoigabíró felfüggesztik. Andaházi-Kasnya ellen bűnvádi eljárás indul. Gyűléstiltalom a gyomai járásban.

Független Kisgazda 1935. március 24.

Csendőrsortúz oszlatta szét Endrődön a Független Kisgazdapárt jelöltjének beszédére békésen várakozó tömeget. Tizenkét perces késés miatt nem akarta a szolgabíró engedélyezni Andaházi-Kasnya Béla gyűlését. — Hat halott, sok sebesült.

A választáson Andaházi lett az országgyűlési képviselő. A tanácsháza falán emléktábla őrzi a halottak nevét.

1975-ben emlékművet állítottak a forradalmi kubikosmozgalom emlékére. Kiss István Kossuth-díjas szobrász alkotta, ki megmintázta Dózsa szobrát, a szegedi Lenin-szobrot, a pesti Tanácsköztársaság Emlékművet és a Centenárium Emlékművet. Érdekes jellemzést találunk Féja Géza: Viharsarok c. munkájában, ahogy Gyomát és Endrődöt összehasonlítva bemutatja:

„Észak-Békés legérdekesebb pontja e két már-már összeépült község. Gyoma módos református „mezőváros”, Endrőd jobbára törpebirtokos és munkásfészek, katolikus nagyközség. Gyoma magyar, némi már beolvadt németiséggel, Endrőd magyar—szlovák keverék. Gyoma egykézük s igen módjával szaporodik, Endrőd ontja az embert, s rögtön ott van, ha egy kis rés nyílik a gyomai határban, legyen az földdarabka vagy béreesség, tanyásság. Ahol az endrődi ember megveti a lábát, ott gyökeret is ereszt. Gyoma az adott helyzetet őrzi, az adott földet és életszínvonalat akarja megtartani, Endrőd pedig hódít, szalmaszálba is megkapaszkodik. Gyoma igazi mezőváros a polgáriasság jeleivel: módos kőházakkal, Endrőd azonban falu, külsőleg is, belsőleg is. A gyomai gazda 40., de legkésőbb 50. életévé után otthagyja a tanyát s véglegesen a „városba” költözik; ezután már erejét teljesen a „nyugalomnak” vagy pedig a közéletnek, esetleg a menyecskéknak szenteli . . .

Endrődön a paraszti életforma még töretlen. A módos paraszt nem adja ki kezéből a gyeplőt, dolgozik, vállalkozásokon töri a fejét, bérletet ragaszt a földjéhez. A módos parasztlány Endrődön selyemharisnyát húz s kosztümbbe öltözik, de kendőt köt a fejére. A paraszti élet szimbólumát nem hagyja el.

. . . Endrőd sokkal szegényebb, szaporább, sűrűbb, falusiasabb, így tehát a hatalmi eszközök is mások.

Endrődöt meg akarja szervezni, át akarja gyúrni a bennszülöttekre telepedett idegen kormányzó réteg és a vele párosult s szövetkezett egyházi hierarchia. Endrődön minden tanító „missziót” kap, minden szociális tevékenység különös politikai sugallatok és szempontok szerint megy végbe.

Régebben egy gazdag parasztdinasztia uralkodott a községben.

Az ellenforradalom azonban egy nagy tüdejű s politikai szerepre törekvő papot hozott Endrődre, aki teokratikus (az egyház által gyakorolt világi egyházhatalom alapuló — MG) alapon gondolta el a nép vezetését, felvette a harcot az uralkodó parasztdinasztiával, ügyes és gyakori frontváltásokat csinál az országos politikában, rátelepedett a közügyekre, végül is föltétlenül népszerűsége vágyott, s a nép „bűnének, hálátlanságának” tudja be, hogy népszerűsödési terve teljesen csődöt mondott . . .

Az éjjeli vonattal tértem vissza (Póhalomról) s bementünk a nagy istállóba fogatni. Viharlámpa volt a kezünkben, mely az egyik sarokban rongyokba takart s szoroson összebújt embercsoportra vetette fényét. A vállalkozó kisgazdák béresei voltak. A látvány megdöbbenett, mire a gazdák elmagyarázták a „helyi szokás” természetét.

Endrődön nem hozhatja ki a béres családját a tanyára. A béres „bennkosztos” és kommenciót kap, abból él. Minden hónapban egy vasárnap bemehet a béres, meglátogathatja családját s gyakorolhatja a családi életet.

Mind egyéni, mind pedig kollektív szempontból megdöbbenető dolog ez, de a gazdák távoiról sem tartják annak. Ez a „szokás”, s e szóval elintézik a dolgot. Ezek a béresek sokkal kegyetlenebb sorsban vannak, mint a jobbágyok voltak, helyzetük a rabszolgáéhoz hasonló. Egyik gazdának más tanyán lakik a családja, az ő béresei csak akkor esznek meleg ételt, ha főznek maguknak, s ha akad idejük, hogy főzzenek. A napi száraz kenyeret szétadott családi étellel és rabszolgáorssal kell megfizetniük.”

Ezeknél különb élete volt még a nagylaposi uradalmi cselédeknek is, mert az uradalomtól bő fél kilométernyire tanyaközpontot létesítettek 1920-ban. Mindennap hazamehettek a családjukhoz, vagy még a közös konyhás cselédlakások is emberségesebbek voltak.

Az 1935-ös adatok a földtulajdon megoszlását az alábbiakban részletezik:

	1 kh alatt	1— 5 kh	5— 10 kh	10— 20 kh	20— 50 kh	50— 100 kh	100— 500 kh	500— 1000 kh	1000 kh felett
A (%)	35,7	26,9	11,4	13,3	10,8	1,4	0,2	0,1	0,2
B (%)	0,8	7,4	8,7	21,7	35,7	10,7	5,8	4,7	5,8

X = Kh. A = gazdaságok száma %, B = az összöldterület %-a.

A művelt terület 62%-án búzát termeltek, ezenkívül fontosak voltak a takarmánynövények: árpa (10%), kukorica (22%), lucerna (3,5%).

Gyoma és Endrőd területén 1926-ban 15 cséplőgép volt. Endrődön első géptulajdonos: Venczák Ede.

Állatok közül szarvasmarhát (600-nál több járt csordába), lovat, sertést (a 20-as évek táján még kijártak csürhébe), juhot tenyésztettek nagy számban. Az ökor az uradalomban legjelentősebb igavonó állat volt. Ezenkívül néhány pár bivaly és 60 kecske tenyésztéséről van adatunk.

A művelés alatt álló terület alakulása:

1773-ban művelt terület	2 694 kh, legelő, rét, nádas	23 336 kh
1852-ben művelt terület	8 570 kh, legelő, rét, nádas	17 672 kh
1895-ben művelt terület	16 990 kh, legelő, rét, nádas	9 552 kh
1933-ban művelt terület	22 879 kh, legelő, rét, nádas	3 363 kh

A terület megoszlása művelési ág szerint:

	Szántó	Legelő	Rét	Kert	Egyéb	Össz.
1895-ben	16 664	5 278	2 326	365	1 746	26 379
1930-ban	22 739	1 488	186	141	1 825	26 379 kat. holdban.

1930-ban Endrődön 3118 ház volt. Ebből csak 64 a tisztán téglából épült, a többi vályog vagy vert falú. Tetőzet szerint: 1887 cserepes, 1231 nádas, zsuppos, zsindeyes. Az 1930-as év táján még voltak olyan házak, ahol lépcsőkön kellett lemenni. (Nem fel!)

1930-ban a község összlakosságának 2/3 része (8410) tanyán élt. Az analfabéták száma: 1386.

1930-ban épül fel Endrőd első emeletes épülete a Rom. Kath. Népház, a mai művelődési ház.

1930-ban 30 tanító működik és a polgári iskola 6 tanerővel.

Vásártartási jogot 1925-ben nyertünk. Hatalmas méretű állat- és kirakodó vásárok voltak. Messze területekről jöttek vevők, eladók. Attól kezdve az állathajtás, hajcsárkodás nagy területen ismert figurája volt „hajcsár Varga Imre”. Elképzelhetetlen tájismerettel rendelkezett. Örökké úton volt. Gyalogosan folt hátán folt csizmájával bizonyosan többször körüljárta volna a Földet.

Iparágak közül a malomipar volt legfejlettebb. Négy gőzmalom, valamint a Szabó-féle szélmalom örölt, melynek tulajdonosa Szihalomról (Borsod m.) Dévaványán át birkatartó parasztemberként került községünkbe. Az ácsmesterséget is kitanulta és lóvontatású szárazmalomban volt molnár. 1830-ban telepedett meg Endrődön. Vett a Kúria-dűlőben 1 hold szőlőt, ezáltal jogot nyert bor- és sómérésre.

Akkor Endrődön 24 szárazmalom volt. A gazdák mégis pártolták a szélmalom gondolatát. Az uradalomtól bérelt földön építette fel, s érte 63,32 Ft helybért fizetett évente. Ha szél volt, éjjel-nappal örölt 1852 tavaszától.

„A szélmalom nagy vigyázattal járt, ki volt téve az idő viszontagságainak, és ha szél fújt kinn kellett rá ügyelni esőben, hóban, hidegben. Arra kellett fordítani a vitorlát, amerről a szél fújt. Kezdetben ez nagyon nehéz volt, mert kézi erővel kívülről kellett egy „bodont” hajtani, ami a tetőt forgatta. Majd 1899-ben megcsinálták úgy, hogy belülről lehetett a tetőt fordítani. Különösen a világháború alatt tett jó szolgálatot.

1926-ban átalakították, hogy széllal és motorral is lehetett üzemeltetni. 1952-ben, 100 év munka után szüntette be az üzemelést." (Szabó Bálint 89 éves tulajdonos elbeszélése.)

A szövetkezeti malom 1925-től áramot is (110 voltos) is fejlesztett. Esti szürkülettől éjjelig adott áramot. Éjjel előtt pár perccel kacsintott, jelezvén, hogy hamarosan megszűnik az áramszolgáltatás.

A mozi hetenként játszott. Termét máskor lakodalmak, bálak rendezésére is használták. (Korona vendéglő)

A harmincas években két telep létesült: Hunya és Ujtelep (Tanító-telep).

Gyakran jelentek meg szabadtéri vándorcirkusok. A Domszög előtti Szent János téren tevékenykedtek.

Az önálló iparosok száma — 1934: 303, 1938: 343, 1940-ben: 350.

1920-as években alakult a községi sportkör, mely csupán labdarúgócsapatból állt. E. T. K.)

Az önkéntes tűzoltóknak sok munkája volt a harmincas években. Sok volt a nádas ház. Sok helyen faburkolatú kémény. Segítségükre volt a templom tornyában örökös „toronyőr”. Kettős feladata volt. Egyrészt harangozás, másrészt tűzfigyelés és riasztás.

Negyedóránként a torony mind a négy ablakán kikürtölt és fennhangon kiköszönt elnyújtva: „Dicsérettessék a Jézus Krisztus!” Reggel, délben, este, temetés alkalmával, mise, litánia, ájtatosság, vecsernye alkalmával harangozott. A halott lelkiüdvéért megszólaltatta a lélekváltságot. Nagyböjti időben, mikor a „harangok Rómába mentek” (nagy-péntek és húsvét közt), ugyanezt kereplővel végezte. Gyerekkorunkban sokszor felszöktünk a toronyba és a kötélre hintázva segítettünk húzni a harangokat az öreg „délrántó”-nak.

Tűz esetén a vörös zászlót azon az ablakon dugta ki, amelyik irányban a tűz volt, majd a kötelet a harang nyelvére hurkolva egy oldalra rángatta azt, úgy kongatott; félreverte a harangot.

Igazságtalanok lennénk, ha hallgatnánk Uhrin Péterről, a kiváló naiv festőről. Több képe a csabai múzeumban látható.

1925-ben törvénybe iktatták a „levantetörvényt”, mely szerint minden 12 évet betöltött, iskolahagyott fiú hetente 1 délutánon katonai előképzésen vett részt. Számuk 1200 körül járt. Leventefoglalkozásról még a cselédek (kanász, béres) sem maradhatott távol, mert ellenőrzése a csendőrség hatáskörébe tartozott.

II. világháború

1937-ben jelentős számban (70-80) szerződtek Németországba mezőgazdasági munkára. Széltében híresztelték a magas nyári keresetet. (600-800 márkát) Valamennyien kerékpárt is hoztak, és az akkor nagy szó volt. Sokat beszéltek az ottani fejlett mezőgazdaságról és a munkással szembeni kedvező bánásmódról. Akarva-akaratlan hangulatot, szimpátiát ébresztettek Hitler mellett a politikailag iskolázatlan, tájékozatlan emberekben. Ekkor még nagy dolog volt, ha valakinek hangszórós rádiója volt. Fülhallgató detektoros készülék sem hemzsegett.

A propaganda hatására meggyeszerzte „tömegesen akartak Németországba menni és vonakodnak honi munkálatokba szegődni” (B. Lt. 778/1938)

Erdély visszacsatolása idején katonák voltak házaknál elszállásolva a községben. Fogatolt lovasosztály szállított heteken át. Jelentősebb endrődi kubikoscsoport dolgozott a „székely körvasút” építésén Déda és Szeretfalva között. Ugyancsak részt vettek katonai erődítmény: Árpád-vonal építésén is. Egyik ilyen csoport vezetője volt Polányi Máté, ki Hunya Istvánnak a Szovjetunióba való távozása után szervezője és irányítója lett az endrődi kubikosoknak, földmunkásoknak. Az egyik építkezésnél munkaadó szerepében megjelentek rendőrségi emberek. Polányi Mátét külön hívták, s mintha megbeszélésre vitték volna, kocsiba invitálták. Többé társai közé nem tért vissza. Minden valószínűség szerint a Kárpátokban elpusztították 1940-ben.

Napszámberék alakulása férfiak esetében:

1938-ban: 2,20—2,40 P, 1940-ben: 3—3,30 P, 1942-ben: 4—4,40 P, 1943-ban: 8—8,10 P.

Munkalehetőség több volt, a bérek is emelkedtek, ugyanakkor sok probléma volt az élelmiszer, ruházati anyagok, lábbeli, tüzelő beszerzése terén. Divatba jött a műrostos anyag, **fatalpú cipő**, **olajverés**, kukoricás és krumplis kenyér.

„Az ellátás zavartalansága érdekében” 1942-ben bevezették a jegyrendszert. Egy hónapra 32 dkg zsírt, illetve ezzel egyenértékű 40 dkg szalonnát lehetett személyenként kiváltani. Aztán a tej és kenyér is jegy ellenében volt beszerezhető.

A vagyonosok részére a „feketepiac” nyújtott lehetőséget a beszerzésre. Ott igen magasak voltak az árak.

Hadba vonulás után jöttek a hírek az első hősi halottakról, kik közül az első néhány neve felkerült a hősök szobrára elhelyezett új márványtáblákra. Akkor még nem gondolták, hogy 370 elesett nevének kellene helyet biztosítani. Szaporodtak a hadirokkantak, hadiözvegyek, hadiárva: „hadigondozottak”.

A háború első áldozata Hornok Ambrus ejtőernyős lett, kinek temetésén még katonai díszpompá volt, sőt Horthy István kormányzóhelyettes tiszteletkört írt le repülőgépen a temető felett. Később névtelenül pusztultak fiataljaink az esztelen háborúban.

A Polgári Körben, Földmívelő Egyletben Moszkva hangját hallgatták rendszeresen.

1942 áprilisában a debreceni 6. csendőr nyomozó alosztály nyílt nyomozása során 29 személyt jelentettek fel „izgatás és rémhírterjesztés” vádjával. Hatot hűtlenséggel vádoltak. A gyanúsítottak rádióját elkobozták.

Hunya Sándor könyvében olvasható:

„A lakosság megoszlása Endrőd területén nemzetiség és vallás szerint 1930-ban:

Magyar: 13 876, német: 8, tót: 38, egyéb 6. Ezek bolgárok voltak, akik kertészkedéssel foglalkoztak és egy orosz, Tüskő Simon, itt maradt orosz hadifogoly.

Katolikus: 13 269, ref.: 500, ág. ev.: 77, izr.: 80, egyéb 6. Összesen 13 928."

Az endrődi zsidók benne éltek a község testében és becsületes munkájukkal, nagy szakértelmükkel, jószívűségükkel tiszteletnek és közszeretnek örvendtek. Főleg kereskedéssel és iparral foglalkoztak. Soha köztük és a falu más vallású lakói között nem volt sem vallási, sem nemzetiségi probléma. A háború kezdetekor számuk 91 volt. A község iparigazolvánnyal, iparendélyvel ellátottai közül ők tettek ki 6,96%-ot.

Persze számarányuknál nagyobb volt gazdasági szerepük a község életében. Üzleteik, műhelyeik nagyobbak és korszerűbbek voltak és megfelelő üzleti tartálékkal is rendelkeztek.

Tragikus sorsuk a német megszállással vált végzetessé. Addig a kötelező sárga csillag viselését a község tudomásul vette és semmi eltávolodást, vagy elidegenedést nem jelentett.

1944 májusában parancsra a csendőrök Kisállásra gyűjtötték őket össze. Már előzőleg a község előljárósága hivatalnokok útján tudatta velük a várható deportálást. A helybeli csendőrök sem szóval, sem tettel nem bántották őket. Fél óra állt rendelkezésre, hogy felkészüljenek és legfontosabb dolgaikat elvitelre összeszedjék. Kisállási deportálásuk nem volt szigorú. Ismerősök meglátogathatták őket és élelmet, vizet vihettek, mert ott csak ásott kút volt. Egyébként egy nagy istállóba szállásolták be őket. Egy hét után, hogy megközelíthetőbbek legyenek, betelepítették őket a községbe, mert Kisállás kb. 2 km-re volt földúton a községhez.

Bent három helyre zsúfolták össze a 87 összeszedett embert. Egy része a Széchenyi utcán (Lenin út) levő imaházukba, másik csoport a Grósz-fatelepre, harmadik a köztük levő Izsák Adolf állatorvos lakására került. Ekkor már községi rendőrök és helybeli csendőrök őrizték őket. Már nem engedélyezték a velük való érintkezést. Ha valamit vittek nekik, az örökön át lehetett hozzájuk juttatni. Élelem beszerzésére a piacra a maguk vontatta kocsival mehettek bevásárolni rendőri kísérettel.

Június 15-én este 6 vidéki csendőr Gyomára terelte őket. Öregek, kicsinyek, betegek, nők, férfiak együtt meneteltek goromba felügyelet mellett. Ekkor még csomagjuk, fehérnemű, élelem, ruha, személyi holmik, iratok stb.

Valahonnan a község lakói megtudták az elszállításukat és tömegesen (200-400 közti létszám) gyülekeztek a Grósz-fatelepe környékén. Egész Gyomáig kísérték a szívfájdító menetet. A kísérők nem mehettek a betonúton, kétoldalt a gödrökön és a Holt-Körös oldalán botorkáltak utánuk.

A gyomai állomáson bepréselték őket vagonba és Szolnokra szállították. A cukorgyár lett a „gettó”. Ott már mintegy 6000 ember volt összezsúfolva és semmi könyörületet nem ismertek a keretlegények. Mindenüket, még a váltás fehérneműt, az orvosságot, pénzt, élelmet is elszedték tőlük. Ott tartózkodásuk alatt többet, köztük Hirschl Mihályt, Groszt, Hoffmant, Fenákelnét és másokat is irodába külön berendelték és „kifaggatták”.

A Szolnokon összegyűjtötteket két csoportra osztva elszállították. Nem tudták hova viszik őket. A szerencsésebbek Ausztriába mentek munkára, a szerencsétlenebbek Auswitzba kerültek koncentrációs táborba. A felszabadító harcok utolérték sorba a táborokat és akik éltek, kiszabadultak a pokoli szenvedésből. Grosz a „kifaggatásba” hamarosan belehalt. Itthon kifosztott, üres házukat találták csupán. A 87-ből 52-en kerültek haza. Aztán az életet újra kezdték és városokba költöztek.

A koncentrációs táborban elpusztultakon kívül néhány munkaszolgálatosként halt meg. Fenákel László és Hirschl Sándor nevét ismerjük, de még mások is fronton veszítették életüket.

Az imaház lebontása után a két mózesi kőtáblát (tizparancsolat) a zsidótemetőben helyezték el azon a szerény emlékfalon, melyen az elpusztított mártírok nevét feltüntető emléktábla is volt.

Hirschl Mihály vallomását kiegészíti Vinkovics Imre és felesége emlékezése, akik akkor éppen a Hirschl családnál laktak, s szinte családtagként éltek náluk.

Tőlük tudjuk, hogy a „kifaggatás” után csendőrök jelentek meg és összeszedték azokat a dolgokat, miket megőrzésre az elhurcolás előtt azzal adtak át: „ha hazajövünk, majd visszaadjátok, ha meg nem, legyen a tiétek”. Azonban nemcsak ezeket vitték el, hanem a hatósági pecséttel lezárt lakást is felnyitották és más szívükhöz nőtt emlék: jeggyűrű, fülbevaló, óra, nyaklánc is zsákmányuk lett.

Kiváló kereskedőket, iparosokat, nagyszerű értelmiségi foglalkozású honfitársainkat, jó endrődieket veszítettünk el bennük. Többünket szép, humánus emlék fűz hozzájuk. Szerette őket a falu.

Szeptember végén a 18 éven felüli leventéket is összeszedték és nyugatra irányították. Nagy részük néhány nap múlva hazatért, visszazökött.

A községben akkor már német katonák voltak a házakhoz beszállásolva. Az ágyúszó csendes estéken messziről hallatszott. Naponta bámultuk a magasban csillogó bombázók sokaságát, mely halált szórt a magyar városokra. Jó volt akkor ilyen jelentéktelen helyen élni.

Felszabadulás

1944. október 6.

Kondoroson kevéssel a déli harangszó után átvonult a 7. szovjet gépesített hadtest. Endrődnek kanyarodva a T-34-esek elpusztítottak egy páncéltörő ágyút a szarvas-mezőberényi és kondoros-endrődi útkereszteződésnél. Majd alig valami ellenállásba ütközve délután fél 3 táján benn voltak Endrődön. Annyira váratlanul érkeztek, hogy az üzletek nyitva voltak, a községházán is hivatalt tartottak. Az itt levő németek még lidércálmoknak sem hitték el a gyors rajtaütést.

A községben éppen az üresen hagyott zsidólakások tékozlása folyt. A Hirschi ház előtt gyülekeztek a potyalesők. Azonban annak egyik szobája — mely egykor a postahivatal volt — két műszaki német tisztnek volt szállása. Azok a csődületet nem szívlelve elzavarták a martalékra lesőket.

Furcsa zörgés hallatszott a százméternyre levő bazaltkockás kondorosi kövesút felől.

A német tisztek a ház udvarába beállított híradókocsijal foglalatostkodtak. Valószínű összeköttetést kerestek a fronttal. Kinézve az utcára, rémülten látták meg a sarkon éppen kifordult T-34-est. A németek saját kocsijukat benzinnel leöntötték és egyik páncéltörővel belelőtt. A tűz a házra is átterjedt. (Vimkovich házaspár elbeszélése, kik annak a háznak alsó épületében laktak.)

A németek zubbony nélkül a kerftésen átugorva a szomszédos telkeken keresztül igyekeztek menekülni. A harcok keletnek, Gyoma felé kanyarodtak. Elérve a Hatház utcát, szemben találkoztak német gépkocsikkal, azokat megsemmisítették. Egyik felrobbant gépkocsitól — valószínű üzemanyagot szállított — lángot kapott dr. Borsi Vince anyakönyvvezető háza és szó szoros értelmében porig égett. Szerencsére a család nem tartózkodott otthon.

Gyoma felől német repülők jöttek és bombázták az úton haladó tankokat. Szovjet gépek is beavatkoztak, kisebb légi csata alakult ki Endrőd-Gyoma közt. Néhány tank harc képtelenné vált, de megállítani, feltartóztatni nem lehetett a vonuló oszlopot. (Endrőd térségében 8-10 tank semmisült meg.)

A németek mindent itt hagyva, fejvesztetten menekültek. Találatok érték a templom tornyát, a polgári iskola egyik termét, a hírhoz fölvezető utca több házát.

Gyomán a csordagyepen repülőtere volt a német hadseregnek. Vadász- és bombázógépek is állomásoztak.

Hans Friessner vezérezredes, a déli hadseregcsoport parancsnoka naplójából pontos értesülésünk maradt fenn.

„Az osztályt okt. 6-án az első és ötödik üteggel és két magyar üteggel a gyomai repülőtér védelmére vetették be.”

A harcselekmények menete részről: „Az ellenség/szovjetek október 6-án 15.30 órakor erős harcokcsi-csoportjával egész Endrődig nyomult előre és betört a helységbe. Mivel sikerre nem volt kilátás, erős oldalazó tűzben rugalmas elszakadást hajtottunk végre. Szakadatlan láncsörgés és motorzúgás jelezte, hogy éjszaka a szovjet csapatok erősítést kaptak.” Koós Ferenc: Gyoma története.

Az endrődi hídig nem haladtak el a szovjet seregek, bár a községházáról pánikszerűen kirohanó dobos és az utána haladó toronyőr találatától meghalt.

A német tiszt összeállította a harc mérlegét is: „Szojvet veszteség 9 db T-34-es (8,8 cm-es lövegtől), 3 db T-34-es (közelharc-eszköztől), 12 db géppuska, 2 db páncéltörő ágyú, 2 db páncéltörő puska, kb 500 halott, 3 fogoly.”

A német veszteséget így összegezi a vezérezredes jelentése:

„26 halott, 56 sebesült, 12 eltűnt. 8 db 8,8 cm-es löveg, 5 db 3,7 cm-es löveg, 10 db 2 cm-es löveg, 1 db 8,8 cm-es löveg önrobbanástól; gépjárművekben 9 db vontató (8,8 cm-es lövegekhez), 11 db Maultier (fállánc talpas teherautó), 4 db motorkerékpár, 14 db személygépkocsi, 35 db teherkocsi, 11 db könnyűvontató, 1 db rádiós kocsi.” (Minden bizonytalanság el a Hirschl ház udvarán.)

Az endrődi híd még másnap, október 7-én délelőtt ép volt. Igaz már előzőleg aláaknázták. A híd északi hídfőjénél németek és magyar csendőrök állomásoztak. A robbantást minden valószínűség szerint a németek hajtották végre.

Érdekes kutatást végzett dr. Koós Ferenc:

Az 5 Körös-híd felrobbantásának felelős vezetője Radnai György — a nemrég elhunyt operaénekes — tartalékos zászlós volt. Négyet sikerült megmenteniük. (Körösladányi, mezőberényi és két gyomai.) Sajnos az endrődi áldozat lett.

Október 7-én, szombaton délelőtt 10 óra tájban szörnyű robbanás és furcsa puffanás hallatszott. Szép hídunk a Körös medrébe zuhant. Szerencse, hogy a lábak (pillérek) nem sérültek meg. Hamarosan egy komp kezdte meg a működést, hogy a község két része között kapcsolat legyen. Egy jó hét alatt szovjet műszaki alakulatok fahídat emeltek a vízbe zuhant rész helyére. Az épülőfélben levő KALOT népfőiskola faanyagát és a liget keleti oldalán levő 50-60 fenyőfát is felhasználták az építéshez. Pár nap múlva egy áthaladó T-34-es alatt, mikor az éppen a híd túlsó részén rákapaszkodott a megmaradt hídrészre, a híd megroppant és a harcokosi fejjel lefelé belezuhant a mederbe. Mélyen befúródott az iszapos partba. A tankon ülő katonák leugrálva, vízbe esve megmenekültek, de a tankban ülőkön nem lehetett segíteni. Egy évnél hosszabb idő telt el, mire lángpisztollyal részekre vágva kiemelték a szerencsétlenül járt harcokosit. Benne hófehérre mosott csontvázakat találtak. Most a dévaványai főtéren levő hősök temetőjében nyugszanak többi bajtársuk mellett. Ezekben a zavaros napokban égett le Endrőd első emeletes háza, a Homoki-féle üzletház.

„Szorongva, de bizakodással vártuk a reggelt, legtöbbször a magunk ásta bunkerben, melyet részben félelemből, részben parancsra, felhívásra készítettünk el, már hetekkel azelőtt. Akik akkor este, vagy éjjel nem találkoztunk szovjet katonákkal, azok másnap — a szabadság első napján — ismerkedtünk meg velük. Községünk felszabadításáért a Vörös Hadsereg katonái közül sokan ontották vérüket. Többen életüket adták.

Többsége bombától felgyújtott tankban lelte halálát, így a nevüket sem sikerült megállapítani. Négy szovjet katona sírját a Szent Imre iskola mellett ásták meg, akiknek holttestét később Dévaványára szállították. Egy szovjet katona az öregszőlői csodagyep szélén nyugszik. Sírját az ifjúság gondozza, ápolja.” (Pintér Sándor: Endrődi Híradó I/3.)

Az úttörők minden év október 6-án kegyeletűrát szerveznek a sírhoz. Neve ismert, már hozzátartozója is volt meglátogatni.

1979-ben „Csebokszári levél” cím alatt cikk jelent meg a Népszabadságban. Keresett egy Endre nevű fiatal kereskedőt Endrődön, ki egy üzlet fetelepén barátkozott össze egy szovjet katonával, ki haditudósítóként szolgált a szovjet hadsereg 2. ukrán frontjának katonái között. Az akkor emlékebe kapott képet elküldte a szovjet katona — civilben tanító. A Népszabadságtól lejött újságíró által mutatott képen bátyámat ismertem fel.

A Historia Domusban Dászkál István káplán az alábbi feljegyzést tette:

A harctér szeptemberben elért Gyula közelébe. Ettől kezdve a harcoktól való rettegés, menekülők látása, a menekülésre való felszólítás a hatóság részéről, a katonai behívások és később a 18 éves ifjakig kiterjedő bevonulási parancs nyugtalan napokat szerzett. A győztes Vörös Hadsereg tankjai teljesen váratlanul szaladtak be a községbe 1944. október 6-án du. 3 órakor.

A falu nagy része — asszonyok és leányok is — állásokat ástak katonai parancsra a mezőtúri komp táján. Az endrődön levő csekély számú német katonaságot délutáni álmukból verték fel az orosz harcokosok.

Erős lövöldözésre és német repülőgépek beavatkozására került sor. Több orosz harcokosi elpusztult az Endrődre vezető úton. Estére az orosz harcokosi visszavonultak a falu szélére. A harcokban két ház égett le a Széchenyi utcán. Másnap, okt. 7-én ismét harcok következtek.

A tornyot nyilván a riasztó sziréna kilátszó tölcseire és az oda vezető telefonhuzalok tették gyanússá. Nem sikerült biztosan megállapítani, hogy figyelték-e a toronyból az orosz csapatok hadmozdulatait és hogy lőtték-e ki a toronyból.

Szombat délelőtt fél 11 órakor kezdtek a toronyra tüzelni. A Körös túlsó gátjáról a németek is lőtték. Két harang is megsérült.

A bunkerásásból házatérő papot az oroszok a plébánia előtt letartóztatták azzal a váddal, hogy lőtt a toronyból, mert a községháza udvarán golyó ért egy szovjet katonát.

„Miután a már előbb letartóztatott 3 tűzoltóval együtt szabadon engedtek, visszatértem a plébániára, ahol azonban a házbellekből senkit sem találtam. Csernus apát már előbb Budapestre menekült, a másik két káplán sem volt itthon. Gyuricza Albert toronyőr lövéstől találva holtan feküdt a községháza udvarán.” (H. D.)

Nagy volt a következő napokban a tájékozatlanság. Azonban október 11-én egy szovjet alakulattal Endrődre érkezett Vass Zoltán. Összehívta a nála nyilvántartott vezetőket (ekkor lett bizonyossá Polányi Máté halála), megbeszélte velük a tennivalókat.

Feladatul jelölte meg a Magyar Kommunista Párt megalakítását, a szakszervezet megszervezését, a közigazgatás megindítását. Az élet normalizálását minden téren. A beszélgetésen Cserép Mátyás, Gyebnár József és Smiri István vett részt.

Október 15-én 49 taggal megalakult az MKP helyi szervezete. Emléktábla örökíti meg a művelődési ház falán az eseményt. Első titkára Cserép Mátyás lett, aki a felszabadítókkal kb. egy időben ért haza Szentesről Szarvason át otthagya a katonáskodást.

A közbiztonság megszilárdítására létrehozták a 16 tagú rendőrséget. Első parancsnok: Gyuricza Mihály volt, majd Sóczó Vince váltotta fel. Működésüknek jelentős része van abban, hogy a községben nyugalom volt, indulatok nem szabadultak el, rendezettség nem történt. Megalakult a Földmunkások Szakszervezete 99 taggal Majoros János irányítása mellett. Alakultak a csoportok bel- és külterületen. 1945 januárjában már 2210 tagja volt.

A lakosság gyűjtést rendezett a főváros megsegítésére: 2380 kg kenyér, 235 kg liszt, 106 kg bab, 398 kg szalonna, 82 kg füstölt hús, 68 kg kolbász gyűlt össze. A tanyákat szánkón látogatták végig. Egy rendőr és két önkéntes szakszervezeti tag ült a hajtó mellett. Az emberek megértéssel fogadták a gyűjtőket és szívesen ajánlották fel szegénységükből az adhatót. (Akkor csak engedélyre ölhetett a paraszt is disznót.)

Az MKP közreműködésével megalakultak a demokratikus pártok: a Független Kisgazda Párt (Vaszkó Mihály vezetésével), Szociáldemokrata Párt (Hanyecz Pál és Balogh Elek), Nemzeti Paraszt Párt (Balogh Sándor), Polgári Demokrata Párt (Almási Lajos) a feladatok megoldására, melyeket a Függetlenségi Front jelölt meg célul.

Létrejött 1945 elején az Igazoló Bizottság. Felülvizsgálta a község vezetőinek múltbani magatartását és az állami alkalmazottak (egyházi tanítókat is) tevékenységét. A községből negyvennyi személyt internáltak. Ezek Halmagyon, majd egy részük még Gyulán is volt táborban. Senkit hosszabb ideig tartó szabadságvesztésre nem ítélték. A nyugat felé menekültek is lassan visszavárogáltak. Csernus Mihály, az elmenekült plébános 1945 márciusában tért haza. Letartóztatása után 2 hetet itt helyben töltött, majd Gyulára került. A népbíróság 10 évi kényszermunkára ítélte. Legsúlyosabb vádak az általa szerkesztett Hármaskörös hitbuzgalmi folyóiratban írt cikkei és a csendőrsortüzben való szerepe volt. Fellebbezésére a Népbíróságok Országos Tanácsa az ítéletet enyhítette. 1946. június 13-án szabadult. Derecskére helyezték lelkésznek. 1947 szeptemberében végleg lemondott az endrői plébániáról; így itt is napirendre tért ügye felett a község és a vallásos hívek is.

A község új vezetőségét demokratikusan választották meg a pártok. Főjegyzőnek dr. Borsi Vincét, aki eddig anyakönyvvezető volt, bírónak rövid időre az Amerikát járt Bartos Mátét, majd annak internálása után Mészáros Frigyeszt választották, aki a felszabadulás előtt hosszabb ideig a Szovjetunióban élt, s csak a 40-es évek elején tért vissza.

A Debrecenben megalakult Ideiglenes Nemzetgyűlésben Endrőd 3 küldöttel képviseltette magát: az MKP részéről Cserép Mátyás titkár, a szakszervezet megbízásából Majoros János, a Kisgazda Párt küldötteként Vaszkó Mihály. Az utóbbi, éveken át országgyűlési képviselő volt és a Dobi István vezette szárnyhoz tartozott Rácz Lajossal, a gyomaiaiak képviselőjével.

1945 februárjában a MADISZ-nak már 608 tagja volt. Első titkára: Gyebnár Illés, aki a központba felkerülve ismeretlen körülmények között tragikusan halt meg.

Az MNDSZ 156 tagú szervezetét Plányi Máté özvegye vezette.

Hihetetlen aktivitás jellemezte az embereket. Mindenki alkotni, mindenki cselekedni akart; a népért, a haladásért. Most látszott meg mennyi egészséges alkotó erő van a falu népében, melyet addig elnyomtak, nem engedtek kibontakozni. Nyüzsgött a falu népe.

Két sportegyesület: MADISZ és Barátság alakult a feloszlott Levente Sportkör helyébe.

A község katonai kommandánsa Vaszil Szkripcin volt éveken át. Távozása után többé hírt nem tudunk róla, pedig a felszabadulás negyed évszázados rendezvényei során próbált a község vele kapcsolatot teremteni. Általában mindenki elismeréssel és megbecsüléssel emlékezett rá. Nyugott, megfontolt, józan, igazságos ember volt.

Földosztás

Az IDEIGLENES NEMZETGYŰLÉS legfontosabb határozatai között is központi helyet foglalt el a földosztás törvénye.

Endrődön 1945. márc. 27-én alakult meg a földosztó bizottság. Elnöke Hangya István, majd annak Németkérre való távozása után, Babos József irányításával hajtották végre a sorsdöntő akciót.

A rendelkezések értelmében nálunk az igénybe vehető földbirtok összterülete 3186 kat. volt. Ebből kiosztásra került 1833 kat. Visszamaradt az államnak 1353 kat. Ennek csak kis része volt szántó (Telekpart), a többi rét, legelő, erdő, nádas, árterület.

Kiosztottak:	
szántónak:	1573 kat. h. 187 főnek
veteményesnek:	185 kat. h. 518 főnek
belterületi házhely:	75 kat. h. 253 főnek
	1833 kat. h. 958 főnek

Egy-egy új földtulajdonos átlagban 8,2 kat.-hoz jutott, a veteményes: 0,35 kat., a házhelyek 400 négyszögölesek voltak.

Megközelítően 200-ra tehető azoknak a száma, akik igényeltek és jogosak is voltak földre, de nem jutott részükre. Ezeknek egy része iparban keresett munkát — út- és gátépítéshez, kubikra ment —, de 178 család eltelepedett Dunakömlőd, Gara és Németkér községekbe. Az eltelepültek száma 510 fő.

A földosztás nem tudta megnyugtatóan megoldani a szociális problémákat. Ennek bizonyítéka az alábbi összehasonlítás:

241 jómódú család tulajdona 9327 kat. h, átlag 38,6 kat. h

3131 kis- és törpebirtokosé 15 580 kat. h, átlag 4,9 kat. h.

Az utóbbiak között vannak az 500 négyszögöles veteményeskertek és a 400 négyszögöles házhelyhez juttatottak. Egy kat. h-nál kisebb területtel rendelkezik a földreform után 795 család.

A felszabadulás idejének néhány adata:

Lakosság 1944-ben	12 319 fő
Eltelepült	510 fő
Az önállóvá lett Hunya lakója lett	1 762 fő
Mezőtúrhoz csatolva (Szt. Miklós-zug)	633 fő
Összes csökkenés	2 422 fő
Megmaradt lélekszám	9 897 fő

A rohamos csökkenés tovább tartott. A tanyák felszámolása, a nagyüzemi gazdálkodás általánossá válása során igen sokan Gyomán építettek, vagy vettek lakást, mivel jobb lehetőségeket kínált. (Vasútállomás, járási székhely, elhelyezkedési lehetőségek, építési terület, vidéki munkahelyre könnyebb eljárás stb.)

A község területe 1944-ben:	26 386 kat. h
Hunyához csatolva (1946):	5 650 kat. h
Mezőtúrhoz csatolva (Sz. Miklós-zug):	633 kat. h
A község területe:	20 103 kat. h

Feledhetetlen nap volt MÁJUS 1. 1945-ben. Számunkra az első szabad MUNKA ÜNNEPE, hisz 1919-ben a megszálló burzsoá román csapatok miatt nem lehetett ünnepelni. Alig maradt valaki otthon. A tömeg az utcákon és a ligetben hömpölygött ünneplős tarka áradatban. A későbbi évek május elsejével kapcsolatosan is gazdag emlékek zsonganak fel lelkünkben. Fénypont volt még e gazdag, színpompás ünnepek sorában is a Tarhosi Zeneiskola növendékeinek Gulyás György kiváló karmester vezetésével való szereplése. Igazán csak azok tudják értékelni, akik a háborús és azt megelőző keserű évek során elszoktak az ünneplés boldogságától.

1945. november 4-én az első szabad képviselőválasztás is megtörtént. Részt vett: a Nemzeti Paraszt Párt, Polgári Demokratikus Párt, Magyar Kommunista Párt, Független Kisgazda Párt és a Szociáldemokrata Párt. A kapott szavazatok és elért %:

	NPP	PDP	MKP	FKP	SzDP	Össz.
Endrőd	633 8,5%	88 1,1%	2435 32,9%	3642 49,2%	575 7,7%	7373
Gyoma	972 14,5%	208 3%	1391 20,7%	3040 45,3%	1103 16,4%	6714
Békés m.	11,2%	1,1%	26,5%	39,5%	21,7%	
Ország	6,9%	1,6%	16,9%	57%	17,4%	

Vaszkó Mihály endrődi kisgazdát országgyűlési képviselővé választották.

A pénz értéke egyre romlik. A piacon értékmérő csereeszköz: a tojás, szalonna, zsír, kolbász.

A fővárosból és ipari központokból rajzottak le vidékre a csere útján élelmet szerzők. Nem is igen akadályozták, hisz az ellátás óriási gondot jelentett.

1946 derekán már új vashidat adott át a forgalomnak Gerő Ernő közlekedési miniszter a felrobbantott Körös-híd helyén. Az 1945-ös eredmények után további út megjelölésére, 1947-ben második szabad választásra került sor.

1947. szeptember 4-i képviselőválasztás eredményei Endrődön:

Magyar Kommunista Párt	2773	39,5%
Független Kisgazda Párt	1492	24,8%
Szociáldemokrata Párt	397	6,6%
Nemzeti Paraszt Párt	636	10,6%
Demokrata Néppárt	262	4,3%
Magyar Függetlenségi Párt	234	3,9%
Magyar Radikális Párt	17	0,6%
Független Magyar Demokrata Párt	564	9,4%
Polgári Demokrata Párt	47	0,8%
	5994	

Az 1947-es választásokból győztesen kikerülő MKP szabta meg a fejlődés irányát.

A két munkáspárt egyesülése után a község eddigi mezőgazdasági jellege elindult a változás útján.

A helyi áramfejlesztő felszámolása együtt járt a községnek az országos hálózatba való bekötésével. Lejárt a petróleum, a gyertya, a mécs korszaka. A modern község kialakulását, az iparosodás lehetőségét teremtette meg.

Üzemek – intézmények

Cipész Szövetkezet

1947-ben két cipésszövetkezetbe tömörültek az anyagbeszerzés gondjaival küszködő cipész-, csizmadiaségek, -mesterek. 1949. április 4-i egyesülésükkel lerakták az országos hírűvé lett ENCI alapjait. Az 500,- Ft-os alaprészjegytől eljutottak a 200 millió feletti szövetkezeti vagyoniig.

1951-ben megvásárolták az első gépet, mely a hagyományos cipőgyártással szemben fejlődést jelentett és növelte a termelés mennyiségét. Mindkét szövetkezet 22-22 dolgozóval ért el az egyesüléshez és három évtized alatt 1330 főre emelkedett az üzem dolgozóinak száma. A kezdetben hulladékból, foltogató, javítható időszaktól eljutottak az évi 1200 ezer páros termelésig. Az egyénileg szövetkezetbe bevitt hagyományos kéziszerszámoktól eltérően jelenleg igen korszerű technika, gépek és berendezések állnak a termelés rendelkezésére, mely 60 millió Ft-os gépi beruházásból valósult meg.

A szövetkezet útja nem volt sima, de hozzáértéssel, erős akarattal átgázoltak a nehézségeken. A 24 évesen vezetővé választott Sárhegyi András nyugdíj előtt elmondhatja, hogy érdemes volt összefogniuk. A kezdeti időszakban bérelt, sötét, egészségtelen munkahelyektől napjainkban eljutottak egy modern gyártelep megvalósításához. A jelenlegi helyen nemcsak a munkavégzésnek van biztosítva korszerű feltétel, hanem a dolgozólétszámnak megfelelő szociális helyiségek állnak rendelkezésre. Biztosítottak az étkezési, szórakozási, tanulási, sportolási és kulturálódási lehetőségek. A szövetkezet 600 fő befogadására alkalmas ebédlője más rendezvények, ünnepek számára is helyt ad.

Az endrődi szűk határtól a szövetkezet termékének híre eljutott a szocialista, tőkés és a harmadik világ sok országáig. Össztermelésük 20%-a a belföldi piacra, 80%-a exportra kerül. Ismerik már az ENCI-cipőt a Szovjetunió, Csehszlovákia, Lengyelország, NDK, Románia, NSZK, Svédország, Belgium, Anglia, Franciaország, Ausztria, Olaszország, Líbia, Guinea, Zambia és ki győznél felsorolni, mely országok lányai, asszonyai, akik szeretik a szép, kényelmes, jó lábbelit. Sikereik bizonyítéka, hogy már az 1960-as évben csatlakozott hozzájuk a gyomai, dévaványai, 1962-ben a körösladányi, később az orosházi, medgyesegyházi szövetkezet. Így lett a termelési értékük 1979-ben 402 049 ezer forint.

A szakmunkás-utánpótlás biztosítása érdekében a szövetkezet 1955-ben elkezdte az ipari tanulók képzését. Napjainkig közel 450 fő képzése valósult meg. Jelenleg van folyamatban egy tanműhely építése, mely megfelelő körülményt fog biztosítani az ipari tanulók magas szintű képzésére. Jelenleg a szövetkezetben a szakmunkásarány 45%.

Sorsdöntő érdeme az ENCI-nek, hogy Endrőd és a szomszédos községek lányainak, asszonyainak állandó és jó munkahelyet létesített. Dolgozóik 75-80%-a nő, kik közül jelenleg 300-an vannak szülési és gyermekgondozási szabadságon. A kisgyermekes anyák számára egy műszakos szalagot hoztak létre, ezen keresztül biztosított, hogy a szülők gyermekeik ellátásáról megfelelően tudnak gondoskodni és vissza tudnak térni munkahelyükre.

A szövetkezet dolgozói jelentős számban tanulnak tovább közép- és felsőszintű iskolákon, mely biztosítja az elkövetkezendő időszak feladatainak ellátását. Bizonyára a következő néhány adat tiszta képet ad arról, hogy milyen eredményeket ért el az eltelt időszak alatt:

Év	Taglétszám	Termelés
1948.	44 fő	6 870 pár cipő
1953.	71 fő	32 778 pár cipő
1958.	106 fő	83 456 pár cipő
1963.	220 fő	137 170 pár cipő
1968.	927 fő	581 146 pár cipő
1979.	1330 fő	1 232 501 pár cipő

A szövetkezet a IV. ötéves terv időszakában 50 millió, az V. ötéves tervben 40 millió Ft-os beruházást valósított meg. Jelenleg a gyártott termékek és azok összetétele a választékbővítést szolgálják.

A szövetkezet kollektívája lelkes, odaadó munkájának eredményeként kétféle alkalommal nyerte el a Minisztertanács Vörös Zászlaját (1969., 1976.) és hét alkalommal Kiváló Szövetkezet kitüntetését ért el.

Az ENCI gazdasági erejéhez mérten segítette és segíti Endrőd község fejlődését.

Szabó Ipari Szövetkezet

1951-ben alakult, mint VEGYES KTSZ. Kilenc szabó, 8 fodrász és 2 fényképész létesítette. 1954-től már csak szabók folytatták a munkát. Az indulók közül 3 méretes részlegben, 5 konfekciós részlegben kezdte meg a munkát. Partnerük a Békéscsabai Textil-nagykereskedelmi Vállalat volt. Munkanadrág, munkaköpeny, csizmanadrág került ki kezük alól és „néhány tíz” elkészültével szállították.

Az eredeti munkahely 1954-re szűk lett, mivel félszázra nőtt a tagok száma. Új üzemüket a Bajcsy út 6. sz. alá helyezték. 1956 után a megerősödés időszaka következett. Ettől az időtől teremti meg az endrői nők tömeges foglalkoztatását, ezáltal nagyban hozzájárult a község fejlődéséhez is.

1961-re kinőtték az üzemházat és újról kellett gondoskodni. A volt ipartestületet vásárolták meg és átalakítva hosszabb időre megfelelőnek mutatkozott. Ott teremtődtek meg a feltételei a technikai fejlődésnek. A lábhajtásos gépeket villanymotoros meghajtására cserélték. Kezdetét vette a szalagszerű termelés. Speciálgépek beszerzésére is sor került, melyekkel a nagy időigényű kézi munkát termelékenyebb gépi munka váltotta fel.

Termelési szerkezet, termékösszetétel-változtatással minőségi változást valósítottak meg. Ezzel felhívták külföldi vevők, megrendelők figyelmét. 1974-ben a géppark újbóli korszerűsítése (Textina gyorsvarrógépe:) következett. Ezzel lehetőség nyílt exporttermelésre: Szovjetunió, Csehszlovákia, NDK részére. Tőkés megrendelők először 1973-ban jelentkeztek.

1975: a Lenin úti üzem megvásárlása az Endrői Cipésszövetkezettől. Átalakításával, a géppark újbóli feltöltésével megalapozták a további fejlődést.

Évek óta megrendelőjük közé tartozik az NSZK világhírű cége, az Adidas és a francia Weil cég. Az előbbinek 80-100 ezer szabadidő-ruha, az utóbbi részére 20-25 ezer kabát készül évente bér munkában.

Létszámuk megközelíti a 300-at. Szakmunkás-ellátottság 85%. Így a legigényesebb megrendelők minőségi követelményeit is teljesítik. 1979-ben létesítettek üzemi konyhát, mely nagy könnyebbséget jelent a nagy számú nődolgozónak, kik az összlétszám 90%-át teszik ki.

A szakmunkás-utánpótlás biztosítására 45 fős iparitanuló-képzés folyik.

1980-ban 51 dolgozója van gyesen.

Pár adat a fejlődés szemléltetésére:

Termelés alakulása:

1951-ben:	180 000 Ft
1968-ban:	15 800 000 Ft
1979-ben:	28 800 000 Ft

Indulási tőkékük:	5 100 Ft
Közös vagyon (1969-ben)	1 300 000 Ft
Közös vagyon (1980-ban)	20 000 000 Ft

Dolgozóinak száma:	
1951-ben:	17
1969-ben:	205
1980-ban:	294.

Készruha- és méteráruboltjuk 1977-ben nyílt.

Női és férfi méretes szabóságuk az egyéni ízlés, elképzelés, kívánság kielégítését szolgálja az öltözködésben.

A Háziipari Szövetkezet 1952-ben alakult. Egy év múltán Gyoma és Vidéke Háziipari Szövetkezetté alakult. Endrődön csak részlege dolgozik a Mirhón, a volt Földmunkás Szervezetben.

1955-ben még két kisipari szövetkezet létesült: az Építő Ktsz és a Mezőgazdasági Felszerelést Gyártó Szövetkezet. A kettő fúziója 1956-ban megtörtént. 1964-ben hozzácsatolták a Gyomai Építőipari Szövetkezet-hez. Nálunk csak részlege van a Vörös Hadsereg úton.

Kisiparosok (magánipar) száma:

1969-ben:	70 fő	27 szakma
1980-ban:	87 fő	31 szakma

A SZOLGÁLTATÓHÁZBAN 4 női fodrász, 1 cipész és egy vegytisztító felvevő tevékenykedik.

Lenin Mgtsz

1948. szeptember 26-án kishaszonbérli csoportként született. Ebből fejlődött ki a Petőfi Tszcs. Huszonöt szegényparaszt kívánta jobbá tenni életét. A Gyomai Gépállomás segítette a munkájukat, hisz a 360 kh-hoz 4 lovuk, 2 csikó, 2 ökör, 2 szarvasmarha, 1 borjú, 1 tizenkét soros vetőgép, 2 szekér, 3 eke, 1 ekekapu, 1 lógereblye, gyűrűs és fahenger és 1 láncborona volt a vagyonuk. Munkaegységre dolgoztak. Volt mikor nagyon szűken telt.

1949-ben 26 tag és 29,89 Ft-os munkaegységérték.

1952-ben 1439 kat. h-on dolgoztak, de a munkaegység csak 8,31 Ft-ot ért. Viszont a közös vagyon már: 1 950 000 Ft. 1954-ben 3 563 000 Ft közös vagyon és 28,28 Ft-os munkaegységérték mutatja, hogy megindult az emelkedés. 1955-ben egyesült a Rákóczi Tsz-szel és Búzakalász nevet vett fel. Területe: 2192 kat. h, 250-en dolgoznak, 41,68 Ft-ra szökött fel a munkaegység értéke és vagyona megközelítette a 10 milliót.

1967 a Dózsa Tsz-szel való egyesülés éve volt. Ekkor vette fel a Lenin nevet. Utoljára a Varjason működő Szabad Föld Tsz csatlakozott. Területe: 6692 kat. h-ra, taglétszáma 707-re, vagyona: 30 880 000 Ft-ra nőtt.

Állatállománya: 560 szarvasmarha, 120 ló, 1525 sertés, 990 juh, 3 teherautó, 32 erőgép, 117 holdon folytatott szántóföldi kertészetet, 433 holdat locsolt, 20 kh gyümölcsöst létesített.

A szövetkezet fejlesztésében nagy érdemeket szerzett Balázs István elnök. Felismerte, hogy csak jól képzett szakemberekkel juthatnak előre. Kiváló szakmérnököt állított minden fontos helyre. Jó vezetést szervezett.

Béke Mgtsz

Alakulása: 1948. szeptember 8-án kishaszonbére rizstermelő csoportként 17 taggal, 370 kh-on. Csatlakozott a Haladás Tsz, a Gábor Áron Tsz, a Dolgozók Szövetkezete. Földje eléggé gyenge minőségű. Gyakori volt a vezetésben a változás. 1961-ben már 5000 kat. h. földjén 500 tag dolgozott. Kedvezőtlen időjárás, majd belvíz, aztán a Körös áradásai is sok kárt okoztak. 1965-ben a munkaegység értéke 15,60 Ft, a szövetkezet vagyona: 16 millió Ft, de az egy tagra eső évi átlagjövedelem csak 7850 Ft volt. A községi párt és tanács nagy erőfeszítést tett a megerősítésére. Az új vezetőség lényeges javulást hozott, 23,76 Ft-ra nőtt egy év alatt a munkaegység értéke. Ekkor lett párttitkár Pintér Sándor. 1967-ben a tagok átlagos jövedelme 14 446 Ft, a munkaegység 30,70 Ft, 1968-ban a közös vagyon 23 millió. Utóbbi években elnökként: Róza Antal, Csere-nyecz Lajos, Kovács András, most Hunya Elek irányít. A Békéhez évek során csatlakozott: az Uj Barázda, a Kossuth, a Hunyadi, az Uj Élet.

A nagyüzemi gazdaságaink néhány jellemző adata 1980-ban:

Neve	Terület ha	Búza ha	Tengeri ha	Napra- forgó	Lucerna ha	Legelő ha
Béke	5250	1860	720	620	350	471
Lenin	4994	1445	963	718	300	652

Gyümölcsös: Béke 12 ha, Lenin 14 ha.

Termésátlag: q/ha:

	Búza	Tengeri	Napraforgó	Lucerna
Béke	48,3	60	20	32
Lenin	58,83	70	16,45	49,98

Állatállomány (1979. év végén)

	Ló	Szarvasmarha	Sertés	Juh
Béke Mgtsz	55	754	3762	1506
Lenin Mgtsz	42	996	3155	2895

	Dolgozók száma	Szövetkezeti vagyon
Béke	296 fő	52 903 000 Ft
Lenin	322 fő	143 298 000 Ft

Gépesítésben kellően ellátottak. Műtrágya-felhasználásuk is jó. Mindkét termelőszövetkezet tagja termelési rendszernek. Vegyszerezést is közösen vásárolt repülőgéppel, illetve helikopterrel végzik. Nagy lehetőségeket rejteget az öntözéses gazdálkodás kiszélesítése. Az északi terület a meglévő főcsatornák és a Holt-Berettyó segítségével csaknem teljes területen, de a déli részen is a Fazekas-zug szivattyútelepének segítségével megvalósítható. A Béke területén rizstermelésre alkalmas terület bőven található. Mindkét szövetkezet rendelkezik a betakarítást segítő szárítóüzemmel. A Lenin Tsz peresi létesítménye méretben és korszerűségben hosszú távon megfelelő.

Kereskedelem

A felszabadulás előtt egy kereskedelmi részvénytársasági és egy Hangya szövetkezeti üzlet kivételével valamennyi bolt magánkézben volt. Legjelentősebb szerepet a részvénytársaság játszott, melynek 1 vegyesboltja, fetelepe, két gőzmalma működött és készülében volt Nagylapason vegyesbolt és malom. (Ma a Birka csárda üzemel benne.)

Fatelep még kettő volt: a Grósz-féle és Gyuricza Béláé. (Mai vadászház helyén.) Nívós áruda volt még Hirschl Mihály és Homoki József üzlete. A többi apró, sötét, tipikusan falusi „szatócs” volt. Összesen 18. Jelentősebb tőkével rendelkezett Fuchs és Josepovits (gabonakereskedők). Az előbbi a Kossuth utca elején, az utóbbi a gyógyszertártól északra, dr. Jánosik lakása helyén volt.

Az árubeszerzés problémás volt. A Kereskedelmi Rt. csődbe jutott.

A község ellátására a szakszervezet 1946. szeptember 1-én megnyitott egy vegyesboltot. (Sót lovas kocsival hozták Nagyváradról.) 1947-ben a földművelőszövetkezetnek már 204 tagja volt és 270 ezer alaptőkével dolgozott. A Kereskedelmi Rt. 1949-ben megszűnt, aztán a magánkereskedők sorra felajánlották boltjukat, szűkös árukészletüket és munkájukat az FMSZ-nek, mely 1947-től kézbe veszi a felvásárlást, 1948-ban a malmokat, a Hoffman-pékséget, a tejcarnokot.

1967-től mint ÁFÉSZ működik.

1969-ben 26 kiskereskedelmi, 16 vendéglátóipari, 6 felvásárlási és 4 ipari egysége üzemelt 180 dolgozóval. 1971-ben gázcseretelepet létesített. Addig, akinek gázpalackja volt, Gyomárról, még előbbi időben Mezőtúrról vagy Békéscsabáról hozta a kicserélt palackot. 1971-ben kezdődött a TŰZÉP-telepen a tüzelőolaj-árusítás. Legjelentősebb beruházás: a Lenin úton létesített ABC-áruház, 1974-ben 1,2 millió forintos árukészlettel, 1980-ban a kis ABC 5 milliós és a cukrászüzem 3 milliós ráfordítással.

Néhány adat az FMSZ-ÁFÉSZ fejlődésének érzékeltetésére:

1948:	200 000 Ft árukészlet	
1951:	1 milliós árukészlet	4 milliós forgalom
1952:		15 milliós forgalom
1953:		16,6 milliós forgalom
1958:		33,5 milliós forgalom
1963:		54 5 milliós forgalom
1980-ban:		502 milliós forgalom

1975-ben a gyomai és endrődi ÁFÉSZ egyesült, az utolsó adat már ezt tükrözi. Az 1970-es évek jelentősebb beruházásai még a már említetteken kívül: a Hídfő vendéglő (Dombszög) átalakítása a nagylaposi Birka csárda, az öregszerű Gulyáscsárda, a Kondorosi úti bolt és vendéglő, a műszaki áruház bővítése. Jó Barát vendéglő (Hilton) létesítése.

1980-ban a község üzlethálózata: 2 ABC-áruház, 2 vegyesbolt, 1 műszaki áruház, 1 háztartási-vegyi, 1 kultúrcikk-, 1 zöldség-gyümölcs, 2 öregszerű és 1 nagylaposi vegyesbolt.

Vendéglátóegységek: Hídfő, Jó Barát, Napkeleti, Bisztró, Melódia, Birka csárda, Gulyás csárda, Öregkerti kisvendéglő, 2 cukrászda.

Egy TŰZÉP, 1 felvásárlás, 2 terménybolt.

Vezetőit hosszú ideig a jószándék, 1945-től a szakértelem is jellemzi.

Takarékszövetkezet

1957. július 17-én alakult 210 taggal. 1969-ben 2061, 1980-ban pedig 3690 tagja volt. Eddig 2 nagyobb lottónyereményt fizettek ki: 188 000, illetve 240 000 Ft-os.

Kiválóan dolgozó szocialista brigádjának oroszlán része van az alábbi eredményekben is:

Név:	1942	1956	1970	1980
Személygépkocsi	2	5	100	435
Motorkerékpár				
125 köbcenti felett		259	280	189
Rádió			2007	1993
Televízió			730	2002 db

Első tv-tulajdonos a Cipész Szövetkezet volt.

A szövetkezet jó munkáját bizonyítja, hogy irányításilag hozzájuk tartozik még: Gyoma, Hunya, Mezőberény, Köröstarcsa és Csárdaszállás takarékszövetkezete.

Néhány adat a munkájuk érzékeltetésére:

	Endrődön	A körzetben
Tagok száma:	3 693 fő	11 633 fő
Betét:	73 146 000 Ft	171 718 000 Ft
Kölcsönállomány:	9 111 000 Ft	26 183 000 Ft

A betét, a kölcsön és egyéb szolgáltatások területén a pénzforgalom éves szinten 500 millió forint. Ezt a forgalmat 35 dolgozó látja el. Egy biztosítási szervező férfi, az összes többi dolgozó nő.

Hat országos kitüntetés birtokosai.

Posta

Létesítésének időpontját nem ismerjük. Régebbi helye a Lenin úton volt. 1930-tól a Népházban volt bérlete. 1967 óta a mai helyén. (Dr. Cseh József községi orvos házat alakították át.)

1080 napilap, 3600 heti kiadvány, 500 db havi kiadványt értékesít. Naponta 800-nyi levelet kézbesít. Felszabadulás előtt 3 hivatalnok és két kézbesítő dolgozott. 1950-ben 3 hivatalnok és 4 kézbesítő. 1980-ban az összlétszám 15, ebből 7 kézbesítő. A külterületet 1973 óta autóval látják el postaládás megoldással. Telefonok száma: 1944-ben 7, 1951-ben 15, 1980-ban 61. 1976 óta Gyomán van telefonközpont.

Tanács és intézményei

A tanácsválasztás napja: 1950. október 22. A végrehajtó bizottsága 7 tagú. Elnök Magyar István, helyettese Fülöp Lajos, titkár Timár Imre.

Az új községi vezetés feladata: gyors ütemben felszámolni a múlt elmaradottságát és minden szempontból korszerű településsé változtatni Endrődöt.

Csak néhányat a tennivalók közül: óvodák, iskolák omladoznak, villany csak a falu kis részén világít, a járdák kopottak, téglások, több utcán nincs is. A lakosság fele tanyán lakik. A néhány csöpögős árartézi kútnál sort állnak a vízre várók. Öregszőlő, Nagylapos, Kocsorhegy víz, járda, villany nélkül van.

Belterületen 30 km, Öregszőlőben 9, Nagylapson és Kocsorhegyen 2-2 km-es hálózatot létesít. A belterületen és a 3 sűrűn lakott külterületen minden utcát betonjárdával látják el fokozatosan. Harminckét kilométer betonjárda épül.

1951-ben időszakos napközit létesít, mely 1959-től állandóvá alakul.

Az 1950-es évek eleje a baloldali elhajlás időszaka. Az adminisztratív intézkedések sok túlkapás, a személyi kultusz ideje nálunk is sok nyugtalanság előidézője lett. A „kuláklista” kezdetben csak a 25 holdon felülieket sújtotta, de újabb és újabb szorítások után a 160 aranykorona-érték feletti földtulajdonosokat is érintette. Volt idő, mikor Endrődön 220 család volt „ellenségé” nyilvánítva. Sok itt hagyta földjét és a községet és iparban, városban keresett helyet.

1956 ősze, az ellenforradalom első napjai Endrődre különösebb hatást nem gyakoroltak. Az MDP községi titkárának javaslatára a Hazafias Népfrent október 28-án 10 órára gyűlést hívott össze a tanácsházára. Ötven tagú munkás-paraszt-értelmiségi tanácsot választottak. Részt vett benne a tanács vb és a párt-vb több tagja. A választók közé minden szervezet 10-10 főt delegált, azonkívül 30 egyéni gazdálkodó és 30 kubikos hívatott meg.

Az első már elfogadott választást megóvták és új választást eszközöltek. Az előzőben a párt és a demokratikus erők győzelme tükröződött, a másodikban az erőviszony jobbra tolódott. Azzal az indokkal óvtak, hogy kevés a paraszt; a nagygazdákat tolták előtérbe. A Nemzeti Bizottságba már zömmel osztályidegenek kerültek.

Megszervezték a nemzetőrséget, melynek akkor még senki a feladatát nem tudta, így a két falusi rendőr is jelentkezett és felvételt nyert: Fehérvári és Szatmári.

Később próbálkozások történtek a tulajdonviszonyok megváltoztatására is. Javaslatként felvetődött a szövetkezeti boltok visszaadása, termelőszövetkezettől jószág, épület, földterület visszakövetelése. Átmenetileg 4 tsz és 2 tszcs feloszlott.

A pártszékházat őrizték, azt támadás nem érte. Drasztikus bántalmazás nem történt. November 4-én az események rendeződtek. Az újjáalakult MSZMP a konszolidációt zökkenőmentesen végrehajtotta. Megszűnt a Nemzeti Bizottság és a nyugalom helyreállt. A párt tekintélye gyorsan emelkedett. Igaz az ezren felüli MDP-

taggal szemben csak 620 MSZMP-tag van, de minőségi változás állt be. A zavaros időkben becslés szerint 20-30 fiatal távozott illegálisan nyugatra.

Koloh Imrét Gyebnár József követte a községi titkári pozícióban. Itt kívánom megjegyezni, hogy a párt megalakulásától 1952-ig 12 párttitkár volt: Cserép Mátyás, Smiri István, Hunya Miklós, Szelei József, Kurilla Bálint, Fekécs Imre, Benkó Mihály, Gellai József, Horváth Vince, Timár István, Kvellár Frigyes, Ország Gyula.

1961-ben kezdetét veszi a községi könyvtár gyors ütemű fölfejlesztése.

Általánossá lesz a nagyüzemi mezőgazdaság.

1969-ben kiszélesített új vashíd épül. Hossza 200 méter, szélessége 8 m. Hét pilléren áll. A Körös fölött átívelő része 80 m hosszú. Teherbíró képessége 30 tonna. Tizenegymillió forint volt a felépítése. Az 1962-ben korszerűsített 46-os pormentesített, 6 m széles törökszentmiklós-mezőberényi út kulcsfontosságú objektuma. A nagylapos-mezőtúri szakasz nem követte az régi vonalat, hanem a vasútvonaltól délre teljesen új műútszakasz készült. Az Endrőd-Gyoma közt levő betonutat is, mely a háború alatt alaposan megrongálódott, újra öntötték 1969-ben.

1964-ben a községi szülőotthont, mely 1940 óta adott helyet a babát váró kismamáknak, összevonták a gyomaival. Ott szülés és nőgyógyász szakorvosrendelés is van.

Mentőállomást létesítettünk Gyomával karöltve, s hozzá 200 000 Ft-ot adott Endrőd.

Ugyanígy közös vállalkozás szülötte a törpevízmű, melynek fővezetéke Endrődre 1962-ben ért át és előbb 50 kifolyó kutat helyezett el a tanács, majd a 15 km vízvezeték megépítése után megkezdődött a házak sorozatos bekötése 1977-ben. A bekötések száma 1980-ban 1087.

1960-ban befejezte a közel 20 éve darabban álló KALOT iskolát. Egymillió forinttal szép 4 tantermes általános iskolát alakított ki irodákkal, szertárakkal.

1965-ben a felszabadult szülőotthont átalakíttatta körzeti orvosi rendelővé, ahol 5 orvos gyógyítja, látja el a község betegeit. (Dr. Jánosik, dr. Palya, dr. Horkai, dr. Valach, dr. Göde Klára.)

1969-re elkészült a Szabadság út pormentesített burkolata, mely kivezet a 600 000 Ft-os költséggel épült új ravatalozóhoz; így megszűnt a házi ravatalozás, a halottsiratás, és -virrasztás idejét múlt és egészségtelen szokása. Szinte évente követi egymást a belterület utcáinak szilárd burkolása: Ady Endre utca az óvodáig, Kossuth utca, Hatház utcán át a Csókási lakótelep, Selyem utca, Ligeti lakótelep és a November 7. lakótelep. A Szarvasra és Kondorosra vezető makadám út kiszélesítése és pormentessé öntése.

1974-ben az Újtelepen új, modern 3 csoportos óvoda építését tervezi és valósítja meg.

1975-ben felépül a 100 személyes általános iskolai (tanyai) kollégium.

Ugyanabban az évben kegyeletes emlékezéssel adóztunk a csendőrsortúzó áldozatainak emlékére a Kubikos „Endrőd 1935” szobor leleplezésével.

1976 a telekparti Holt-Körösön létesített szabad strand átadásának az éve.

1978-ban megkezdtek a szennyvíz-gerincszatona és szennyvíz-tisztító létesítését.

1978-ban a község egyetlen műemlék épületének, a templomnak tetőzetét cserélték ki 1,1 millió forint költséggel, melyhez az Országos Műemlékvédelmi Bizottság 100 ezer forintot juttatott.

1979-ben a község északi részén a holtágak által körülölelt zugokat hétvégi üdülőterület alakítására jelölte ki a Minisztertanács. A részletes rendezési terv is elkészült. A terv szerint 4000-5000 ember számára intézményes üdülésre, pihenésre alkalmas létesítmények (szálloda, kemping, vállalati üdülő) építése van tervbe véve a jövő évtizedre.

Ez újabb erőpróbát jelent a tanács számára: a terület rendezése, közművesítése (víz, villany, út, csatorna, járda), üzlet stb. létesítése.

1980-ban, Endrőd újratelepítésének 250. évfordulóján új, 3 szintes, 12 tantermes, 18x18 méteres tornateremmel ellátott általános iskolát adott át a községi tanács a lakosságnak, mely szervesen hozzátartozik a már 20 éve épült 4 tantermeshez és a kollégiumhoz, így valóságos iskolacentrumot alakít ki. Az iskolához modern könyvtár, úttörőfoglalkozó is tartozik. Szaktantermes megoldása, közel 2 milliós felszerelése a megye legmodernebb oktatási intézményei közé sorolja. Központi fűtése, zuhanyozója, orvosi rendelője is van. Megközelítően 18,2 millió forint költséggel létesült. A község lakói 3 éven át 2 nap az iskoláért mozgalommal

segítették, s a tanácsnak is szinte teljes fejlesztési alapja erre a célra használódott fel. Társadalmi munkát is sokat végeztek a pedagógusok, a cipészszövetkezet, a tanácsi dolgozók, a szabószövetkezet, a szülői munkaközösség, a termelőszövetkezetek, a munkásörtség tagjai. A 4–8. osztályok tantermein túl a 240 napközis zöme is itt talált foglalkozóteremre.

KÖZSÉGI KÖNYVTÁR

Felszabadulás előtt néhány szervezet rendelkezett kisebb kötettségű könyvtárral: Ipartestület, Kiszgazda Kör, Földmunkás Egylet, Népház. Az ezekből összegyűjtött kötetek képezték az induló könyvtár alapját, mely először a nagyóvoda egyik üres termében nyert elhelyezést.

1961 óta lett lendületes a fejlődése, mióta Pap Károly nagy ügyszeretettel kezébe vette e könyvtár ügyét. Szaktudását pótolta és lelkiismeretes munkája nagyban hozzájárult a mai eredmények eléréséhez:

	Kötet	F.-irat	Kölcsönzés	Tag	Fiókk.	Könyvtáros
1970	10 084	42	43 000	1217	6	2
1980	18 991	64	46 870	1137	2	2

A művelődési ház földszintjén található, további terv a megszűnt élelmiszerbolt helyén gyermekkönyvtár és zenesarok kialakítása. Író-olvasó találkozón részt vett már Kónya Lajos, Zelk Zoltán, Cseres Tibor, Timár Máté és olyan előadóművészek, mint Bencze Ilona és Keres Emil.

DÉRYNÉ MŰVELŐDÉSI HÁZ

Az 1930-ban épült Népházból alakult. Szakkörei: népi tánc, színjátszó, népművészeti és itt talált helyet az 1980-ban alakult nyugdíjaskör, melynek 70 aktív tagja van. A fiatalság szórakozásának szervezésén túl népesek a táncdalénekesek rendezvényei is.

Emlékezetes az 1976-ban tartott „Röpülj páva” járási ének, citerazenekarok találkozója.

Volt idő, mikor a Békés megyei Jókai Színház több előadással szerepelt egy szezonban. Feledhetetlen perceket szereztek falai között a közönségnek: Zentai Anna, Fónai Márta, id. Latabár Kálmán, a Rajkó-zenekar, Solti Károly, Zala-Tóth Erzs, Dóri József és sokan mások.

Minden évben itt kerül megrendezésre az „Ifjú zenebarátok” hangversenysorozata, melynek során a Magyar Rádió gyermekkara Botka Valéria és Csányi László elismert karmesterek vezetésével nívós műsorral segíti az általános iskolások zenekultúráját és esztétikai nevelését. A szervezés fáradhatatlan apostola: Timár Sándorné énektanárnő.

Ezenkívül különböző kiállításoknak is helyet ad. (Virág, galamb, madár, bélyeg, nyúl stb.)

BÖLCSŐDE

Az átalakított Vida-féle szegényház szolgál otthonul a legkisebbeknek. Eleinte a 20 férőhely is nehezen népesedett be, mert azt „suttogták”, hogy elveszik a gyerekeket a szülőktől. Aztán megbarátkoztak, megszerették és az 1971-ben kibővített 50 férőhelyre már 55 csöppség is igényt tart. Három csoportban gondozák, nevelik őket: csecsemő, tipegő, kisévodások.

A vezetőn kívül 10 szakképzett gondozó és 8 technikai dolgozó gondoskodik róluk.

Naponta meglátogatja őket dr. Palya József doktor bácsi, aki különös szeretettel bánik velük.

ÖREGEK NAPKÖZIJÉ

A nők fokozott munkába állása során szükségessé vált idős férfiak és nők számára napközi otthont szervezni. Tiszta, barátságos otthont, társaságot, szórakozást, étkezést, pihenést, elfoglaltságot jelent számukra. Mene-külhetnek az unalomtól, magánosságtól. Igen lelkes hallgatóság a TIT-előadások során. Valóban otthonuk az izléseesen berendezett Lenin úti napközi. Tizenötén járnak, ezenkívül soknak ételmezt szállítanak házhoz.

TÁJHÁZ

1975-ben vásárolta a tanács. Vaszkó Irén tanárnő érdeme elévülhetetlen létrehozása, berendezése és működ-tetése terén.

Berendezése az 1800-as évek második felét tükrözi. Található benne tabulya (vacokágy), mely 1770-es időket idézi. Berendezésének, felszerelésének nagy része adomány. Gazdájuknál megtűrt lom volt, itt az élet egy szakaszát jeleníti meg. A mai gyerekek már sok mindent itt látnak először, sok mindennel itt ismerkednek. Szóttesei az endrődi kakasos mintát őrzik. Piros az uralkodó szín. A lakás fehérre meszelt, földes. Kemencés, mestergerendás szoba. Titoklyukas, átalakított szabadkéményes.

Cél: a mai és holnapi fiatalok ismerje meg és becsülje a múltat és dolgos, becsületes elődeit, azok életét, kultúráját. Nyerjen betekintést, legyen fogalma elődeink szótt, font, faragott önellátó életéről.

Vaszkó Irén összegyűjti az Endrőd környéki népszokásokat és műsoros estéken felújítja, feleleveníti azokat. (Betlehemezés, pünkösddőlés, fekete vasárnap, húsvéti locsolás, lakodalmazás stb.) Az ilyen rendezvények igen látogatottak. Gyakran iskoláscsoportok tartanak foglalkozást: irodalom-, rajz-, történelemóráknak ad korhűsé- get, életszerűséget. Napközis foglalkozásra, meseórák tartására is igen alkalmas.

A népművészeti szakkör is többször tartja itt foglalkozását.

A nyugdíjasok köre is szívesen rendez alkalmi összejövetelét benne.

Más, környező tájak népművészetének bemutatására kiállításokat szerveznek falai közt.

Megérdemli, hogy pártoljuk, védjük, gazdagítsuk. Alkalomadtán az összegyűjtött népszokásokat érdemes lenne az Endrőd Híradó útján közkinccsá tenni. Az átlagos endrődi ház tornácos (gangos) volt, ahonnan a konyhába („pitar”) lehetett benyitni. Majd az utca felé a nagy szobába („nagyházba”), másik irányba a kis szobába („kisházba”) nyílt ajtó. A szobaajtók tömörek voltak. A „kisházat” nemigen lakták, nem lehetett fűteni, hisz a kémény a „nagyház” és a „pitar” közti válaszfalból emelkedett. A lakás fűtését a szobába épített kemencével a konyhából végezték. A szobában deszkanyósolyán (vacokágyon, ágyon, kanapén, sutban, kuc- kóban) aludtak. Sublót, asztal, asztalszék, kemencepadka, falra erősített téka (binnen szentírás, imakönyv, butélia), láda (tulipános), később „komótláda” volt a bútortartó. A falon szentképek. A konyhában szabad tűzhely, tálás (kredenc), csöpögő, polc (telázi) volt a felszerelés. A kamrában rudak (kolbász, füstölt hús felakasztására), ászok (lisztnek). A falon felakasztva aszalt gyümölcsös zacskók, edények, használati tárgyak. Túrós-kupa, zsírosbödön, sütőteknő . . .

Minden helyiség földes volt, amit vízben feloldott tehéntrágyával mázoltak ki.

A lakás külső és belső falait töreksárral nagyolták, majd lótrágyával összegyűrt agyaggal simították el. Száradás után 2-3 sorral átmeszelték.

Az asszonyok, lányok napvilágnál fontak, míg a petróleumot nem ismerték. Addig fazék fenekébe tett zsírba tekert ronggyal pislákoztak. Jobb módúak, ahol méhet tartottak, sonkolyból főztek viaszt, s az ebből készült gyertyát használták.

A kemence télen melegítést, fűtést, egész évben kenyérsütést szolgált. Télidőben gyakori étel volt a kemen- cés pörkölt káposzta állaszalonnával, vagy oldalassal ízesítve; karikán sült krumpli, hajába sült krumpli, vászon- fazékban főtt bableves, csipedett tésztával, csülökkel vagy szalonnabőrrel.

A kenyérsütéssel együtt járt a zsíros bodag, és a fél méter átmérőjű kemencés lángos készítés. A kemencé- ben főtt fazékban a szemes kukorica, és finom volt a tejes pite. (Borjastejből is!) Málét, puliszkát, görhét is sűrűn készítettek.

Gyakran szerepelt az étrenden metélt tészta, betyáros, lebbencs, tarhonya, sűrű laska, csuszpajsz (babfőzelék). A házakhoz 300-400 négyszögöles porta tartozott. Ennek egyik része baromfiudvar – ólak, istállók –, másik része gyümölcsös és zöldséges volt. Sok szilvát termeltek. A szilvalekvár kenyérre, tésztára (metélt), lángosra, süteményre gyakran került. Lekvárfőzéskor több üveget tettek el télire ciberével. Gyakori volt az aszáltgyümölcs-fogyasztás. (Szilvát, almát, körtét párszárítón vagy tepsin a napon aszalták!)

Kenyérsütéshez párt vagy kovászt használtak. A gyerekeknek cipővel kedveskedtek. A fehér lisztből gyakran dúc vagy fonott kalács készült.

A kemencét szalmával és „izikscutkával” fűtötték. A pernyét a trágyadombra vagy az utcára (járdapótlásra) vitték.

Laposborsó és bagóca, sőt vacsoránál csicsóka is sorra került.

Karácsonyi ételek közül nem maradhatott el az asztról a mákos csík, mézbe mártott fokhagyma, dió. Az ételhulladékot nem volt szabad ünnepek alatt kidobni, össze kellett gyűjteni. Szegetlen egész kenyér és kalács volt az aszton. (Hogy egész évben bőven legyen belőle.)

Virágoskert minden háznál volt.

A telket előbb csak körülárkolták, később náddal, vagy sövényvel kerítették. Deszkakerítés csak 100 éve kezdett tért hódítani. A baromfi – tyúk, kacska, liba – az utcára járt. (Most 1980-ban sem ritka jelenség.)

A tehének csordába, a disznók csürhébe jártak. A disznókkal kecskék is voltak. Csordások, csürhések őrizték természetbeni béréért. Gyakori volt a sertésvész (orbánc, pestis). Gyógyítását gyakran házilag: hunyor tályoggyökér húzással, fárokelvágással orvosolták. Még a húszas években is láttunk döglött disznókat úszni a Körösön.

A lakosság a Körösről ivott a nyolcszázas évek végéig. Igaz zömmel megszürték csöpögőn. Gyakori volt az ásott kút az udvarban. Sokan abból ittak. Híres kútásó generáció volt a „Szosznyák család”. Százakra megy az általuk ásott kút. A nők hosszú haját viseltek. A fiatalok varkocsba (copf) fonva, az idősebbek kontyba tűzve viselték. Fejüket kendővel fődtek. Kalap csak „úri nőknek, kisasszonyoknak dukált”.

A rövidre vágott haj „rossz erkölcsöt” jelentett. Egyik 60 év feletti idős asszonynak „tanult” fia azt javasolta, hogy mivel „anyám benuult kezével nehezen fésül, fonja, kontyolja a haját, jobb lenne levágnia”. Azt a választ kapta: „Hogy gondolod, nem vagyok én úri k...”

Gyerekkoromban az 1920-as évek végén még gyakran láttam idős embereket „hatszél gatyában” járni. Gyakori volt a pipázó, bagózó öreg. (Az elkojtolt pipadohányt tenyerükbe verték, saját nyálukkal összegyűrték galacsinná és a nyelvük alá téve, kiszívták-szopták (bagóztak) a zaccát.) Nők közt csak cigányok pipáltak.

Gyakori volt a ráolvasás, kuruzslás.

Pontos értesülésem van, hogy 1931-ben egyik igen vallásos családban a családfő súlyos tüdőbetegségben volt. Az akkor fiatal dr. Timár Sándor közölte a sokgyerekes feleséggel, hogy „életet ő sem tud adni”, mire az asszony sírva ment a faluban lakó anyjához. A nagymama (férje falusi elöljáró volt) minden „első pénteket megtartott”, erőszakkal javasasszonyt vitetett a beteg veje gyógyítására. (Tera néni.)

A vályogvetés komoly mesterség volt. A Majoros és Balázs család nemzedékeken át űzte. A Körös melletti vályogvető gödrökből húzták: anyagot törekkkel összeváltak, összetapostak és vályogvető-formával „húzták”, szárították, forgatták, csomózták.

A szegényebb családok tüzelője a trágyából „furmával” készített tőzeg, kisebb mértékben „árvaganyó” és jó lobbogós tüzelő volt a „rákláb” csutkatő, melyet tavasszal szedtek ki a búzavetésből.

A szobák gerendások voltak. Oda tették fel a gyerek kezébe nem való dolgokat, pl. masilát (gyufa). Gyakran lehetett oda dugott szentelt barkával találkozni.

Művelődés - iskola

Az 1930-as évek második fele már kielégítően jó helyzetet teremtett a községben iskolázás szempontjából. Igaz, igen sok volt az évet vesztett tanuló és a cigányok közül sok nem járt iskolába, vagy az első, második osztályon nem jutott túl. Persze sok volt a csak „októbertől áprilisig” járók száma, hisz számosan elszegődtek kanásznak, libapásztornak a tavasz beálltával.

Belterületen 13 elemi és 4 polgári iskolai osztály működött. Általában 2-2 osztály járt egy tanterembe és 1-2., valamint 3-4. osztályokban összevontan tanultak; különiskolába járva a fiúk és külön a lányok. Az 5-6. osztályt is rendszeresen látogatták. Sőt működött ismétlőiskola is heti egy napos foglalkozással, valamint ipari tanonciskola (inasiskola) is. 1940-től már 7-8. osztályt is létesítettek.

A külterület még jobban ellátott volt iskolával. Hisz még a belterületiek már akkor is korszerűtlen öreg vályogépületek voltak, a tanyaiak sokkal fiatalabb, korszerűbb létesítmények, magukon hordva a haladás jegyeit.

Elérhetetlen (3 km-nél nagyobb) távolságra nem kellett járni a tanyavilág iskoláinak. Endrőd lakosságának 2/3-ad része tanyán lakott. Így aztán a 10 tanyasi iskolában működő 13 csoport lényegesen népesebb volt a belterületinél. Belterületen 50, külterületen 90, de olykor 100 iskolás is jutott egy tanítóra. A tanyasi iskolák 3 kivételével egy tanerősek voltak, ami azt jelentette, hogy 1-6. osztályig mind együtt járt, egy tanulócsoporthoz tartoztak.

Tavasszal még jobban felduzzadt a tanyai iskolák létszáma, mikor sok szegény falusi gyerek került tanyára cselédnek. Persze ezek jobbra csak beiratkoztak, hisz nem azért fogadták meg a gazdák, hogy iskoláztassák őket. A legfőbb dolgokat: írást, olvasást, számolást megtanulták. Viszont a tanítókat dicséri, hogy ilyen körülmények között is sok nagyszerű ember került ki közülük. Az sem tagadható, hogy a szigornak, nádipálcának fontos szerepe volt a pedagógiában.

Valamennyi iskola — a csejti kivételével — egyháziként működött.

Az egyházi tanítók az államiakkal szemben hátrányban voltak. Fizetésük kevesebb volt, munkájuk több. Nemcsak az oktatást-nevelést kellett ellátniuk, de sok egyéb elfoglaltságra is kötelezte őket a díjlevél.

Háború alatt 8 fiatal nevelőt hívtak be katonai szolgálatra. Ezeket előbb tanítóképzősökkel helyettesítették hónapokig, majd azok távozása után több tanyai iskolában heti 3 napon volt tanítás. **Pl. Paróczai Gergely** a község kétkerekű bricskáján három napot Nagylaposon a többi Csejten töltötte a hétből.

1944-ben újabb 4 tanerőt hívtak be. Csak a nők és az idősebb férfiak maradtak.

Felszabadulás után pár nappal a község kommandója utasítást adott a tanítás beindítására.

Hunya Lajos „ucsityel direkt” szervezte a munkát. A hazaszállingózó idősebb és kezdő fiatal pedagógusok lehetővé tették a folyamatos tanítást.

Persze a pénzromlás riasztó üteme súlyos anyagi helyzetbe hozta az oktatásügy dolgozóit.

Tanyán a szülők élelemmel, jószággal láttak el bennünket, hogy ott ne hagyjuk az iskolát.

A H. D. feljegyezte:

„A tanítótanárság anyagilag rendkívül súlyos helyzetbe került. Egy ideig semmit sem kaptak munkájukért, később a község a kultusztervező terhére juttatott késedelmesen némi összeget, amíg az illetményhivatal megkezdte működését. Ma is ott tartunk, hogy egy tanító fizetése talán 1 napra elég a megélhetéshez, bár az kb. 30 millió Ft.”

A köztünk dolgozó állami tanítók jobb helyzetét megismerve, több egyházi tanerő zúgolódott, elégedetlenkedett. Így szinte elébe mentünk az államosításnak.

Számunkra valóban a huszonegyedik órában jött az új forint.

Az államosítás (1948) megoldotta a gondokat. Az államosítás leltározó bizottságának nem sok dolga volt. Az omladozó, elavult épületeken kívül az 5 személyes padok, pár rozoga szekrény, lábön álló kifakult táblák, foghíjas számológépeken kívül semmi felszerelés, szemléltetőeszköz nem volt.

Ettől kezdve a tanítók mind aktívabban kapcsolódnak bele a közösségi életbe.

Létrejött a 8 osztályos általános iskola, elindult az úttörőszervezés. Iványi Gergely igazgató rendkívüli képessége és képzettsége átsegített bennünket a zökkenőkön. Most már a községi költségvetés évről évre jelentős összeget biztosított az iskola korszerűsítésére. Ettől az időtől méltó iskoláinkra a „tudomány műhelye” elnevezés.

A felnőtt cigány lakosság részére alapismereti tanfolyamokat szerveztünk: írás, olvasás, számolás elsajátítására.

Termelőszövetkezetekben munkaegység-számításra oktattuk a tagokat. Népművelő előadások tömegét tartottuk különböző szervezetekben.

Legnagyobb sikerünk a dolgozók általános iskoláinak megvalósítása volt, melynek során belterületen, Öregszőlőben és Nagylapason mintegy félezer felnőtt dolgozó szerezte meg az általános iskola tudását, műveltséganyagát.

Az 1950-es évek elején az egyház befolyását korlátozni kívánó rendeletek (vallásoktatás) megvalósítása során sok szülővel, még több nagyszülővel kerültünk szembe.

1952-től szűk évtizeden át a falu kulturális életében meghatározó szerepet játszott a tantestület színjátszó csoportja. (Fösvény, Úrhatnám polgár, Bástyá sétány 77, Szelistyei asszonyok, Pigmalion, Kőszívű ember fiai, Mátyás király Debrecenben, Csárdás királynő, Sári bíró stb.)

Közben — hogy az új iskolarendszer magasabb pedagógiai követelményeinek is meg tudjunk felelni — 15-en szereztünk tanári diplomát a különböző főiskolák más-más szakán.

A község sportéletének is magvát képeztük. Labdarúgásban: Szabó Ernő, Fülöp Imre, Márton Gábor; kézilabdában: Fagyas Mátyás, Varju József, Czibulka György szerzett érdemeket. Többen a sport vezetésében is tevékenykedtünk. Átmenetileg felfejlődtek a tanyai iskolák: 13 tanulócsoporthól 25 lett. Pl. Öregszőlőben 2-ből 6, Nagylapason 1-ből 4 lett.

Jelentős előrelépést jelentett iskolaellátottságunkban az 1960-ban felépített 4 tantermes ligeti iskola.

1975-ben létesült az új diákoththon (tanyai kollégium), mely a tanyai iskolák teljes felszámolását hozta.

Előbb a két meglévő óvoda csoportja duplázódott, majd az újtelepi iskola egyik termében óvoda létesült. 1974-ben a tanács remek szervező munkáját dicsérve létesült meg társadalmi összefogással új 3 csoportos, modern óvoda Újtelepen. Végül Öregszőlőben létesült 1 csoportos (óvoda). Most minden óvodáskorú gyermek számára van hely.

A tanács iskolacentrikus tevékenysége eredményeként 1980-ban, községünk újratelepítésének 250. évfordulóján 12 tantermes, háromszintes, 18x18 méteres tornatermes modern iskola átadására került sor. A ligeti iskola négy tanterme is szervesen csatlakozik az új létesítményhez. Úgy gondoljuk, belátható időnkig megoldott a település iskolagondja.

1975-ben Borbély Sándort Giricz Vendel váltotta fel az iskolavezetésben. Az összes iskolai intézmény egyesítése megtörtént. Ez jobban szolgálja az egységes oktató-nevelő munkát. A pedagógusok anyagi megbecsülése során is jelentős eredmények születtek. Megvalósította a 100%-os szakos ellátottságot.

Sport

1920-ban jött létre az Endrődi Testedző Kör. A sport községünkben hosszú ideig csak focit jelentett. Pár év alatt lendületes, jó csapat alakult ki. Sok tehetséges labdarúgó szórakoztatta a nagyszámú néző közönséget. Az ETK helyébe lépő Levente SK idejében Németh András elindította a női kézilabdázást is. Akkor még atlétikai versenyekre is sor került.

A felszabadulás után tömegsporttá szélesedett a mozgalom. Ezt bizonyítja a MADISZ és a Barátság egyidejű sok szép eredménye, hogy ezekre bővült a százak sport iránti érdeklődése. Az MHK majd az Edzett Ifjúságért mozgalom a tömegesítést szolgálja.

Volt idő, mikor a birkózásban is vártnál szebb eredmények születtek. A röplabda is hódított éveken át. Aztán a kispályás férfi- és női kézilabdacsapatok lettek a kedvencek.

Majd újból az örökzöld FOCl: a Spartacus SK, mely színvonalban, eredményekben ott volt az NB III-as Barátság nyomdokaiban. Úgy gondolom, ha 23 évessé vissza tudnám varázsolni az általam – nyilvánvalóan szubjektív – Endrőd eddigi legjobb tizenegyét (Hanyecz J., Lacsni Z., Talán M., Timár Vince, Simon István, Erdei Ferenc, Alt László, Timár Sada, Lovász, Lapusnyik, Oravec), újra tömött lenne a nézőtér.

Az 1936-ban felépített régi tornaterem is sok szolgálatot tett a sport fejlődésének, az új nagy tornateremmel adva vannak a lehetőségek az előbbre lépéshez.

Focistáink közül bizonyára mások is Simon Istvánt, Németh Lajost és Paróczait tartják a legkiemelkedőbb tehetségnek.

De endrődi volt: Kávai Zoltán is, aki a Melbournben tartott olimpián mint kétszeres evezős Európa-bajnok vett részt a döntőben és Varju Vilmos, aki Tokióban olimpiai bronzérmert szerzett 19,37 m-es lökéssel, és évek óta tartja a magyar csúcsot súlylökésben 20,45 m-rel, ezeken túl kétszer állt a dobogó legfelső fokán is Európa atlétikai bajnokságán.

Horgászegyesület

1970-ben szerveződött. Előtte az endrődi sporthorgászok is a gyomai egyesülethez tartoztak. Alakuláskor 126 tagja volt. 1980-ban: 168 férfi, 4 nő, 29 ifjúsági, 43 gyermek.

Felszabadulás előtt 4 sporthorgász és 6 hivatásos halász volt Endrődön.

Az egyesület tagjainak évenként 1-2 fogóversenyt rendeztek a híd környékén. Ezek igen hangulatos esték, sok látogatóval. Kapitális fogás még nem volt.

Vizeink halai: ponty, harcsa, törpeharcsa, csuka, keszeg, kárász, süllő, balin (telepített: busa, amur, angolna).

Béke Vadásztársaság

Felszabadulás előtt is volt. Úri szórakozásnak tartották. Kovács Imre, a tragikus sorsú fiatal tanító (Stüszli) kiváló vadász hírében állt.

1948 őszén 25 fővel alakult újjá. 1980-ban 47 tag van. 1,8 milliós költségvetéssel dolgoznak. Előbb a ligetben építettek székházat, majd a vásártér melletti Gyuricza-féle fatelepet vették meg. Specialitásuk az élővad-befogás: 1000 fácán, 1500 nyúl 1979-ben. A fácánért 250, nyúlért 800 Ft-ot kapnak darabonként. Területük vadállománya megközelítően: 250-300 őz, 4000 nyúl, 10-12 ezer fácán, 1500 fogoly, 40 tuzok Csejten. Róka 50-60. 1964-ben másfél mázsás remetekant ejtettek el, pár évvel előbb is került egy elkóborolt vaddisznó puskavégre. 1964-ben 674 grammos trófea került kézre, mely páratlan nyolcas. Akkor a világ legnagyobb, legszebb őztrófeája volt.

Cigányság

Községünkben a cigányok 1750 körül jelentek meg. Hegedüléssel, kovácmesterséggel, halászással, lopással, jóslással, kéregetéssel keresték élelmüket. Tarka rongyokba öltöztek, földputrikban laktak, vagy ide-oda vándorolva rongysátrakban nomádizáltak. Ezen életet jobban szerették, mint a földművelést. Mária Terézia királynő 1773-ban kiadott rendelete utasítja a hatóságokat, hogy „a cigányok sátraikat pusztítsák el, aki visszatérne s neki rendelt szilárd házából sátor alá, mint csavargót zárják el; asszonyaik, gyerekeik rendes, az ottani vidéken szokásos népviseletbe öltözzenek, vajdákat többé ne tartsonak, hanem ezek helyett a falusi bíró parancsoljon nekik, döglött marhák húsától tartózkodjanak, s nehogy visszaessenek vadságukba, a purdékát parasztemberek neveljék fel a plébános felügyelete alatt napi három krajcárért, úgy, hogy a cigányság a következő generációkban már falulakó mesteremberekké alakuljon át.” Hóman—Szekfű: Mo. története. Az endrődi cigányok elmagyarosodtak, legtöbb valami mesterséget megtanult. A község északkeleti részén a Körös és a gyomai országút között állandó települést hoztak létre — cigányváros, CT, város, Cigány-Körös, Cindri-Körös kifejezések őrzik az emléket. Hosszú ideig, csaknem a felszabadulásig zömmel analfabéták voltak. Nyomorúságos körülmények között a „cigány-bíró” irányítása alatt. Cigányul emberemlékezet óta nem tudnak, kupeckodással nem foglalkoznak. Hosszú idők óta közülük került ki a község köztisztviselési dolgozója. Családi viszonyaik zömmel rendezetlenek.

Gyermekeik nyáridőben anyaszült meztelenül rajzottak a putri körül. A higiénia legelemibb kívánalmái sem voltak meg otthonaikban. Általában csapatosan szerettek lenni, hangoskodtak, gyakori volt köztük a civódás. Szinte mind kifogástalan zenei hallással és hangszerérezéssel rendelkeznek (hegedű, bőgő, cimbalom). Kiemelkedő muzikusok is kikerültek közülük. (Dógi Gyula, Dógi Sándor) Voltak „úri cigányok” is. A „cigányjegyző” lánya már felszabadulás előtt tanítónőképzőben végzett. Farkasinszki Imre bácsit, mint „az Alföld cigánykirályát” méltatta a rádió 1928-ban. Debrecenben és Gyopároson muzsikált. Később a gyomai óvónőképzőben óraadó zenetanárként működött. Persze akkor elvéve akadt ilyen, sőt olyan is, akinek szakmája, vagy állandó munkahelye volt.

A felszabadulás a cigányság életében is sorsdöntő fordulatot hozott. Az idősebbek számára is alapismereti tanfolyamokat rendeztek. Többen elsajátították az írás-olvasás alapjait. A számolást inkább ismerték, mivel vásárlásnál, kártyázásnál szükség volt rá.

Az 1949. évi népszámlálás alapján a következő adatok jellemzik őket:

A községben 63 cigány család lakik: 301 fő; 137 férfi és 164 nő.

Kétszázharminc vallotta magát cigánynak. (76%) Közülük még putriban lakott 199. Rendes lakásban 102. Büntetett előéletű volt 7. Szakmunkások száma 2 és 1 ipari tanuló. Sőt volt 1 tisztviselő is.

Analfabéták száma 81, zömmel öregek. A 6—14 évesek közül 17 nem járt iskolába.

Állandó munkahellyel 20, időszakossal 134 rendelkezett. Ezek birkanyírással foglalkoztak.

Hét családnál nem volt családfő, ami összesen 22 lelket tett ki. Szociális segélyből élt 2. Cigányul 6-an tudtak. Hárman rendelkeztek érettségivel: Ráfael Gyula, Jovi Éva, Dógi Erzsébet.

Néhány statisztikai adat:

	Ffi.	Nő	Össz.	MK	ÁM	IM	NDMK
1975-ben	165	180	365	152	69	39	44
1977-ben	180	150	330	199	118	81	
1979-ben	196	164	360	190	137	53	

MK = munkaképes, ÁM = állandó munkahellyel rendelkezik, IM = ideiglenes munkahellyel rendelkezik, NDMK = nem dolgozó munkaképes.

Munkahelyük: a gyomai fatelep, Viharsarok Halászati Szövetkezet, ÁFÉSZ, cipésszövetkezet, Lenin és Béke Tsz.

1975-ben cigány tanuló 75, ebből osztályt vesztett 27. Közülük 14 állami gondozott, 52 veszélyeztetettnek volt nyilvántva.

A putrik felszámolása 1965-ben kezdődött. Új, korszerű lakások épülnek:

1973-ban 4, 1974-ben 4, 1975-ben 6.

1975-ben 60 cigányház közül lebontásra ítéelve: 25 és abban 35 család lakik.

Óvodás korú cigány gyerekek beiskolázása: 1971-ben 1, 1975-ben 3, 1976-ban 12, 1977-ben 23, 1979-ben 19. 1979-ben 14 nem jár óvodába.

Iskolai adatok:

Év	Tanköteles	Túlkoros osztályában	VIII. o.-ba jár
1977	58	22	3
1979	72	36	6

1979-ben kiegészítő iskola (gyógypedagógia) tanulóinak száma 27, ebből 14 cigány.

Bölcsődés korú cigány gyerek 1979-ben: 28, de csak 2 kért elhelyezést.

Öregek napközijében 1 cigány található.

A községi tanács által segélyezett családok száma 59, ebből cigány 13.

A cigányoknál a születés aránya: 2,4%. Az összes születés 1/3 része házasságon kívül. (1960-67. közti adat.)

1979-ben lebontandó cigánylakás: 11, amelyben lakik 14 család, azaz 37 fő.

A határ szénhidrogénkincse

Már a felszabadulás előtt a németek kutatták a bogárzói részen. A felszabadulás után megismétlődött, most már eredménnyel, a kutatás. Eddig 10 kút vár bekötésre. A Népszabadság 1978-ban hírei közt beszámolt, hogy a VI. ötéves terv során az endrődi kutakat is bekötik az országos hálózatba.

A legelső fúrás során (1953) 83 fokos víz tört felszínre, s azóta is folyik. A betegek először gödröket ástak, abba vezették a „csodatevő” vizet. Később, hogy az egészségtelen pocsolás fürdőzést megszüntessék, a tanács társadalmi munka szervezésével medencéket építtetett. Hosszú éveken át Nehéz Mihály bácsi volt a gondnoka. Kedvező időben 50-60 gyógyulni vágyó is megfordul a bogárzói fürdőben. Nemcsak endrődiek, mezőtúriak, gyomaiak, hanem a megye távolabbi tájairól, sőt az ország legtávolabbi zugából is eljönnek. Sártrá vernek a fürdő környékén és heteken át üdülnek és „gyógyulnak”. Sokan már évek óta visszatérő törzsvendégek. Mendemondák keringenek minden bizonnyal eltúlzott, felnagyított eredményekről, gyógyhatásról. (Magam is, ha tehetem, évente 5-10 alkalommal kúrát veszek. M. G.)

A találgatások és mendemondák megállítására közlöm az Országos Közegészségügyi Intézet vizsgálati eredményét, mely a községi tanács által 1959. március 26-án küldött vízmintájának megvizsgálása során nyert meghatározást.

Vizsgálat iránya kémiai.

Közölt adatok: Endrőd, 1600 m mély termálkút.

Elemezte: Gaál Lászlóné és Schner Áron.

Vizsgálati eredmény:

Tájékoztató ásványvíz 1 liter vízben oldott alkotórészek ionokban kifejezett és mg-ban mennyisége.

	mg	mg egyenérték	Than-féle egyenérték %
Kálium és nátrium (nátriumban kifejezve) Na ⁺	3538,20	58,97	96,76
Ammónia HN ₃	15,20	0,84	1,38
Kalcium Ca ⁺⁺	15,72	0,78	1,28
Magnézium Mg ⁺⁺	4,37	0,35	0,57
Vas Fe ⁺⁺	0,35	0,01	0,01
Mangán Mn	nem mutatható ki		
A kationok össz.:	3573,84	60,95	100,00
Nitrát	nem mutatható ki		
Nitrit	nem mutatható ki		
Bromid Br	1,16	0,01	0,01
Klorod Cl	430,0	12,12	19,89

	mg	mg egyenérték	Than-féle egyenérték %
Jodid J	4,41	0,03	0,04
Fluorid F	2,05	0,11	0,18
Szulfát SO ₄	71,40	1,48	2,43
Hidrogénkarbonát HCO ₃	2879,67	47,20	77,45
Az anionok összege:	3388,69	60,95	100,00
Metaborsav HBO ₂	86,00		
Metakovasav H ₂ SiO ₃	76,00		
Összesen:	7124,35	121,90	

Oxigénfogyasztás: O₂ 22,40 mg/liter

Fizikai tulajdonságok:

A víz erősen bitumenes szagú, sárgás színű.

Vélemény: Az alkali hidrogénkarbonátsó gyógyvizek csoportjába tartozó jódos termális víz, mely jelentékeny mennyiségű fluoridot, bórsavat és kovasavat is tartalmaz. Nagy mennyiségű oldott organikus anyag tartalma sárgás színűvé és erősen bitumenes szagúvá teszi a vizet. A vízben szennyeződés kémiaiilag nem mutatható ki. A víznek gyógyítás céljaira való felhasználása ügyében szíveskedjenek az Országos Reuma- és Fürdőügyi Intézet Balneológiai Kutatójához fordulni. (Bp. II., Frankel Leó út 25-29.) Az intézet vezetője helyett: Dr. Papp Szilárd osztályvezető.

(A tanács több gyárnak, üzemnek felkínálta üdülő létesítésére. Talán a kialakítandó üdülőövezet létrejötté során hasznosítására sor kerül. M. G.)

Hármas-Körös

Már több ízben szó esett a Hármas-Körösről, mely felbecsülhetetlen áldás és elképzelhetetlen átok is tudott lenni községünkre. Állandó kiöntéseivel sok veszedelmet jelentett. Éppen ezért volt nagy fontosságú közmunka a folyó szabályozása. 1853-tól kiharcolták a lakosságot vízi munkához. A szabályozás elodázhatatlan volt, hisz a termést évről évre fenyegette.

A Hármas-Körös jobb partjának védelmére az Ivánfenéki Társulat a Wodiáner birtok védelmére elvégezte a gátépítést. Az 1855-ös árvíz elmosta a gátat. A szabályozási munkák általában az egész vonalon nagyon vontatottan haladtak, de a legtöbb hátraléka Gyomának és Endrődnek volt 1860 táján.

Megelőző elképzelések után végleges szabályozási tervet 1879-ben dolgoztak ki. A megkezdett átvágásokat kibővítették, a gátakat, töltéseket egymástól minimum 600 méterre tették. Több helyen jelentősen széttávolították a két töltés, hogy szinte víztárolóvá szélesül, pl. a Fazekasi-örház táján. A munkálatokkal pár évvel a századforduló előtt, 1894-ben végeztek. A Körös-szabályozás előtt a mai Endrőd területén átkacsaringózva 26 km hosszúságban folyt. Szabályozás óta 6,5 km-es mederben hömpölyög. A község területét két megközelítőleg egyenlő darabra osztja. Tizenegy jelentősebb kanyar átvágásával meggyorsult a víz lefolyása, csökkent az árvízveszély. A levágott holtágak közül 3 a gátakkal szegélyezett hullámtéren helyezkedik el. (Borbély-Körös, Kenderáz-tató, Fazekasi-Körös.) Nyolc holtág a gáton kívüli kanyaraival termékeny zugokat vesz körül, azok öntözését biztosítja, lehetőséget ad a távolabbi területek locsolására, gazdag halállományukkal a horgászok paradicsoma, dús vízínövényzetük. A vízimadarak kedvelt telepe. (Határ-Körös, Fűzfás-Körös, Ligeti-Körös, a bal parton és Telekparti-Körös, Sóczó-zugi-Körös, Bónum-zugi-Körös, Pap-zugi-Körös, Simai-Körös a jobb parton.)

Közülük a Simai-Körösnek a csak Endrődöt határoló szakasza 13 km. (A visszatérő hosszabb ága mezőtúri terület.) A Folyó-Körös-meder szélessége 80 méter, mélysége 7 méter. Mióta megépült a békésszentandrás duzzasztó, vízszintje állandó. (1942) Ősz végén leengedik a vizet (mossák a medret), mely nemcsak a vízcseret biztosítja, de egyben felkészülés is az őszi árhullám fogadására. Az 1930-as években is még, főleg száraz nyarak idején gyakran méter alatt maradt a vízmagassága. Olyankor a „homokgátakat” megkeresve könnyűszerrel lábaltuk át tizenéves gyerkőcök, kik a „kacsa-strand” táján legeltették a libákat, szedrésztünk és akarva-akaratlan megtanultunk úszni.

A jelenlegi 6,5 km-nyi folyószakaszból 2,1 km az eredeti folyómeder. 4,4 km merőben új, ásott, kubikolt. (Megközelítő számításom szerint 1 millió köbméter földet mozdítottak el, mire az új útjára tért a megszaboltított folyó. A kitermelt földet kubikostaliczkával és lóvontatású kordé (kordély) segítségével vitték a gátba, mely a medertől minimum 300 méterre, de sok helyen fél km-nyire húzódott. A védőgát magassága 5 m, felső szélessége szintén 5 m, talpszélessége 20 m. A gát külső oldalán fél magasságban erősítő padkával nyert megtámasztást. 1919-ben és a harmincas évek közepe táján a gátat megemelték (fejelték). A szükséges földet az árterületen ásott kubikgödörökből termelték ki. (Gyarekkorunkban a tavaszi ár visszahúzódása után tapogatóval sok csukát fogtunk a kubikgödörökben.) Most a legalacsonyabb és legmagasabb vízállás közti különbség meghaladja a 10 métert.

Jelentősen hozzájárult a Körös vízmennyiségének biztosításához a Keleti-főcsatorna, mely a Tisza és a Hortobágy vizét hozza a Körösbe.

Az országos vízállás-jelentések során közölt vízállást Gyomán mérik, ami megegyezik az Endrődön mértekkel. (A Fazekas-zugi szivattyútelepnél található a vízmérce.)

Igen magas vízállást jegyeztek fel 1915-ben (808), 1919-ben (873), 1966-ban (927), 1970-ben (918 cm).

A vízmérce 0 pontja az Adriai-tenger vízszintje felett 89,34 m magasan helyezkedik el. Ez egybe esik az 1888-ban mért legkisebb vízszinttel.

A Körös vidékén feljegyzett nagyobb árvizek évei: 1746, 1750, 1774, 1777, 1782, 1784, 1788, 1806. (Vízügyi Közlemények) Az 1816-os árvízről feljegyezték, hogy 21 napig tartott az áradás, 90 napig a tetőzés és 90 napig az apadás. (VK, 229.) Az 1881-es árvíz krónikája: márciusban Gyoma irányából kiöntött a Körös és előntötte a Kúriát, Paskomot, Szőlők nagy részét. A község belterületére azért nem tudott behatolni, mert a lakosság 2 nap alatt erős körgátat emelt a víz ellen, elfeledhetetlen dicső emléket szerezvén az összefogás és munkaszeretet terén. Az árvíz egész augusztusig tartott. A közlekedés megakadt. Később is csak hajókon (tutaj!) mehettek a tanyák felé. Sok ház összedőlt. 1882-ben véglegesen elkészült a körgát. (E. T.)

Az 1940-es évben hihetetlen mennyiségű belvíz lepte el a környéket. A szélmalom környékén csónakázni lehetett.

Sok izgalmas napot hozott 1970 is. A Körösladány melletti gátszakadás tehermentesítette a gátakat. Itt Endrőd területén is több nagyméretű buzgárt kellett lokalizálni.

Az 1980-as sem volt veszélytelen. Az is nagyon furcsa volt benne, hogy júliusban tetőzött hosszan a Körös. Most Békés mellett, a Hosszú-foki-csatorna gátja szakadt meg, és Tarhos, Sarkad, Gyulavári került veszélybe.

Illő szólni az Endrőd északi részét átszelő Berettyó-ér (Kis-Berettyó, Berettyó-csatorna) létéről is. A Berettyó szabályozása folytán holtág lett. Nyáridőben nemigen volt benne víz. Ősszel és tavasszal a környék vizeit gyűjtötte össze. Az öntözéses mezőgazdaság terjedésében jelentősége megnőtt. Természetes csatorna lett, melyen a község északi területére is eljut az áldást adó víz. Hossza 15 km, szélessége kb. 4 m.

Régi térképeken még látható a Szele-tó. Ma már híre sincs.

Endrőd térségében a Fazekasi-örháznál dolgozik egy jelentősebb szivattyútelep, mely a Fazekasi-főcsatornán át biztosítja az öntözést.

Nem a toronygömbbe kívánom tenni, mint elődeink, hanem az endrődiek fejébe és szívébe az alábbi listát, hogy maradjon fenn néhány név, vezetőinké, kik személy szerint sokat tettek, míg eljutottunk 1980 szép eredményeihez:

MSZMP községi titkára: Kenyeres István. Nagyközségi tanács elnöke: Szilágyi Imre, titkára: Kulik István. Lenin Tsz elnöke: Balázs István, Béke Tsz-é Hunya Elek. ENCI igazgatója: Sárhegyi András, Szabó Ktsz-é Fagyas Mátyásné. Hazafias Népfrent einöke: Véha Illés, titkára: Varju József. Iskolaigazgató: Giricz Vendel, óvodák igazgatója: Fülöp Imréné.

*„... Az mi keveset írtam,
igazat írtam.”
(Anonymus)*

És a további út...

A két szomszédos község házai immár összeérnek. Már évekkel előbb sok endrődi Gyomán telepedett meg, hogy hidat képezzenek a két község lakói között. Besenyszegen, a vásártéri Mező Imre-lakótelepen, a gyomai liget melletti részen nagyon sokan boldog otthonra, jó szomszédokra találtak.

Innen is, onnan is, sokan találnak jó munkahelyi közérzetet biztosító, tisztas megélhetést nyújtó munkahelyet a szomszéd községben.

Sok üzem, intézmény, létesítmény hosszabb idő óta közös, vagy már úgy is létesült.

A társadalmi fejlődés eltüntette a gátakat anyagiakban és szellemiekben egyaránt. Hol van már a gazdag Gyoma és a szegény Endrőd, a katolikus „vacerok” és a protestáns „karórágók” ellentéte?

Egymás mellett születnek gyermekeink. Ki győzné számon tartani hány gyomai—endrődi „vegyes házasság születik” fiataljaink közt? Ugyanaz a vállalat helyezi örök pihenőre a végső nyughelyre költözőket.

Párt- és állami vezetőink hosszú évek óta törnek, egyengetik, építik azt az utat, mely végérvényesen eggyé kapcsolja a Hármas-Körös bal partjának két nagy községét: területileg és gondolkodásilag.

Varga Zsigmondot annyira endrődinek is tartjuk, amennyire gyomai.

A Hazai harangszó hangját hadd hallják a gyomaiak is, gyönyört és büszkeséget érezzenek nyomán ők is.

Tudjuk és valljuk: Rózsahegy Kálmán és Kállai Ferenc ugyanazt az ügyet szolgálta.

Hunya István és Keserű Jánosné (csak kronológiai okból tettem az ilyen sorrendet!) egy és ugyanazon ügyért harcol.

Dr. Sztanyik László és a gyomai Pál Lénárd se legyen csak az egyik községé.

Régi elődeink elmúltak, velük együtt a tegnapi az ellentét is. Összefogva, együtt cselekedve többet, hasznosabbat tudunk nyújtani mi, maiak a holnap számára. Mindkét helyen sokat alkotott a lakosság a szabad élet 36 éve alatt. Mégis, a tennivaló nem fogy, de gomba módra szaporodik. Most már nagyobb alkotásokon a sor. Azok megvalósításához kell mindkét község ereje: alkotó, elképzelő fantáziája és sok szorgos, fáradhatatlan keze.

A kész fejlesztési tervet valósítsuk meg vállalva! S a következő fejezeteket, melyek már közősek lesznek, jegyezze avatottabb krónikás, ki legalább olyan szeretettel kötődik az új szülőhelyéhez (nem tudom: falut vagy várost illene-e ide írnom!), mint mi, akik ma létrejöttét kívánjuk és segítjük.

Részünkről készen állunk a soron következő közös feladatok elvégzésére.

Endrődön, 1980 decemberében

Endrőd nagyjai

RÓZSAHEGYI KÁLMÁN

(Endrőd, 1873–1961) Színész, kiváló művész. Színiakadémiát végzett. 1893-ban szerzett diplomát. Pályakezds: Debrecen, Kolozsvár. 1898-ban a budapesti Magyar Színházhoz szerződött. 1900–1935-ig is a Nemzeti Színház tagja volt. New York-i túrán is részt vett. Felszabadulás után csak vidéken lépett fel 1-1 alkalommal.

Népszínművek, parasztdrámák, vígjátékok utolérhetetlen természetességű, ízes beszédű, realista stílusú jellembrázolójaként tartotta számon a kritika. Magán-színiiskolát nyitott. 1925-ben Endrőd díszpolgárává választották. Születése 100. évfordulóján emlékünnepeket rendezett szülőfaluja. Részt vett lánya: Rózsahegy Mari-ka színésznő. A moziban vetítésre került emlékezetes alakításában: Te csak pipálj Ladányi. Temetésén közsé-
günk küldöttséggel képviselte magát. Szenvedélyes vadász volt. Élményeiről könyvet írt.

Jelentősebb szerepei filmen: A cigány, Liliomfi, A bor, Az új földesúr, Nagymama, Légy jó mindhalálig, Sárga csikó, Arany ember, Falurossza, A torockói menyasszony, Piros bugyelláris, Süt a nap, Varjú a torony-órán, Fekete gyémántok, Halálos tavasz, Rózsafabot, Dankó Pista, Göre Gábor visszatér, Tanítónő, Beszterce ostroma, Állami Áruház, Budapesti tavasz, Mese a 12 találatról, Micsoda éjszaka. Ötvenkilenc filmben szere-
pelt. Lásd: Színházi lexikon.

HUNYA ISTVÁN

Endrődön született 1894. október 1-én. Kubikos, az endrődi földmunkások vezetője, szervezője. Többször bebörtönözték a Horthy-érában. 1932-ben a Szovjetunióba menekült az elfogatás elől. Hazánk felszabadulása után hazatér. A Dózsa népe c. lap főszerkesztője. A MEDOSZ elnöke.

Könyvei: Kubikosok, Emelt fővel.

FENÁKEL JUDIT (1936–)

Gyermekéveit Endrődön töltötte, Szegeden végzett tanítóképzőt, majd tanári oklevelet szerzett. Újságíró. Írásai 1956 óta jelennek meg. A Nők Lapja munkatársa. Munkái: Két utca lakója, Az élet vidám dolog.

BELLA ELEK (1896–1969)

Agrárproletár családból származott. Elemi iskolai elvégzése után kubikosként dolgozott. A 101-es gyalogez-
reddel orosz frontra került. 1915-ben fogságba esett. 1918-ban Szarátovban beállt a Vörös Hadseregbe. Kazany és Szimbirszk körüli harcokban vett részt. 1919-ben tért haza. Mint vöröskatonát részt vett a Tanácsköztársaság harcaiban: Salgótarján, Miskolc, Kassa környékén. A bukás után internáló táborba vitték.

1922-ben a szociáldemokrata párt endrődi szervezetének megalakításában, aktív tagja volt a Magyarországi Földmunkások Országos Szövetségének. 1925-ben megalakult MSZMP endrődi szervezetének alapítója volt. Vezetőségében is tevékenykedett. A kommunista sejtnek egész felszabadulásig tagja volt. A csendőrsortúzó után letartóztatták, mint a tüntetés szervezőjét. 1938-ban a gyomai gátépítésnél sztrájkot szervezett.

Felszabadulás után az MKP szervező tagja lett. Földosztáskor 5 hólat kapott. 1949-ben alapító tagja volt a termelőszövetkezetnek.

Internacionalista tevékenységéért megkapta a Szovjetunió Vörös Zászló Érdemrendjét, itthon: a Szocialista Hazáért Érdemrenddel és Tanácsköztársasági Emlékéremmel tüntették ki. (Forradalmi munkásmozgalom Békés megyei harcosai.)

POLÁNYI MÁTÉ (1901—1940)

Az agrárproletár gyerekként megismert szolgasors korán felnőtte nevelte. 1918 novemberében alig 18 évesen a polgári demokratikus forradalom védelmére a belső rend megőrzésére a nemzetőrség tagja lett. Később a vörösőrség soraiban találjuk. Az intervenció hírére frontszolgálatra jelentkezett. A románok fogságába esett és a gyulai gyűjtőtáborba került. 1921-ben Hunya István vezetésével megalakították Öregszőlőben a Földmunkások Országos Szövetségének helyi csoportját. Itt bontakozott ki kiváló szervező képessége. Tudatosan, fáradhatatlanul művelte magát. 1925-ben már tagja az új legális munkáspártnak, a Magyarországi Szocialista Munkáspártnak. 1926-ban letartóztatás: Gyula, Szeged, de semmit nem tudnak kiszedni belőle. Tevékenyen működik közre Vági István képviselőjelölt népszerűsítésében az 1926-os választáskor. 1930-ban — távollétében — a KMP Aprilovkában tartott II. kongresszusán a Központi Bizottság tagjai közé választották.

1940 őszén a Kárpátokban az ún. Árpád-védlonal építésén dolgozott. November egyik napján ismeretlen körülmények közt eltűnt. Halála körülményeit homály fedi. Lehetséges, hogy a horthysta rendőrség provokációjának áldozata lett. (A forradalmi munkásmozgalom Békés megyei harcosai.)

BENCZE SÁNDOR (1850—1937)

1882-ben Zsámbokról pályázat útján Endrődre tanítónak megválasztották. 1924-ben ment nyugdíjba. Ötvenkét esztendő telt el tanítással. Munkáját nagy ügybuzgalommal és hivatássonnyal végezte. Mint igazgató tanító felettesei és tanítványai, valamint a szülők osztatlan elismerését élvezte. Nyugalomba vonuláskor XI. Pius pápa „pro Ecclesia Pontifice” érdemrenddel tüntette ki. Ez a legmagasabb kitüntetés, amit egyszerű polgár a pápától kaphat.

UJHÁZI MIKLÓS (1863—1941)

Apja Ujházi Sándor endrődi kántor volt. Egyházi berkekben „kérges igazságnak” nevezték. Apja érdemei vezették a választókat, mikor Ujházi Miklósról esett a választás. Ötvenkét éven át volt kántor, „Békés megye főkántora”. Kiváló hangú és költői vénájú énekes. Búcsúztatói szinte a tökéletesség mintaképei. Összegyűjtött alkotásait könyvalakban megjelentették. Az egész országban ismerték. Kiváló énekeseket nevelt utódl.

KOCZKÁS SÁNDOR

1924—30 között az endrődi polgári iskola szervezője és első igazgatója volt. A Móra Ferenc által kezdeményezett Varjas—Lyukashalomban ásatásoknál értékes segítője volt a kiváló régész-múzeumigazgatónak. A községben KÖZMŰVELŐDÉSI ESTÉK-et szervezett és azoknak szívesen hallgatott előadója volt. Áthelyezésekor a H. D. a következő feljegyzést kapta: „A polgári iskolában nagy változás történt. Koczka Sándort, az iskola első, nagy agilitású igazgatóját a VKM — a pilisvörösvári állami polgári iskola igazgatójává nevezte ki. Nagy veszteséget jelent a kiváló és rokonszenves tanfériú elvesztése, érdemeit jegyzőkönyvben öröklítettük meg.” 1934—38 között polgári iskolai igazgató volt Szegeden. (M. G.)

TIMÁR MÁTÉ (1922–)

Elemi iskolák Endrődön. Érettségét Szeghalmon szerzett. Egyetemre megy, de abbahagyva állami gazdaságban dolgozik, segédmunkás, tisztviselő.

Könyvei: Majoros Ádám krónikája, Hajnal hasad, Fényes csillag ragyog, Száz tú hossza, Karcsi, a csicskás, Asszonycsere, A jövőndő tavaszán, Szórtarisznya, Élet a küszöb fölött, Hogy a világ előbbre menjen, Késő virradat, Eleven parázs, Ítéletidő, Hadiérettségi, És a tizenhetedik napon, Talpon álló szerelem, Hazai hárangszó.

UHRIN PÉTER (1887–1944)

Harminc-negyven festménye maradt hátra. Négy elemi és 2 gimnáziumot végzett. Gazdálkodott. Már gyermekkorában a rajz és a festés volt minden öröme. Senkitől nem tanult festeni. Született tehetség. Iskolázással sokra vihette volna. Czinke Ferenc érdemes művész véleménye: „Remek művek, de a színeken meglát-szik, hogy nem tanult, csak magára támaszkodik. „Hidacska” c. temperája 1900-ban készült, 13 éves korában. Meglepően jó. Főleg a paraszti, falusi, katonaeletről vett témát. Olajfestményei élethűek.” (Őszi szántás, Cigánykaraván, Huszárok, Szálláscsinálás faluban, Tűzharc stb.) Képei a családtagoknál, rokonoknál, ismerősöknél van. Egynéhány a csabai múzeumban. Két kiállítása volt: Domszögön és Gyomán a Fészek presszóban. Endrődi Kossuth-díjas.

ENDRŐD KOSSUTH-DÍJASA

ÓRBÓK JÓZSEF

(1911. Órbók József endrődi iskolaigazgató és Belényesi Emília tanítónő fia.) 1951-ben kapott Kossuth-díjat kiemelkedő oktató-nevelő munkájának, pedagógiai tevékenységének elismeréséért. Évtizedeken át Parádon tanított, majd a Belügyminisztérium Dobogókőn levő kollégiumának volt vezetője.

ENDRŐD ORSZÁGGYŰLÉSI KÉPVISELŐI:

1848–49 – OMASZTA ZSIGMOND
1861–69 – TREFORT ÁGOST
1869–75 – ERDŐDI FRIGYES
1875–81 – ZSILINSZKY MIHÁLY
1881–92 – HOJTSI PÁL
1892–901 – BARABÁS BÉLA
1901–04 – FÁBRI KÁROLY
1904–10 – ZSILINSZKY ENDRE

1910–12 – KOVÁCS GYULA
1912–18 – PERÉNYI ZSIGMOND
1922–39 – ZEŐKE ANTAL
1939–44 – RUBINEK ISTVÁN
1945–49 – VASZKÓ MIHÁLY
1964–68 – HORVÁTH IMRÉNÉ
1968– – VARGA ZSIGMOND

Statisztikai adatok

Érdekes statisztikát közlök Takács Ágnes IV. évfolyam magyar–történelem szakos tanárjelölt „Demográfiai viszonyok Endrődön a 18. század második felében” c. szakdolgozatából:

Születések időnyhullámvázása: (1770–1801 között)

Évi átlagszületés: 294.

januárban:	41	13,9%
februárban	28	9,5%
márciusban	25	5%
áprilisban	23	8%
májusban	23	7,8%
júniusban	18	6,1%
júliusban	20	6,8%
augusztusban	21	7,2%
szeptemberben	29	9,9%
októberben	25	8,5%
novemberben	26	8,9%
decemberben	15	5,1%

A család típus adatai a fenti időpontban:

Gyermektelen a családok 6,6%-a, 3 gyerekes 3,3%, 4 gyerekes 3,3%, 5 gyerekes 3,3%, 6 gyerekes 10%, 8 gyerekes 13,5%, 9 gyerekes 20%, 10 gyerekes 13,5%, 11 vagy több gyerekes 26,7%.

Halálozás:

Az évi halálozás-átlagból: január 11,02%, február 9,33%, március 11,02%, április 12,29%, május 11,02%, június 5,93%, július 4,66%, augusztus 3,82%, szeptember 8,05%, október 8,05%, november 5,93%, december 9,33%.

A halálozás megoszlása életkor szerint: (1770–1801 között)

1 éven aluli évi átlagban:	53 a halottak	22,5%-a
1–6 év közt évi átlagban:	84 a halottak	35,6%-a
7–14 év közt évi átlagban:	9 a halottak	3,8%-a
15–39 év közt évi átlagban:	21 a halottak	8,9%-a
40–49 év közt évi átlagban:	14 a halottak	5,9%-a
50–59 év közt évi átlagban:	15 a halottak	6,3%-a

60—69 év közt évi átlagban:	18 a halottak	7,7%-a
70 vagy idősebb évi átlagban:	22 a halottak	9,3%-a
évi átlag:	236 a halottak	100,00%

Tehát az évi 236 halottból gyermekkorban hal meg (0—14 éves) 146, a halottak: 61,9%-a.

A KÖZSÉG TERÜLET ÉNEK MEGOSZLÁSA (1980)

Belterület:	354 ha	4331 m ²
Külterület:	10 800 ha	1488 m ²
Zártkert:	413 ha	6977 m ²
Összesen:	11 568 ha	2796 m ²

A község területéből állami tulajdon: 51 ha, ebből zöld terület 8 ha.
Magántulajdonú zártkert és szántó: 98 ha.

ENDRŐD LÉLEKSZÁMÁNAK ALAKULÁSA

1732	244
1764	1 222
1973	1 655
1827	6 510
1850	6 874
1860	7 519
1869	8 714
1880	9 372
1890	10 898
1900	11 850
1910	13 505
1920	13 850
1930	13 928
1944	12 319
1946	9 897
1950	10 025
1960	9 263
1970	8 136
1980	7 509

NÉPESSÉGVÁLTOZÁSI ADAT A FELSZABADULÁS UTÁN

	Születés	Házasság	Halál
1938	263	141	185
1939	256	117	181
1940	221	107	195
1941	201	115	161

	Születés	Házasság	Halál
1942	244	103	185
1943	223	112	174
1944	253	80	178
1945	204	125	201
1946	185	147	149
1950	238	120	100
1953	183	97	153
1955	180	102	99
1958	123	80	105
1960	106	83	100
1970	110	66	96
1974	130	61	132
1979	96	63	86

HALÁLESETEK SZÁMA ÉS OKA 1918-BAN

Összesen bejegyezték: 475 halálesetet

Ebből:	0- 3 éves:	78	oka: vele született gyengeség, tüdőlob, bélhurut, rángógörcs
	4-20 éves:	83	zöm: tüdőlob és tbc
	21-30 éves:	48	tüdőlob és tbc
	30-50 éves	18	tüdőlob és tbc
	50 felett	214	tüdőlob és tbc

A tüdőlobbal és tüdővésszel kapcsolatos halálesetek zömmel az őszi időszaktól (szeptember) következtek be, szinte minden második eset az volt. Hősi halált halt 1918-ban 52.

1919-ben 262 haláleset, 1920-ban 279 haláleset történt.

NÉPESSÉGVÁLTOZÁS RÉSZLETEZÉSE

1971-78 KÖZÖTT

	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978
Összlakos:	7763	7688	7670	7567	7480	7356	7509	7509
Születés:	93	98	87	126	126	96	109	94
Halálozás:	103	108	116	126	126	111	100	135
Term. szap.	- 10	- 10	- 29			- 15	+ 9	- 41
Idevándorlás	206	140	178	100	100	231	80	59
Elvándorlás:	281	158	281	187	224	78	76	68
Vánd. különbség	- 75	- 18	-103	- 87	-124	+153	+ 4	- 9

A KÖZSÉG LAKOSSÁGÁNAK ÉLETKORI MEGOSZLÁSA

	1970-ben	1977-ben
Összlakos:	8136	7509
0- 2 éves korú	265	314
3- 5 éves korú	252	295
6-14 éves korú	917	663
15-29 éves korú	1644	1514
30-39 éves korú	936	881
40-49 éves korú	1259	1175
50-59 éves korú	1019	958
60 éve felett	1844	1709

A KÖZSÉG LAKOSSÁGÁNAK
FOGLALKOZÁS SZERINTI MEGOSZLÁSA

	1900		1910		1920		1930	
	K	E	K	E	K	E	K	E
Öst.:	3054	4078	3104	5133	4641	6107	4969	5065
Ip.:	726	1418	432	838	432	1006	1067	1652
Közl.:	22	62	54	103	51	147	49	89
Ker.:	89	168	73	150	68	128	115	131
Npsz.:	285	597	880	1899	109	196	102	140
Egy.:	329	326	348	500	398	414	473	549
Össz.:	4505	7350	4891	8623	5852	7998	6302	7626
	11 855		13 514		13850		13 928	

K = kereső, E = eltartott, Öst. = őstermelő, Ip. = ipar, Közl. = közlekedés, Ker.: = kereskedelem, Npsz. = napszámos, Egy. = egyéb.

LAKOSSÁG-LAKÓHÁZAK SZÁMA – BELTERÜLETEN
LAKÓK SZÁMA

Év	Lélekszám	Központban él	Lakások száma
1937	13 928		3118
1960	9 263	4779	2789
1970	8 136	5233	2694
1980	7 509	5563	2681

Az 1937-es adatban még Hunya és Szentmiklószug is Endrődhöz tartozott. A későbbi lakáscsökkenés abból adódik, hogy a lebontott tanyák tulajdonosai közül sokan nem Endrődön, hanem Gyomán vagy Mezőtúron építettek, oda költöztek.

Községünk lakóházainak első sorszámozása 1860-70 között volt; úgy, hogy a község legészakibb határrészén kezdődött 1-gyel és folyamatos emelkedéssel haladt dél felé. A belterületi házak is benne voltak a sorban.

1980-ban a központi belterületen beépíthető (állami) vagy megosztható telek alig néhány van.

Az 1007/1971. évi kormányhatározat alapján a község további fejlődése: Gyoma—Endrőd egybeépítése és várossá fejlesztésével van összefüggésben. Az Endrőd keleti szélén a körgát túlsó oldalán elkezdtek az új lakótelep építését. Több szintes házak építésével, az Újkert benépesítésével Endrőd és Gyoma szervesen eggyé lesz.

Házi szociális gondozó 1969 óta működik tanácsi alkalmazásban.

Társadalmi szociális gondozó 3 megbízottal végzi munkáját 1970 óta.

1960 óta felgyorsult a község lakóházaik felújítása, átépítése. Voltak évek, mikor évi átlagban 100-120 új lakás vagy felújítás létesült. Két- és háromszintes épületek létesítése a Szabadság utcán (Erzsébet tér) kezdődött. Legnagyobb méretű a November 7. lakótelepen. 1975 óta padlásszobás lakóházak hódítanak.

Az üdülőkörzettel nyilvánított zugokban 1980-ban már mintegy 50 hétvégi üdülőház épült. (Helybeli és vidéki tulajdonosoké.)

E krónika lejegyzésekor a régen uralkodó számú nádas, földes lakások már az összesnek csak 10%-át teszik ki. Zömmel Öregszőlőben és tanyai részeken találhatók.

Cseréptetős, téglafalás házak 1910—20-as években kezdtek épülni.

KÜLTERÜLETI HATÁRRÉSZEK

Északi részen: Berek, Csejtpuszta, Sűrűcsejt, Kiosztott földek, Kiserét, Kisállás, Kocsorhegy, Koplaló, Nagylapos, Rigalyos, Simapuszta, Simai zug, Szentmiklószug, Udvarnok, Varjas, Vasúti őrházak, Susánhát, Zseber, Harcsászug, Bónézug, Sócózug, Papzug, Kecskészug, Templomzug, Telekpart.

Déli részen: Bacsalapos, Décspaskom, Fazekaszug), Kúriaszőlők, Kondorosi tanyák, Öregszőlő, Páskumi tanyák, Peresi tanyák, Polyákhalom, Ugari tanyák.

Régebbi nevek: Álmosdomb, Parajhegy, Güzükapu, Lóger, Kondorosi tanyán 1935. február 25-ével községi jegyző és anyakönyvi kirendeltséget létesítettek. 1946. január 27-től önálló község Hunya néven. Endrőd legjobb minőségű földje volt.

A község területi felosztása:

I. kerület: Endrőd belterülete.

II. A községtől délre eső részek a kertek aljával, az Öregszőlő csordagyepig.

III. kerület. Peres, Ugar Polyákhalom. (A kertek aljától délre eső területek.)

IV. kerület: Kondoros-tanya. (Endrődszentlászló, Hunya.)

V. kerület: A Köröstől északra fekvő részek, a mezőtúr—dévaványai útig.

VI. kerület. A mezőtúr—dévaványai úttól északra.

ENDRŐD UTCÁI (Zárójelben az előző neve)

Árpád utca

Vörös Hadsereg út (Apponyi)

Bajcsy-Zsilinszky (Andrássy)

Arany János (Batthyány)

Somogyi B. (Bethlen G. tér)

Nap (Brassói)

Rózsa F. (Forgách, Molotov.)

Ady E. (Aradi)

Mohácsi (Iglói)

Táncsics M. (József főherceg)

Dózsa Gy. (Király)

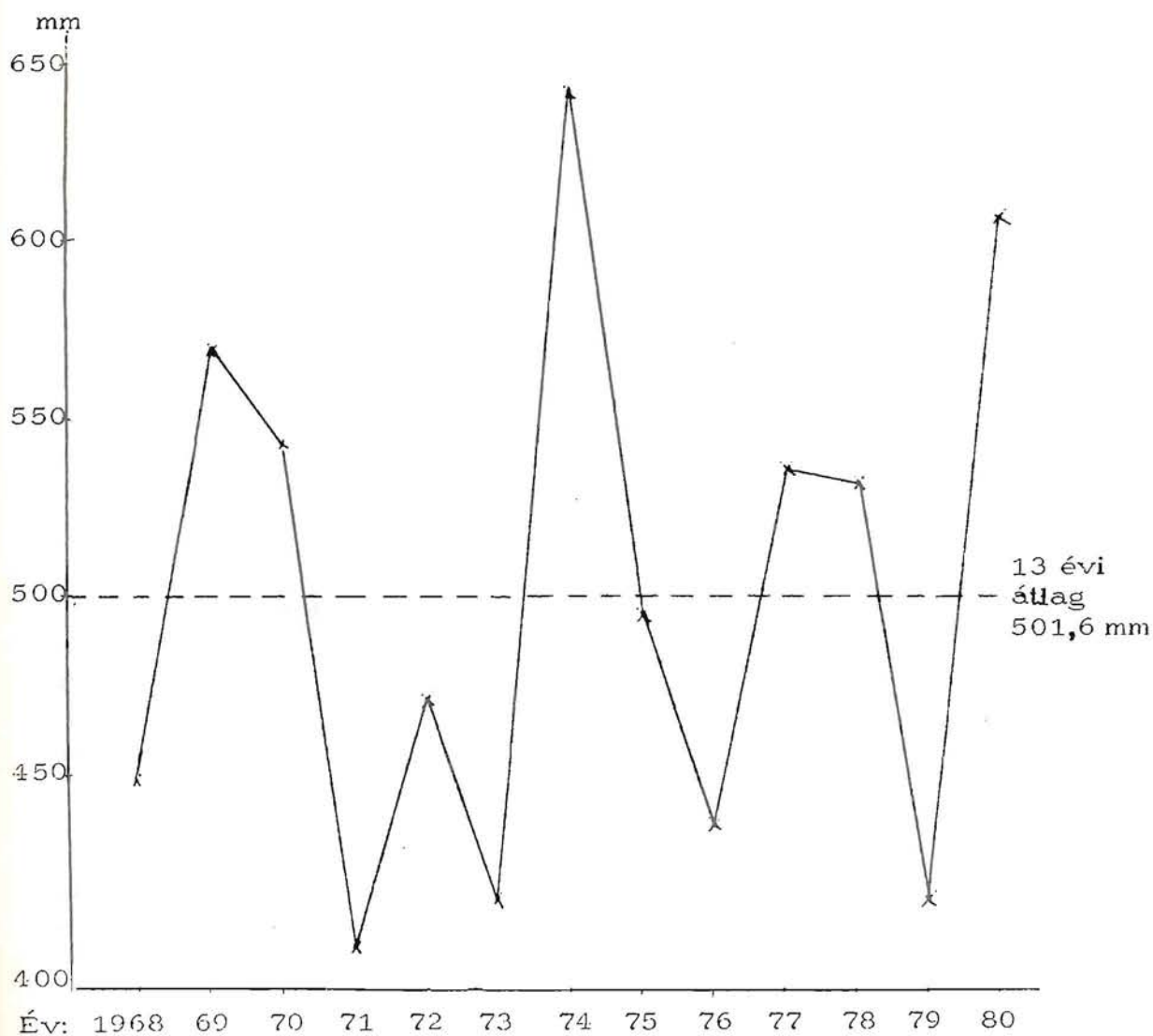
Köztársaság (Korona)

Kulich Gy. (Mátyás király, Rákosi M., Mátyás)

Polányi M. (Nagy Lajos király, Vorosilov)

Évi csapadék mm-ben 1968–80 között a község belterületén:

Év	Csapadék mm	Esős napok száma
1968	449,4	
1969	570,9	75
1970	543,0	
1971	402,0	
1972	470,4	
1973	418,8	56
1974	640,2	113
1975	493,2	93
1976	437,3	99
1977	537,5	92
1978	532,6	88
1979	418,0	82
1980	608,5	106
	6521,7 mm	évi átlag: 501,6 mm

Bem (Nagyvárad)
József A. (Kolozsvári)
Ságvári E. (Schiefner Ede)
Gorkij (Stefánia)
Fürst S. (Szent Antal)
Hídfő (Szent János, Lenin)
Lenin (Gr. Széchenyi, Sztálin)
Kossuth tér (Cigánytelep)
Szabadság (Erzsébet királyné)
Béke (Temesvári)
Tompai M. (Szebeni)
Hámán K. (Vida I., Hunya I.)
Napkeleti (Napkeleti, Vass Z.)
Bartók B. (Zsolnai sor)
Baross Gábor
Bányász
Csurgó
Damjanich
Madách Imre
Orgona
November 7. tér
November 7. ifj. lakótelep
Tulipán
Sallai Imre
Deák Ferenc
Halász
Hatház
Honvéd

Hősök tere
Hunyadi János
Kinizsi Pál
Kossuth
Körös
Lábas
Liliom
Lehel
Munkás
Petőfi
Rákóczi F.
Selyem út (Szent István)
Sugár út (Szent László)
Temető
Vadász
Zrínyi Ilona
Zsák
Új utcák (lakótelepen)
Alkotmány
Gárdonyi G.
Rózsasági Kálmán
Népliget
Micsurin
Kilián tér
Alkác
Egressy Béni
Erkel Ferenc
Fazekasi
Gábor Áron
Kisfok

Nagylaposi utcák:

Mező Imre (Kassai)
Munkácsy Mihály (Munkácsy)
Kölcsey Ferenc (Lőcsei)

Zalka Máté (Rozsnyói sor)
Jókai Mór (Szabadkai)
Vasút sor

A Szabadság utcát (Hasításnak is nevezték). Tőle keletre volt a Gyomavég, nyugatra a Szarvasvég.
A November 7. lakótelep régi neve: Kántorkert, vele szemben a kövesút másik oldala: Újtelep, vagy Tanítótelep. A Temető utca népies neve: Bangó (Bankó?) utca. Gazdagok utcája.

Még néhány érdekesség

A második templom, mely a paticsból épített elbontása után szilárd anyagból készült, 1751–53 között épült. Mellé 1760-ban haranglábat állítottak. Majd 1770-ben a templomhoz téglatornyot emeltek.

Ennek a második templomnak méretei: hossza 16,75, szélessége 4,5 öl volt.

„A Körös mellett fűzfák ültetése elrendeltetett: 177⁰-ben.”

Az öregszőlői kertekben és más területeken a filoxera 1894-ben ölte ki a szőlőt.

1905-ben alakult meg Endrődön a József főherceg Szanatórium egylet 40 taggal a tbc leküzdésére.

1907: „25 munkásházat kell felépíteni, egy-egy nem lehet 1000 koronánál drágább.” (Megközelítően 50 mázsa búza árát tette ki. H. D.)

1918: „A község kulturális életének előmozdítására RT alakult, mely ügykörébe következő intézményeket foglalt és Isten segítségével a község közjára életbe léptetni óhajt: úgymint egy motoros gőzmalom, gőzfürdő, vízvezeték és villanyvilágítás. Szó van egyszersmint egy keskeny nyomtávú vasútról is, mely Gyomát Endrőd és Konodorosn át összeköti Csabával. Az érdeklődés igen élénk, és tekintve a mostani pénzbőséget, alig lehet kételkedni, hogy e nagy hordejű eszme végrehajtvá ne lenne.” (Faxit Deus! H. D.)

1925-ben készült el az Andrassy út (Bajcsy út) kövezése 800 m hosszan.

Kivonat az endrődi rk. iskolaszék 1928. november. 10-i jegyzőkönyvéből: . . . „Az ugari iskolában 64 növendék van. Az ugari lakosok azt kérik, hogy az állás lehetőleg férfi tanerővel töltsék be az ismétlős fiúk és leventék miatt. Egy férfpályázó van: Brichse Ernő, akit azonban a kommün alatti magatartása miatt nyugdíjaztak. Igaz azonban, hogy a vád alul, miután az teljes beigazolást nem nyert, bírói ítélettel felmentették. Indítványozza az elnök, hogy a testület forduljon kérelemmel a minisztériumhoz, vajjon nem kifogásolja és jónak véli-e a nevezett tanító további működését. S amennyiben aggályok nem merülnek fel, őt az államsegéllyel épült ugari iskolához, mint első tanítót kinevezni kérje.”

1948. március 15. a SZABADSÁGHARC CENTENARIUMA: a Domszög elé emlékművet építettünk társadalmi munkával. Fő irányítója Lapusnyik Lajos. Az emlékművet a 46-os főközlekedési út kialakítása kor lebontották és a ligeti iskola udvarán állították fel.

A centenárium napján 3,5 éves hallgatás után megszólaltak a toronyban az újraöntött harangok. Egyik 11 q, a másik 493 kg-os.

Hagyományok-gyűjtések

VASPARIPA

(Történet elődeinkről nagyapám elbeszélése nyomán)

Már alaposan benne voltak a múlt század második felében. (Nem is olyan régen volt!) De az akkori endrődiek nem láttak még „magától nyargaló vasparipát”.

Nem is igen hitte senki, hogy lehet ilyesmi.

— Ha mégis megy, akkor abba már valami gonosz huncutságnak kell lenni — vélekedett a község vezetősége a bíró megfogalmazása szerint.

— Bolond beszéd a, uram bocsá' — mondogatták az akkoriak. Még hogy a vasparipa magátú vágta?!

— Kár azt a nagy töltést, azt a nagy gátat csinálni. Beleölik a sok követ. Aztán majd elbonthatják.

— De hogy is mehetne valami, ami nem élő!

Aztán, hogy a vastalpakat, a síneket is lefektették, még nagyobb lett a meghökkenés.

— Miféle csuda az, ami két ilyen vékony vasgerendán ilyen hosszan menni?

— Lehet, kerítésnek szegezték fel azokat a vasakat, hogy kívül ne csússzon a kerék, hogy le ne kanyarodjon a magas gátról.

— Nem létezik. Nem lehet a. A mán nem igaz — tamáskodtak többen is.

Aztán eljött az ideje, amikor meghirdették, még ki is publikálták, hogy próbaújtját teszi az acélszörny, a mozdony.

Éppen szénagyűjtés ideje volt.

A falutól északra elterülő kaszáló munkás népei oda sereglettek früstük után mindnyájan a pályához. Tisztes távolságra álltak a sínektől. Nem mintha félnének, „de jobb vigyázatosnak lenni az effélével”.

— Sose lehessen tudni . . .

Szép számú népség gyűlt össze itt is, ott is; csoportosulva. Az emberek a vasvillát is magukkal vitték, pedig szénagyűjtéshez „favella dukált”. Csupán azért vitték, hogy ippeg ott legyen. Hogy ne álljanak üres kézzel.

Beszélgettek. Mérlegelték az eshetőséget. Az asszonyok nem szóltak bele. Nekik hallgatni illett, mikor az embernép komoly dolgról tárgyalt.

Időnként elhallgatva északnyugatnak fordult komoran az egész csoport. Vártak kételkedve, . . . hátha mégis lesz valami a csodából. Nem hitték, de borzongtak tőle. Feszülten figyeltek.

Hol egyik, hol másik állapította meg:

— Nem gyün.

Szavukból a rossz szellemet elűző varázsló ereje érződött.

— Mán hogy is gyühetne!

Folytatták a beszélgetést. Felelevenítették a Bibliát; hogyan kísértette meg a Sátán hol egyik, hol másik eleinket, hogy eltérítse az igaz útról.

Nem mondták, de többen is gondolták, hátha ez is valamiféle sátáni praktika. Nem hitték, hogy látnak majd valamit, de egyiknek sem jutott eszébe, hogy otthagya a várakozást, visszamenjen és szaporítsa a rendek számát.

igazság, titok izgatta őket. Közeledett már délhez az idő, mikor Mezőtúr irányában megjelent valami feketeség. A tiszta égen füstfoslányok oszladoztak.

— Gyün! Figyeljék csak kentek! — szólt a jó szemű esküdt.

Mind arra figyeltek. Döbrent csend lett a válasz. A gyerekeket, kik eddig szerte szaladgáltak, nyargalásztak az asszonyokhoz parancsolták. Mindnek megfogta a kezét az anyja.

Nézték mindnyájan merőn a közeledő valamit. A férfiak földbe szúrták a vasvillákat. Ráterenyeltek a nyél végére, állukat rátámasztották, mint a nyáját figyelő juhász botja végére.

Kis idő múltán a zakatozás is hallatszott. A villákat kihúzták a földből. Voltak, kik néhányat előbb léptek elszánt kifejezéssel az arcukon.

Így közelednek a veszett kutya felé, mikor a kör bezárul körülötte.

Mikor aztán a vasparipa jó kiáltásnyira ért, az asszonyok térdre ereszkedtek keresztet vetve. Legbiztosabb módja ez az ördögűzésnek. Menekül a kísértés ennek láttán.

Egyik-másik férfi mélyen előre hajolt, s oldalt fordított fejjel kémlelt a vasburok aiá.

Hátha kilátszik a „belüre fogott lovak vagy isten ments, mert az is lehetséges: — magának az ördögnek a lába. Annak is szakasztott olyan patája van.”

Utána fordultak a tovafutó szuszogó, prüsszögő szörnyetegnek, mely négy kupét húzott maga után.

Sokáig nem szólt egyik sem. Nézték, míg belátták. Nem tudták való-e vagy igézet, aminek tanúi voltak. Ott álltak egy darabig, mintha meg akartak volna bizonyosodni, hogy nem fordul vissza.

Az asszonyok közelebb húzódtak a férfiakhoz. Csak mikor már nem látszott semmi, szólalt meg az egyik:

— Elment.

Szavában csodálkozás és megkönnyebbülés volt.

— Ei.

Válaszolt rá kurtán több is egyszerre. Aztán csoportosan indultak vissza a munkába. Hosszan gondolkoztak, csak aztán kezdtek beszélni a látottakról.

(Csak okosak voltak, mikor nem engedték, hogy a falun keresztül menjen a vasút. Így, még a határban járva is nagy galibát okozott.)

KÉT MEGŐRZÖTT VERS A MADISZ FALIÚJSÁGRÓL 1944 DECEMBERÉBŐL

DÓZSA SEREGE

Vért köhög a föld. Vért köp bűnös száj.
A rabtartóknak most mindene fáj.
Szédülnek. Nekik minden fekete:
Mert rájuk tört a Dózsa serege.

Remegve bújnak földi odvaikba,
S halálraváltan várnak jobb napokra.
Könyörögnek most sírva és rettenetve,
Mert rájuk tört a Dózsa serege.

Pedig hogy fenték a gyilkos vasat!
Most végre győzött a népakarat.
A lator most mind álszent, remete,
Mert rájuk tört a Dózsa serege.

De ők dölyfösen, kéjelegve
Fenn járkáltak a fellegekbe,
és mégsem látták, hogy van fegyvere,
S csatára indul a Dózsa serege.

Hiába üzent rájuk jónéhányszor
A nép követe, hogy jó lesz egy pár sor
igazság, elég a bűnök tömege,
mert bosszút áll a Dózsa serege.

Tudjátok meg hát: nem pusztít, nem öl,
de méltán sújt le a munkás ököl,
Mert szenvedett és volt épp elege,
De most győztes a Dózsa serege.

Nem ölni jött el, csak méltón ítélni,
a bűnösöknek most van okuk félni.
Büntet is a nép. De mást tehet-e?
Dózsa meggyötört munkás serege?

ÚGY, MINT RÉGEN A CSODÁK JÖTTEK . . .

(1945 nyarán)

Alig ocsúdunk fel a mából,
ránk köszönt, süvegel a holnap
Ámulatból újabba esünk,
babonásan látunk sok újat.

Hát ki nem látja, hogy való ez,
hogy szépül a mától a holnap,
hogy millió dolgos kéz épít,
s közben furcsa szépet dalolnak?

Nőnek a falak emeletre.
Süllyednek a nyomortanyák
Millió kéz farag, barkácsol,
vázat szerel, ragaszt téglát.

Huzalok futnak mérföldlépő
óriáslábú nagy csizmával,
apró eldugott falvak fénye
megbirkózik az éjszakával.

Úgy, mint régen a csodák jöttek,
jön csodának holnap holnapra,
s a régi urak bitor földjén
a kalászt a béres aratja.

RÉSZLETEK A BETLEHEMEZÉSBŐL

Eljött már karácsony szürke szakállával.
Lyukas a bocskorom, nem győzöm szalmával.
Adjonak egy garast, akár egy petákot,
Hogy tölthessek rajta egy nagy ménkű tákot.

Hopp! Pista jónapot! Már én is itt vagyok.
Báránybőr bundámon a lyukak is nagyok.
Az éjjel a vadak húzták-vonták,
De jól juhászokdram, széjjel nem húzhatták.

Gyere be te kétszáz éves öreg!
Nem megyek, míg egy szál kolbászt meg nem eszek.
Gyere be, mert ha kimegyek, a botommal elverlek.
Hopp, lencsés, szerencsés jóestét kívánok!
Nem ismeritek ti az isten tíz agrafusát?

LAKODALMI KÖSZÖNTŐK, „RIGMUSOK”

Behoztam a kakast egész tarajával,
Nem kacérkodik már a szomszéd tyúkjával.
De hogyan fogtam el, azt is elbeszélem,
csak figyeljenek rám türelemmel, kérem.
Szaladgált a kakas a jérce nyomába,
Én meg kaptam magam, futottam utána.
Szépen szerencsésen mindkettőt elfogtam,
fejét lenyiszáltam, forró vízbe dugtam.
Bocskorát lehúztam, tollát letöröltem,
Ezen finom levest el is készítettem.
Látják, még utánam vagy húsz társam vagyok,
A tál tenyerüket süti ám, de nagyon.
Most hát lábunk előtt ne járkaljon senki,
mert a fejét könnyen leforrázunk neki.
Itt a finom leves, benne főtt meg a hús.
Kinek a foga fáj, csak az legyen most bús.
De még mielőtt a kanálhoz nyúlának,
Adjunk hálát érte az egék urának.
Nosza muzsikuskok, hadd szóljon a ritmus,
ezzel dicsérettessék az úr Jézus Krisztus. Vivát!

Megint csak megjöttem. Nem is oly sokára,
És elárulhatom, nem jöttem hiába.
Ezen eledeléért szörnyű próbát tettem,
Mert egy szilaj kossal két nap verekedtem.
Már-már attól féltem, hogy erőt vesz rajtam,
Mikor egy rántással nyakát kicsavartam.
Fejét a testéről íziben levettem,
Az ízes falatot abból készítettem.
Asztalon az étel. Lehet bőven szedni
Nem kell a gazdánkat sajnálni, kímélni. Vivát!

Pohár a kezembe. Jó borral van tele.
Nagyon okos ember öntötte azt bele.
Jó volna a nevét egy tökre felírni,
és azt a Sínai szent hegyre felvinni.
Onnan beledobni tenger mélységébe,
Hadd veszne a híre bele mindörökre. Vivát!

sziklandós legyen az új embernek talpa,
Hamar bába után szaladgáljon rajta! Vivát!

Gyarapodjék az új asszony testben és erőben,
Ikrekét ringasson jövőre bölcsőben! Vivát!

Ne csodálja senki, hogy ily okos lettem,
Szent Borbála napján pincében születtem.
Nagyapám kántor volt, apám kefekötő,
Mód nélkül itta a jó bort mind a kettő.
Nékem is csupán csak egy a kívánságom:
Nyolc akós nagy hordó legyen a halálom.
Mikor veszttem érzem, abba ülök bele,
Kitátom a számat, dő a jó bor bele.
Angyalok visznek az égbe, ahogy dukál,
Szent Péter urunk a kapuban szalutál. Vivát!

RÉSZLET UJHÁZI MIKLÓS
TRÉFÁS BÚCSÚZTATÓJÁBÓL

Öt liter borom van a testamentomban
Hogy elmondjam, ahogy írnák
Irsai búcsúztatóját.
Kisbárány, de vén kos ott a főkolompos
az jár legelői.
Legelői jár, mellette áll
puli helyett a boragár.
Szomszédom far felől, jó Orbók jöjj elő,
neved ordítom.
Könyörög a szomszédasszony,
csontjainak irgalmazzon . . .

RÉSZLET VASZKÓ IRÉN ÁLTAL
ÖSSZEGYŰJTÖTT IL:
ENDRÓDI KÖSZÖNTŐKBŐL

Mi van ma, mi van ma? Feketevasárnap.
Holnap lesz, holnap lesz a második napja.
Andreás, bokrétás, feleséges, jó mátkás
jól megfogd a lovad kantárját,
hogy el ne tapossa a pünkösdi rózsát.

IGAZ, NEM IGAZ . . . ?

Ujházi Miklós kántor bácsi nagyon szerette a bort. A kántorház pinceajtójának szemöldökfájára írta:

„Eregy alá gyarló tustem!”

Kántor bácsi 140 kilónyit nyomott. A barátja, Orbók János tanító is több volt valamivel ötvennél. Testi-lelki barátok voltak. Egy alkalommal versenyre keltek. Öt liter volt a tét. Az nyert, aki a Balogh-kocsmától (Napkeleti vendéglő) előbb felér Varju Fülöphöz. (Dombszög.) Orbók már asztalnál várta a belihető kántor bácsit, s előtte ott volt 5 liter bor. Kántor bácsi ráült az egymás mellé helyezett két székre és maszírozni kezdte a vádlijait. Kis idő múlva megszólalt:

— Te János, úgy fáj a vastaghúsom.

Orbók kiitta poharát. Szánalmas arccal a barátjára nézett. Aztán lenyúlt ő is a lábát tapogatni és csak ennyit mondott:

— Nekem is fájna, de nincs.

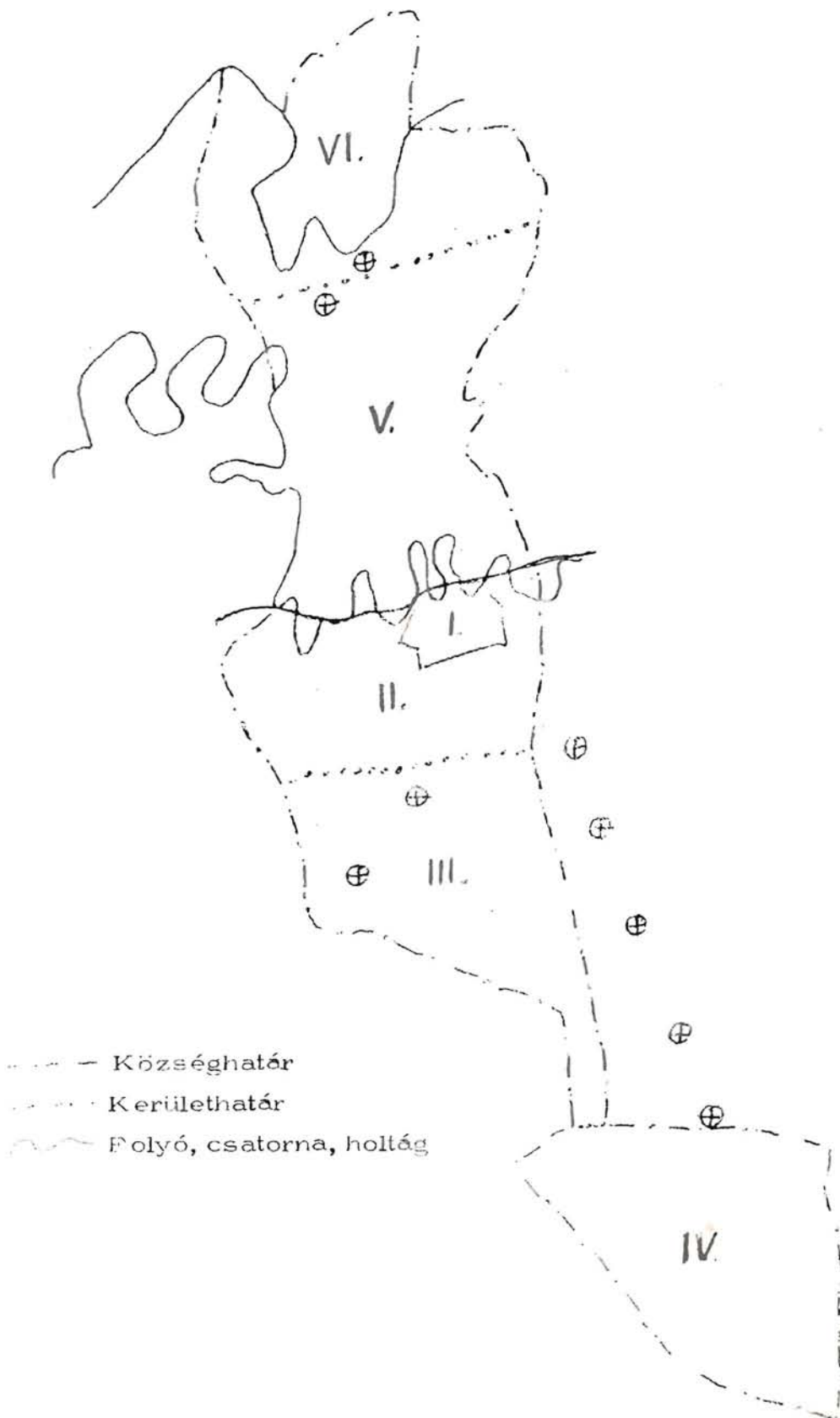

Endrőd legokosabb lova az öreg Puskás (Kosztai) Pál hentesnek volt. A jó nagy bakkecske nagyságú állat maga húzta a kocsiját. Mikor a vágóhídon gazdája felpakolta a húst, a ló elindult, de csak a Szaálos-kocsmáig ment, ott megállt. Megvárta, míg a gazda odaér, megissza a pohár borát. Mikor Pali bácsi kijött, a szürke elindult és ezt az akciót megismételte a Tóth Miska, a Kiszely-kocsmáig, az Ipartestület, a Hanyecz-kocsmáig, Janka-kocsmáig, Kenyeres-kocsmáig, és a Balogh-kocsmáig ajtajában. Soha cserben nem hagyta a gazdáját. Illetve egyszer mégis, mikor egy reggel elfelejtett felébredni, mert egy kos agyontaposta.

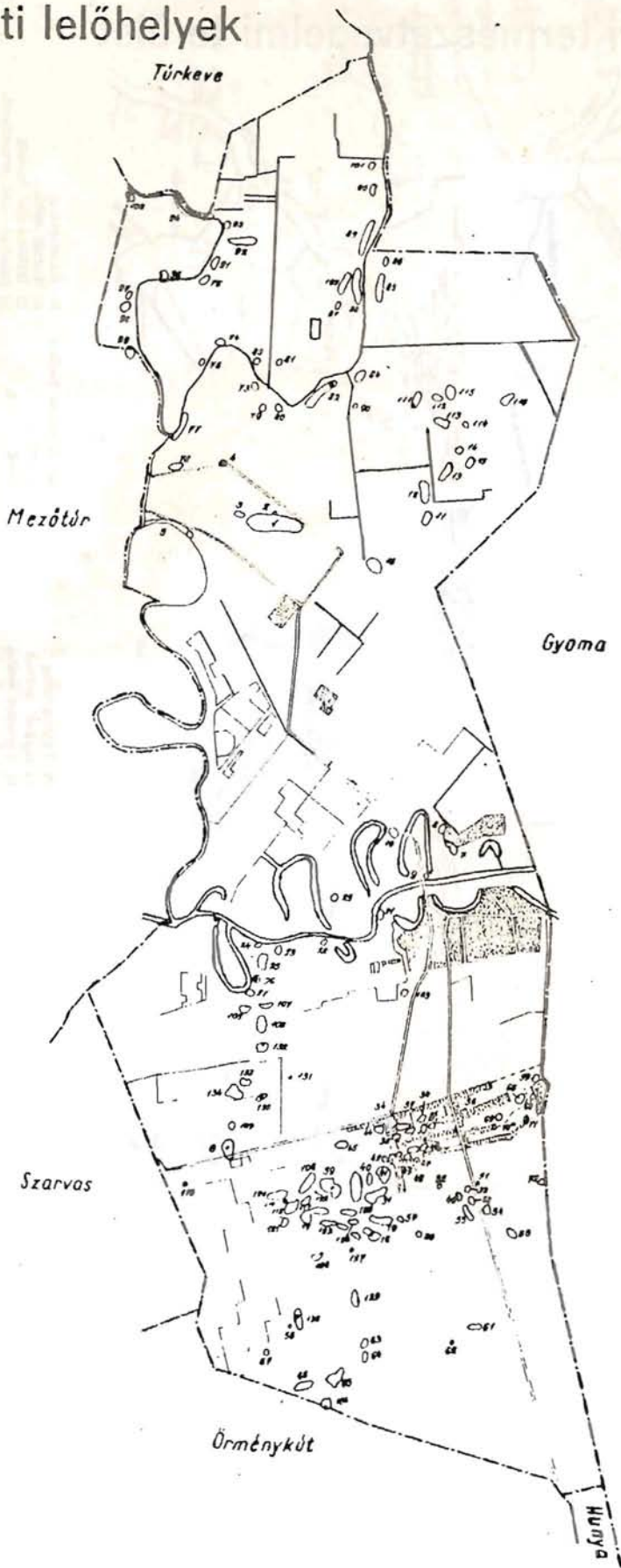
Határhalmok, -dombok

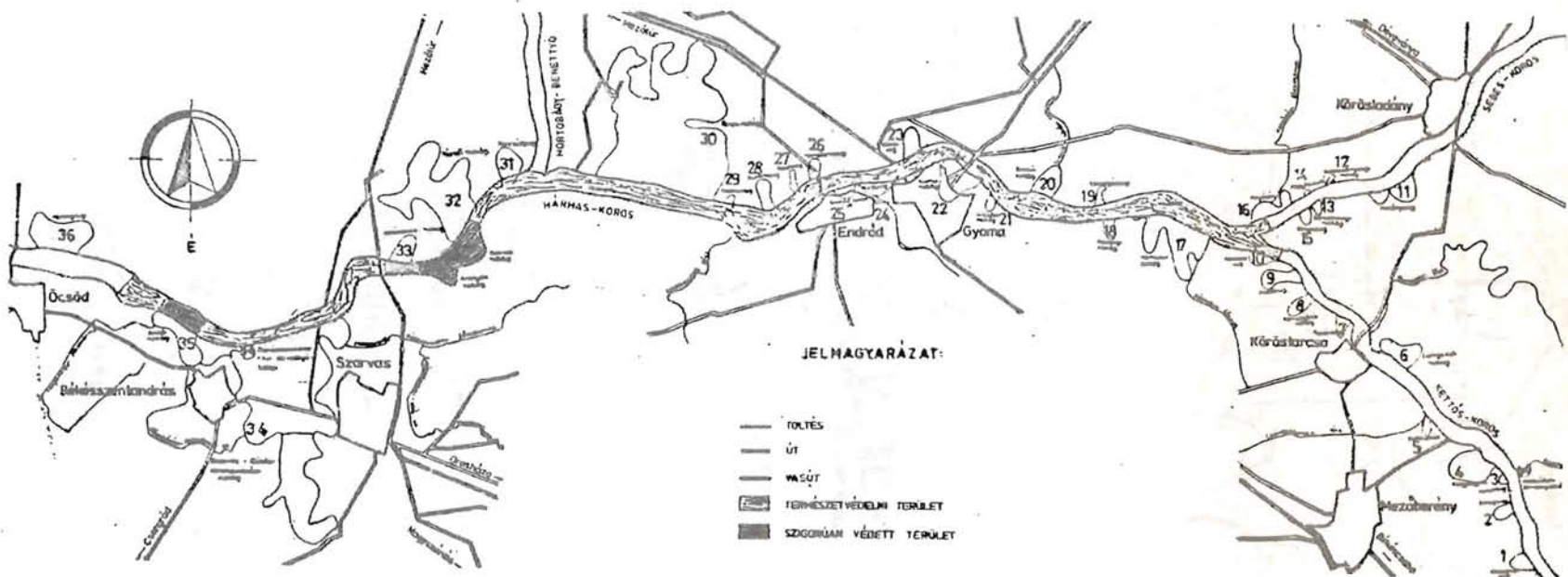
Endrőd kerületi beosztása 1946-ig

Régészeti lelőhelyek

Körösvölgyi természetvédelmi terület

VÁZLAT

Megjegyzés:

- 1 Krisztinazug
- 2 Görögzug
- 3 Hátázug
- 4 Nagyzug
- 5 Boldishát

- 6 Büngösd holtág
- 7 Paprévzug
- 8 Németjáró holtág
- 9 Erdőzug
- 10 Haresászug
- 11 Mihályzug
- 12 Kisasszonyzug holtág

- 13 Gerzsonzugi holtág
- 14 Nagyküküllő
- 15 Vámoszug
- 16 Folyáséri holtág
- 17 Félhalmi holtág
- 18 Daruzugi holtág

- 19 Kecegészug
- 20 Siratói holtág
- 21 Torzsási holtág
- 22 Gyomai holtág
- 23 Németség
- 24 Fűzfászug

- 25 Endrőd középső holtág
- 26 Templomzug
- 27 Soczózug
- 28 Bonomzug
- 29 Kecskészug
- 30 Peresi holtág

- 31 Haresászug
- 32 Türtői holtág
- 33 Halásztelki holtág
- 34 Szarvas—békésszentandrási holtág
- 35 Siratói holtág
- 36 Harangzug

Segítő adatok

Köböl = 60 icce = 30 pint = 48 liter

Akó = 52 liter

Véka = 32 liter

Font = fél kg

Mérföld = 8,353 km

Jugerum = 864 négyszögöl („királyi hold”)

Öl = 1,896 méter

Magyar hold = 1200 négyszögöl

Kat. hold = 1600 négyszögöl

Lánc = 10 öl hossz, vagy 1000 négyszögöl terület

1 öl fa: 2x2x1 m = 4 köbméter

Sessió = szántóban: 34, 36 vagy 38 hold föld (1200 négyszögöles)

rétben: 22 hold (1200 négyszögöles)

(Eendrődi használatban a lánc: 400–550 négyszögölnyi területet jelent mai használatban.)

1 hektár (ha) = 100x100 = 10 000 m²

Forrásmunkák

- Historia Domus (H. D.) Az endrődi rk. egyházközség feljegyzései
 Protocollum Anni 1822. Poonis Endrőd
 Hunya Sándor: Endrőd története a gyulai uradalomban (H. S.)
 Endrőd története (E. T.)
 Ágoston János: Endrőd (Á. J.)
 Dr. Maday Pál: Békés megye története (M. P.)
 Féja Géza: Viharsarok
 Gyomai tanulmányok (Gy. T.)
 Hunya István: Emelt fővel (H. I.)
 Endrődi csendőrsortúzó. 1935. (E. Cs. S.)
 Békés megye 1918–1919-ben
 Haan Lajos: Békés megye hajdan
 Dr. Neumann Jenő: Szarvas nagyközség története
 Oltvai: Magyarország vízrajza
 Karácsonyi János: Békés vm. története (K. J.)
 Oláh György: Békés vm. a szabadságharc alatt
 Virágh Ferenc: Török hódoltság Gyula térségében
 Farkas István: Csendőrsortúzó (szakdolgozat)
 Takács Ágnes: Szakdolgozat
 Irodalmi lexikon
 Színházi lexikon
 Keresztény: Az olimpiák története
 Még személy szerint: Hanyecz Mihály anyakönyvvezető
 és Paróczai Gergely tanár, kik sok adat, ismeret
 szerzésében voltak segítségemre
 Vízügyi Közlemények (V. K.)
 Községi tanács jegyzőkönyvei
 Békés megyei Levéltár (B. L. T.)

Tartalomjegyzék

ELŐSZÓ	3
ENDRÓD	5
Legrégibb emlékek	5
Amiről a feljegyzés tanúskodik	7
Endrőd eredete	7
TÖRÖK IDŐK	11
AZ ÚJJÁTELEPÍTÉS MÁSODIK FÉL ÉVSZÁZADA	17
1848	23
KIEGYEZÉS UTÁN	25
I. VILÁGHÁBORÚ	29
FORRADALOM ÉS TANÁCSKÖZTÁRSASÁG	31
HORTHY-KORSZAK – AZ ENDRÓDI SZERVEZKEDÉS	35
CSENDŐRSORTÚZ	41
II. VILÁGHÁBORÚ	47
FELSZABADULÁS	51
Földosztás	54
ÜZEMEK – INTÉZMÉNYEK	57
Endrői Cipész Szövetkezet	57
Szabó Ktsz	58
Lenin Mgtsz	59
Béke Mgtsz	60
Kereskedelem	61
Takarékszövetkezet	62
Posta	63
Tanács és intézményei	63
Községi könyvtár	65
Déryné Művelődési Ház	65
Bölcsőde	65
Öregek napközije	66
Tájház	66
Művelődés – Iskola	68
Sport	69
Horgászegyesület	70
Béke Vadásztársaság	70
CIGÁNYSÁG	71
A HATÁR SZÉNHIDROGÉNKINCSE	73

HÁRMAS-KÖRÖS	75
ÉS A TOVÁBBI ÚT	77
ENDRŐD NAGYJAI	79
STATISZTIKAI ADATOK	83
Még néhány érdekesség	90
HAGYOMÁNYOK – GYÚJTÉSEK	91
TÉRKÉPMELLÉKLETEK	97
SEGITŐ ADATOK	101
FORRÁSMUNKÁK	103